

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

Довгаль О.В., Андрусів У.Я., Ткаліч О.В., Павленко О.С.

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Івано-Франківськ

2019

УДК 339.9(072)

Г52

Авторський колектив:

Довгаль О.В.

Андрусів У.Я.

Ткаліч О.В.

Павленко О.С.

Рекомендовано Вченою Радою Миколаївського національного аграрного університету як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (протокол № 4 від 26. 12. 2018)

Рецензенти:

Демчук Н.І. – д.е.н., професор, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кошкалда І.В. – д.е.н., професор, Харківський національний аграрний університет імені В.В.Докучаєва

Тарасова Т.О. – д.е.н., професор, Харківський державний університет харчування та торгівлі

Глобальна економіка : навч. посіб. / О. В. Довгаль, У. Я. Андрусів, О. В. Ткаліч, О. С. Павленко. – Івано - Франківськ: ФОП Супрун В.П., 2019 – 262 с.

ISBN 978-617-7468-32-4

Навчальний посібник охоплює основні теми програми дисципліни «Глобальна економіка», наведені матеріали розкривають зміст і основні положення дисципліни. Після викладення кожної теми курсу студентам пропонуються питання для самоперевірки знань. Навчальний посібник призначений для студентів усіх форм навчання за програмою підготовки магістрів галузі знань 07 «Управління та адміністрування»

УДК 339.9 (072)

ISBN 978-617-7468-32-4

©. Довгаль О. В., Андрусів У. Я.,
Ткаліч О. В., Павленко О. С.

©

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ.....	8
1.1 Глобалістика: сутність, об'єкт та предмет	8
1.2 Історико-еволюційний аспект становлення глобалістики	13
1.3 Основні концепції та школи сучасної глобалістики	19
1.4 Методологія глобалістики.....	24
Питання для самоконтролю	31
Рекомендована література.....	31
РОЗДІЛ 2 ПРОБЛЕМИ ТА СТРАТЕГІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	32
2.1 Передумови виникнення та сутність глобальних проблем.....	32
2.2 Класифікація глобальних проблем на сучасному етапі глобалізації.....	37
2.3 Проблеми глобалізації	44
2.4 Стратегії глобалізації	49
Питання для самоконтролю	59
Рекомендована література.....	59
РОЗДІЛ 3 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ	61
3.1 Глобалізація: сутність та ознаки.....	61
3.2 Історичні передумови та форми глобалізації	68
3.3 Сфери прояву та еволюція напрямків глобалізації.....	71
Питання для самоконтролю	79
Рекомендована література.....	79
РОЗДІЛ 4 ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. 80	
4.1 Еволюція ролі держави на різних етапах розвитку людського суспільства	80
4.2 Напрями змін характеру і змісту функцій держави в умовах глобалізації.....	87
4.3 Трансформація економічної ролі держави в умовах глобалізації.....	101
Питання для самоконтролю	113

Рекомендована література.....	113
РОЗДІЛ 5 ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ РИНКІВ	114
5.1 Сутність, особливості та тенденції розвитку сучасного глобального ринку.....	114
5.2 Особливості функціонування глобальних товарних ринків.....	125
5.3 Особливості функціонування глобальних фінансово-грошових ринків.....	135
5.4 Особливості функціонування глобального ринку праці.....	148
Питання для самоконтролю	152
Рекомендована література.....	152
РОЗДІЛ 6 ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА «НОВИЙ РЕГІОНАЛІЗМ»	153
6.1 Регіоналізація як напрям створення локальних конкурентних переваг регіонів	153
6.2 Рівні, форми, типи міжнародної регіональної інтеграції та «новий регіоналізм»	161
6.3 Тенденції розвитку феномену «нового регіоналізму» за сучасних умов глобалізації.....	169
Питання для самоконтролю	179
Рекомендована література.....	179
РОЗДІЛ 7 РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	180
7.1 Сутність регулятивного механізму	180
7.2 Об'єкти та суб'єкти глобального економічного регулювання. Їх характеристика.....	186
7.3 Сучасні регулятивні механізми глобальної економіки	197
Питання для самоконтролю	205
Рекомендована література.....	205
РОЗДІЛ 8 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ВИБІР УКРАЇНИ	207
8.1 Україна та світові процеси глобалізації: вплив і наслідки	207
8.2 Економічні процеси в Україні та її економічна безпека в умовах сучасних тенденцій розвитку світової глобалізації.....	219

8.3 Сучасний стан і перспективи євроінтеграції України.....	232
Питання для самоконтролю	237
Рекомендована література.....	237
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	239
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	242

ВСТУП

Глобалізаційні процеси сьогодні стали невід'ємним елементом суспільного життя практично всіх країн світу та сприяють посиленню взаємозалежності їх національних економік і злиттю кордонів. Процеси глобалізації сучасної світової економіки є дедалі інтенсивнішими та відчутнішими для країн, що розвиваються, оскільки їх результатом передбачається повна уніфікація економічного, політичного, соціального і духовного життя людства. На сьогодні немає держави, спроможної уникнути впливу цього процесу на ті чи інші сфери суспільного життя.

З одного боку, глобалізаційні процеси сприяють зростанню світової економіки, розширенню міжнародного співробітництва, прискоренню розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу. З іншого боку, для багатьох країн, і для України також, глобалізація створює чимало ризиків та загроз, наслідком яких є зниження економічного потенціалу країни, розхитування стабільності, зведення на нівець можливості на рівних конкурувати з іншими учасниками світового ринку.

Домінування на світовій арені окремих держав спричиняє появу нових шляхів розвитку національних економік менш впливових країн. У зв'язку з цим актуальним є дослідження тенденцій глобалізації та оцінка її впливу на економічні процеси в нашій країні.

Дисципліна «Глобальна економіка» спрямована на підготовку магістрів, які повинні знати закономірності та сучасні тенденції розвитку глобалізації, передумови та фактори становлення глобальної економіки, конкурентні механізми функціонування глобального ринку, процеси глобальної корпоратизації та регіоналізації бізнесу, розуміти природу глобального економічного циклу та принципи глобальної інституціоналізації економічного розвитку, оцінити можливі шляхи і моделі інтеграції України в глобальний економічний простір.

Метою вивчення дисципліни «Глобальна економіка» є формування у майбутніх фахівців розуміння умов і факторів становлення, механізмів та інструментів функціонування глобальної економіки, усвідомлення своєї

інтелектуальної місії для прийняття збалансованих управлінських рішень у контексті загального прогресу цивілізації.

Предметом вивчення дисципліни «Глобальна економіка» є ринкові відносини між суб'єктами глобальної економічної системи, зумовлені закономірностями, тенденціями та специфікою її функціонування.

Завдання дисципліни «Глобальна економіка» - надати майбутнім фахівцям знання щодо природи і закономірностей становлення глобальної економіки; засобів і потенціалу анти циклічного регулювання глобальних економічних процесів; механізмів функціонування глобальних ринків; сучасних стратегій конкурентного лідерства глобальних корпорацій; процесів і моделей економічної регіоналізації в глобальних умовах; природного, інноваційно-технологічного та людського ресурсів глобальної економіки; цивілізаційних вимірів глобальних економічних процесів; напрямів і пріоритетів розвитку української економіки в умовах глобалізації.

Викладений матеріал є результатом дидактичної та методичної обробки і систематизації авторами теоретичних, методичних та організаційних аспектів становлення та розвитку глобальної економіки в сучасних умовах, враховує останні зміни у документах законодавчо-нормативного характеру та результати новітніх наукових досліджень.

Структурно даний навчальний посібник складається з 8 розділів, об'єднаних в два змістовних модулі. Основний текст оснащений наочними матеріалами, схемами, таблицями. Кожний розділ закінчується питаннями для самоперевірки знань та переліком рекомендованої літератури. Наприкінці посібника запропоновано практикум, що складається з задач та проблемних ситуацій. Розв'язання запропонованих практичних завдань дасть змогу майбутнім фахівцям більш докладно зрозуміти процеси та механізми глобального розвитку.

Даний навчальний посібник призначений для студентів усіх форм навчання за програмою підготовки магістрів за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» та 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування». Навчальний посібник буде корисний усім, хто цікавиться проблемами глобалізації інтеграції економіки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ

1.1. Глобалістика: сутність, об'єкт та предмет

Характерною ознакою сьогодення є динамічне поглиблення процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. У широкий вжиток увійшов термін глобалізація як характеристика формування єдиного планетарного суспільства. Всеосяжна та невідворотна природа цього процесу, з одного боку, надає людству значні, до цього не бачені переваги, а з іншого - породжує велику кількість проблем та протиріч, насамперед у соціально-економічній сфері [1, с.1].

Процеси глобалізації мають давню історію формування. Так, наприклад, першим відомим глобалістом був Хаммурапі, цар Вавилонії, який об'єднав під своєю владою сотні тисяч мешканців у басейні річок Євфрату і Тигру і сформулював перші закони життя спільноти. Ними активно послуговувалися наступні диктатори різних рангів (від Ксеркса, Олександра Македонського до Чингізхана), імперські режими Візантії, Риму та інші колонізатори, які поєднували між собою різні території й народи на основі численних внутрішніх зв'язків у сфері політики, економіки, торгівлі. Чимало ознак глобалізації були притаманні Ганзейському Союзу купців Середньовіччя, епосі Великих географічних відкриттів, початковим століттям нашої ери завдяки формуванню Великих торговельних шляхів (Шовкового, Із Варяг у греки, Залізного тощо) [2, с. 17].

Передумовами виникнення феномену глобалістики передувало декілька хвиль розвитку процесів глобалізації (табл. 1.1).

Але остаточна їх конкретизація процесів глобалізації відбулася в середині минулого століття.

Уперше термін «глобалізація» запровадив Т. Левіт у 1983 р. Він застосував його до характеристики феномену злиття ринків окремих продуктів, що виробляються великими ТНК [1, с. 2].

Свій початок глобалістика як наука бере з 70-х років ХХ століття. До 90-х років глобалістику розуміли досить обмежено, як вчення про глобальні проблеми сучасності.

Таблиця 1.1

Хвилі розвитку процесів глобалізації як передумови виникнення феномену глобалістики

Хвилі розвитку процесів глобалізації	Характеристика
Перша хвиля	Розпочалася з часів великих відкриттів, заселення європейцями Американського та Азійського континентів і тривала аж до епохи промислової революції
Другу хвиля	Період установа в Європі Вестфальського миру: кордони європейських держав було усталено, процеси індустріалізації, спільні дії європейських держав на світовій арені посилено, залізничний і морський транспорт суттєво здешевив логістику товарів, збільшив відстань, на яку їх можна було оперативнo перевезти
Третя хвиля	Орієнтовані на переділ світу I та II світові війни завдали нищівного удару процесам глобалізації, які фактично розпочалися на Бреттон-Вудській конференції, та продовжилися на переговорах про створення нових умов розвитку міжнародної торгівлі між країнами третього світу й 23 розвинутими державами, що об'єдналися в ГАТТ
Четверта хвиля	Початок четвертої хвилі можна співвіднести із заснуванням Світової Організації Торгівлі (1995 р.), коли сучасний світовий ринок став повністю контрольованим: у межах кожної держави його регулює влада встановленням квот, інших нетарифних і технічних обмежень, а глобальний ринок майже повністю перебуває під контролем ТНК. Запровадивши угоду щодо інтелектуальної власності, лібералізувавши торгівлю, СОТ створила нові феномени – глобалізм, глобалістику і глобалізацію, що породили глобалізаційні інтеграційні процеси заради задоволення гігантських політичних та економічних амбіцій світових наддержав, їхніх економічних аутсайдерів

Джерело: складено за матеріалами [2, с. 17-18].

Такими проблемами були визнані: екологічна, демографічна, сировинна, міжнародної безпеки, продовольча та інші. Таке розуміння глобалістики як науки не сприяло її розвитку, адже неможливо було виокремити єдиний об'єкт дослідження та єдину методологію. Розв'язанням окремої глобальної проблеми займалися окремі групи вчених: екологічні проблеми досліджувалися екологами, продовольчі - економістами, соціальні - соціологами. До середини 90-х років взаємозв'язку та єдності глобальних проблем не було. В цей період відбувається становлення глобалістики як науки, визначається зміст категорії «глобалістика», з'являються перші теоретичні дослідження, які торкаються проблем виживання. Сьогодні вже можемо говорити не тільки про такі її основні напрями як економічна глобалістика, політична глобалістика, соціальна глобалістика, екологічна глобалістика, глобальна прогностика та інші. Намітилась тенденція посилення взаємозв'язку, єдності цих напрямів, що говорить про становлення інтегрованої науки [3, с. 34-35].

В сучасних наукових публікаціях існують різні підходи та погляди на глобалістику як галузь наукового знання.

Глобалістика – один із найбільш інтенсивних напрямів розвитку сучасної науки про міжнародні відносини і перш за все, економічні відносини. *Глобалістика* – це сучасна, самостійна галузь науки про загальні, планетарні проблеми нинішнього і майбутнього розвитку людської цивілізації, глобалізації, її політичну, економічну і соціальну організацію як єдиного цілого [4, с. 92].

Глобалістика – це наукова дисципліна (науковий напрям) – міждисциплінарна область наукових досліджень, спрямованих на виявлення сутності, тенденцій та причин процесів глобалізації, глобальних проблем, що вона породжує, а також пошук шляхів затвердження позитивних та подолання негативних для людини та біосфери наслідків цих процесів [5, с. 90].

Глобалістика є відносно молодим напрямом сучасної науки про міжнародні відносини та проблеми людства. На думку А.Н. Чумакова, глобалістика – це міждисциплінарна область наукового знання, яка виникає на межі філософських, природничих, технічних і гуманітарних наук, а також сукупність практичних дій (урядових рішень, політичних акцій, суспільних рухів і т.п.), зорієнтованих на аналізі та вирішенні суперечностей загальнолюдського характеру [6, с. 115].

Деякі науковці вважають, що глобалістика – це наука про методологію глобалізму і глобалізації, їх зміст, тенденції розвитку та наслідки, глобальні, регіональні стратегії, методи світового стратегічного планування і прогнозування [6, с. 115].

Глобалістика – це принципово нова інтегративна область наукового знання, яка включає в себе і філософські, і гуманітарні, і природничо-наукові аспекти вивчення глобальних процесів. При цьому сам термін «глобалістика», хоча і застосовувався вже у 1970-ті роки, широкого розповсюдження не отримав. Наукову інтерпретацію його зміст отримав у 1990-ті роки, коли основна увага науковців переключилася з вивчення глобальних проблем на переосмислення феномену глобалізації [7, с. 28].

Глобалістика, з одного боку, інтегрує в себе широке коло знань у сферах демографії, екології, етногенезу, культури, економіки, соціології, продовольчої і водної безпеки, глобалізованої системи торгівлі за єдиними правилами, комунікації, фінансів, освіти тощо, тобто все, що стосується розвитку людини, а з другого – формує нові знання щодо поточного та майбутнього розвитку людства [2, с. 18].

Підходи до визначення терміну «глобалістика» узагальнено на рис. 1.1.

Об'єктом науки глобалістики є процеси глобалізації.

Предметом глобалістики як науки є глобальний світ як цілісність, що динамічно розвивається у трьох вимірах:

– як об'єктивної тенденції світового економічного, соціального, культурного і політичного розвитку;

– як цілі, що висувуються політичними елітами низки розвинутих держав і світових олігархів;

– як методологія аналізу економічного, соціального, культурного і політичного розвитку окремих держав і міждержавних відносин, а також вироблення відповідної стратегії на рівні їх суб'єктів (держав, корпорацій, міжнародних організацій) [8].

В центрі уваги глобалістики знаходяться взаємодія екологічних, економічних, соціальних та інших процесів, а також можливості управління ними.

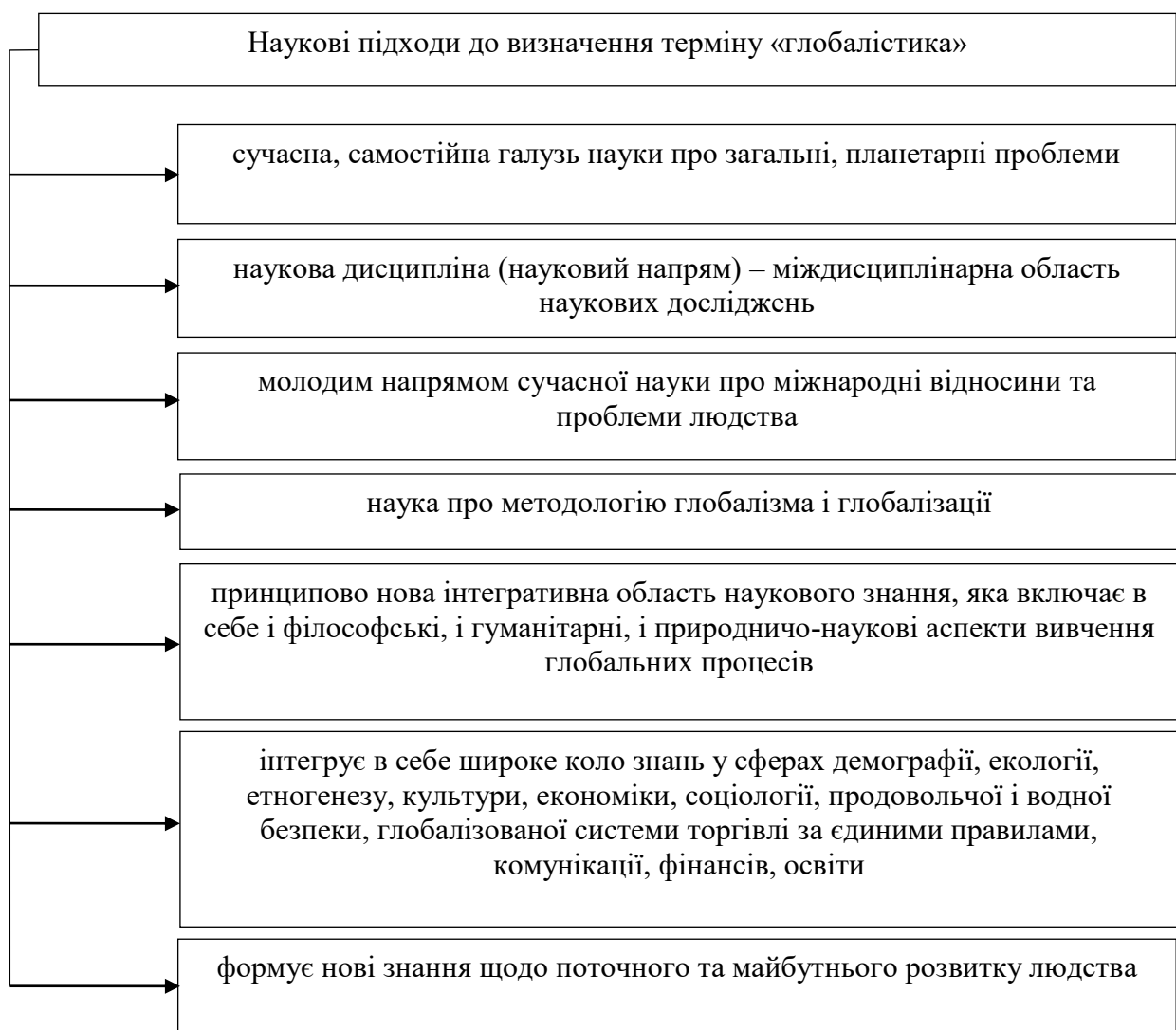

Рис. 1.1. Підходи до визначення терміну «глобалістика» в сучасній науковій літературі

Джерело: побудовано на основі [2, 4, 5, 6, 7].

Можна виділити три особливості глобалістики як науки. В її межах система взаємозв'язків людини, суспільства і природи уявляється єдиним цілим у масштабах усієї планети. Крім того, глобалістика розглядає цю систему як перманентно кризову, при цьому в центрі її уваги знаходяться всі напруженості, конфлікти, катастрофи. На відміну від інших наук вона характеризує їх не як аномалію чи патологію, а як абсолютно нормальне та неминуче явище, як джерело розвитку суспільства [4, с. 92].

1.2. Історико-еволюційний аспект становлення глобалістики

У становленні глобалістики як науки на сьогодні можна виділити чотири етапи, кожен з яких віддзеркалює специфіку еволюції світової економіки та суспільства (рис. 1.2).

Перший етап – 1960-ті рр. Саме тоді поряд із диференціацією наукового знання виникла нагальна потреба в інтеграції теоретичних і практичних знань, що спрямовувалися на вивчення нових явищ, різних за масштабністю, цілісністю і складністю системи взаємовідносин.

Отже, глобалістика первісно стала утворюватись і як принципово новий науковий напрям, де на перший план виступили інтеграційні процеси, і як сфера суспільної практики, що охоплювала міжнародну політику, економіку і навіть ідеологію [4, с. 93].

Попередником глобалістики на цьому етапі була футурологія. Займатися проблемами майбутнього були покликані: Інститут проблем майбутнього (створений у Відні у 1965 р.), Міжнародний фонд «Людство у 2000 році» (заснований у 1965 р. у Нідерландах), Товариство з вивчення майбутнього світу (організоване у 1966 р. у Вашингтоні).

У 1968 р. найбільш відомі футурологи 30 країн створили Римський клуб, який досить швидко став впливовим органом, що досліджував майбутні тренди розвитку. Члени Римського клубу зайнялися глобальним моделюванням за двома основними напрямками – дослідження меж і

спрямованості зростання економіки та дослідження в галузі людських взаємовідносин і взаємодій. У 1972 р. було опубліковано першу доповідь Римського клубу – «Межі зростання». З цієї доповіді й бере початок глобалістика як наука [4, с. 93].

Римський клуб визначив за мету свого дослідження: «вивести людство з ускладнення», спричиненого безупинним економічним зростанням на тлі виснаження природних ресурсів. Рекомендації Римського клубу започаткували прискорену структурну трансформацію індустріальних економік провідних дохідних країн у постіндустріальні. Така перебудова була спрямована передусім на зниження матеріаломісткості виробництва, хоча і не в такій мірі, щоб говорити про повну ресурсну самодостатність навіть США.

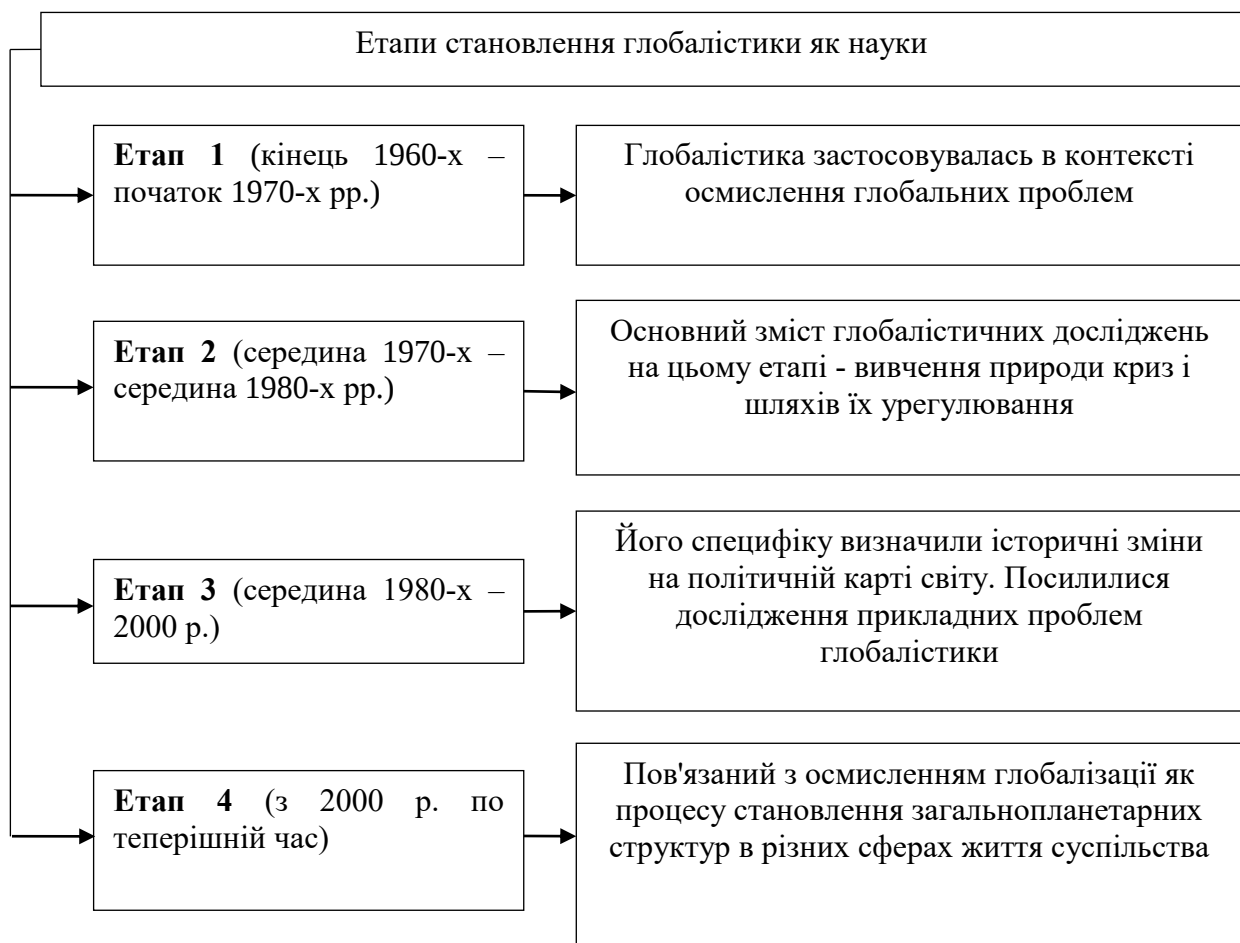

Рис. 1.2. Етапи становлення глобалістики як науки

Джерело: побудовано та доопрацьовано на основі [4, с. 93-97, 7, с. 29-30]

Другий етап розвитку глобалістики припадає на середину 1970-х рр. У цей час провідні країни Заходу були вражені серією структурних криз, серед яких найгострішою стала енергетична. Вивчення природи криз і шляхів їх урегулювання – основний зміст глобалістичних досліджень на цьому етапі [7, с. 28].

У черговій доповіді Римського клубу – «Людство біля поворотного пункту», опублікованій у 1974 р., підтверджувалися висновки щодо неминучості глобальної катастрофи, яка може початися з серії регіональних катастроф, причому набагато раніше, ніж це передбачалося у першій доповіді. Автори доповіді (М. Месарович та Е. Пестель) дійшли висновку про необхідність переходу до обмеженого зростання, який вони розуміли як диференційований розвиток окремих частин світової системи і на цій основі подолання регіональних криз [4, с. 93].

У цей період ще до появи терміна глобалізація склалися достатньо чіткі уявлення щодо тенденцій становлення світогосподарських зв'язків як єдиної системи і глобальних проблем, породжуваних нею.

Були виявлені причини і генезис глобальних проблем, визначені критерії їх виділення і підходи до систематизації. Саме тоді визначилися певні критерії, за якими проблема може розглядатися як глобальна. Відповідно до цих критеріїв глобальними можна вважати проблеми, які виникають у результаті об'єктивного розвитку суспільства, носять планетарний характер, зачіпають інтереси всіх народів і держав, загрожують усьому людству, потребують невідкладних рішень, вимагають зусиль усього світового співтовариства.

До критеріїв глобальності проблем відносять:

- комплексність;
- складний внутрішній взаємозв'язок.

Слід особливо підкреслити високий ступінь їхнього динамізму – внаслідок того, що глобальні проблеми викликаються до життя сукупністю

безлічі різноманітних факторів, їхній стан у конкретних історичних умовах і географічних регіонах постійно змінюється [4, с. 93].

На різних етапах розвитку глобалістики загальні проблеми сучасності, їх важливість для людства сприймалися і сприймаються неоднаково. Наприкінці 1960-початку 1970-х рр. ключовою була проблема гонки озброєнь. Тому питання роззброєння в багатьох випадках визначали характер глобалістичних досліджень, зокрема у США та Канаді. У спеціалістів західних країн пріоритетною вважалася проблема перенаселення планети.

Загалом у сучасній глобалістиці в останні роки відмічається зростання інтересу до аналізу соціогуманних аспектів глобальних проблем, прагнення переосмислити загальнолюдські цінності й відстояти основні права людини.

Найважливішим досягненням глобалістики у перші два десятиліття її розвитку стало вироблення і формулювання прийнятої для різних наук мови міждисциплінарного спілкування, розроблення та уточнення з цієї позиції ключових, принципових понять і категорій, таких як: «глобальна проблема», «екологічна криза», «екологізація виробництва», «демографічний вибух», «ядерна зима», «глобальна залежність», «світова спільнота», «нове мислення» [4, с. 93].

Із середини 1980-х рр. починається третій етап розвитку глобалістики. Його специфіку визначили історичні зміни на політичній карті світу. Внаслідок зміни історичних обставин багато структур, організацій та учених фактично згорнули, а деякі і зовсім припинили роботу в сфері, глобалістики. Показовою в цьому відношенні є діяльність Римського клубу, за замовленням якого до 1990-х рр. доповіді публікувалися щороку, а у 1989 р. їх вийшло одразу три. І тільки через деякий часовий інтервал, у 1993 р., виконані під його егідою роботи почали з'являтися знов [7, с. 28].

На новому етапі посилюються дослідження прикладних проблем глобалістики. Військово-політичні дослідження, що домінували в 1960 – 1970-х рр., частково поступаються дослідженню нових завдань – ризику, упередженню катастроф, пом'якшенню їх наслідків. Усе більше уваги в той

період приверталося до найважливіших проблем регіонального характеру, масштаб яких надавав їм глобального забарвлення.

Отже, якщо на перших етапах становлення глобалістики переважали підходи до вирішення глобальних проблем у дусі техніцизму, тобто вважалося, що глобальні проблеми є такими, що інструментально вирішуються і в цьому зв'язку відбувалися пошуки технічних і фінансових засобів економічних рішень, то з початку 1990-х рр. відбувається зміна пріоритетів – основна увага перемикається на соціально-політичну проблематику [4, с. 93].

Поряд з іншими сферами наукового знання, що зачіпають суспільні процеси, глобалістика стала тісно пов'язаною з політикою та ідеологією. В цьому контексті правомірно дослідити різноманітні її спрямування, які найбільш яскраво проявилися з кінця 1960-х років [4, с. 93].

У 2000-х рр. починається новий (четвертий) етап розвитку глобалістики, пов'язаний з осмисленням глобалізації як процесу становлення загальнопланетарних структур в різних сферах життя суспільства.

У зв'язку з цим можна дати більш широке визначення статусу глобалістики як мультімеждісциплінарної області наукових досліджень, присвячених вивченню глобальних процесів в їх складному взаємовпливі і взаємодії. При цьому глобальні проблеми виступають як наслідок глобальних процесів, що чинять негативний вплив на життя суспільства, а їх позитивні наслідки виступають в якості глобальних чинників прогресивного розвитку людства. Таким чином, глобалізація постає як найважливіший соціальний процес, який має глобальний характер і є рушійним фактором розвитку людського суспільства на сучасному етапі [7, с. 28].

Сьогодні в глобалістики переважають три головні теми: по-перше, соціоприродні процеси глобального масштабу; по-друге, світові проблеми, що викликані процесами глобалізації; по-третє, оптимізація наслідків цих процесів для людей і біосфери. Пріоритетними також є теми прав людини і зберігання навколишнього середовища [7, с. 28].

Окрім вище зазначеного, в наукових дослідженнях є інший погляд на періодизацію розвитку глобалістики як науки.

Так, наприклад, на підставі аналізу наукових джерел В.М. Лукашевич виділив напрямки періодизації науки про глобальний світ: політолого-культурне і соціально-економічне [8].

В політолого-культурному напрямі автор виділив чотири періоди:

1. Ідея циклічного глобального розвитку світу, яку сформували філософи давнини як „трагічне коло генезису» – утворення, становлення й занепаду людських спільнот.

2. Лінійна концепція глобального розвитку (XVIII-XIX ст.), як неухильне, без зупинок і падінь підняття до височин розуму, справедливості, миру і добра.

3. Повсякмісне і загальне розчарування в ідеї прогресу (XX ст.) внаслідок екологічної кризи, політичних революцій, світових війн, небаченої катастрофи в усіх сферах людського існування, диктатура і геноцид, масові репресії, атомні бомбардування й аварії, загроза атомного знищення світу та ін.

4. Постмодерністська розкованість (60-ті роки XX ст.) як втрата сенсу і логіки в усьому і пізнання сенсу за допомогою інституції, осяяння, проникливості.

Соціально-економічний напрям автор замінив на поняття економоцентричного напрямку і виділив два періоди:

1. Великі географічні відкриття з колонізацією багатьох незахідних культур.

2. Епоха імперіалізму (кінець XIX – початок XX ст.), як період протистояння капіталістичної та соціалістичної систем господарювання [8].

Отже, глобалізація є процесом злиття національних економік до єдиної, загальносвітової системи, яка ґрунтується на вільному переміщенні капіталу, інформаційній відкритості світу, на технологічній революції, руху товарів і

капіталу, внаслідок комунікаційного зближення та міжнаціональних соціальних рухів.

1.3. Основні концепції та школи сучасної глобалістики

Глобалістика є відносно молодого наукою, а тому сучасна теорія її ще не сформована до кінця. Та деякі стійкі концепції уже намітились. Їх нараховується декілька. Розглянемо основні з них (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Основні теоретичні концепції сучасної глобалістики

Концепції	Характеристика концепції
1	2
«Межі зростання»	суть цього підходу полягає у відомому заклик: «Мислити – глобально, діяти – локально». Досягнення цієї школи полягає в результативних спробах моделювання світової економічної динаміки. При цьому брались п'ять взаємопов'язаних змінних величин: населення, капіталовкладення, використання невідновлюваних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виробництво продовольства. Була висунута робоча гіпотеза про дисфункціональність глобальної системи. В ході її перевірки автори дійшли висновку, що при збереженні існуючих тенденцій зростання людство дуже швидко наблизиться до крайньої межі демографічної та економічної експансії
«Сталого розвитку»	тобто такого розвитку, який би задовольняв потреби сучасності, але не загрожував майбутнім поколінням задовольняти власні потреби. Дотримуючись ідеї про існування планетарних меж економічного зростання, її автори вважають, що критичний поріг сталого зростання світової спільноти уже подоланий, тому що людство споживає значно більше ресурсів, ніж дозволяють закони стабільного функціонування глобальних екосистем. Необхідно, стверджують вони, зупинити глобальний демографічний вибух у країнах, що розвиваються, і скорегувати економічне зростання в розвинутих країнах
Універсального еволюціонізму»	в ній піддаються критиці ідеї, сформульовані Римським клубом. Глобальна природа розглядається як самоорганізована система. Реакція цієї системи, хоч і є непрогнозованою через величезну кількість критичних порогових факторів, але неминуча в довгостроковому плані. Прибічники цієї концепції закликають враховувати реакцію біосфери на процеси глобального розвитку

1	2
«Мітозу біосфер»	розглядає ноосферу як гармонійний синтез біосфери та техносфери. Під техносферою розуміють «глобатех» – тип нової культури, яка охоплює весь планетарний ринок. Експансія «глобатеху» в Космос означає досягнення певної економічної рівноваги за умови виходу за межі земної біосфери. Це є підставою перетворення ноосфери на важливий фактор еволюції Всесвіту
«Світ-системного аналізу»	розглядає розвиток економік, історію систем і цивілізації. Криза капіталістичної світ-системи кінця XX ст. трактується як перехід до посткапіталістичної системи. Капіталістична світ-система розглядається як перша історична форма глобальної системи, яка безупинно розвивається у взаємодії ядра (капіталістичної метрополії), напівпериферії і периферії світу
«Контрольованого глобального розвитку»	обґрунтовує створення системи моделей альтернативного глобального розвитку і рекомендацій щодо вибору оптимальних систем управління цим розвитком. При цьому перехід до інформаційного суспільства розглядається як магістральний шлях вирішення глобальних проблем

Джерело: складено на підставі [10, с. 8-9; 4, с. 97-100; 1, с. 2-4; 8].

Окрім зазначених в табл. 1.2 концепцій, в наукових публікаціях зустрічається їх розширений перелік та доповнений зміст [9, с. 99-100].

Основними концепціями, що активно задіяні в сучасній глобалістиці для адекватної роботи з її предметом, на думку Вітер І.І. [9, с. 99-100] виступають:

1. Концепції індустріального і постіндустріального суспільства (Р. Арон, А. Турен, Д. Белл, Дж.К. Гелбрейт, О. Тоффлер), що дають анатомію соціальної структури, економічних інститутів і культурних цінностей, описують їх функції та «механізми» цілепокладання.

2. Теорія «суспільства ризику» (У. Бек, Е. Гідденс, Н. Луман), яка пропонує аналізувати буття сучасних суспільств через екологічні, технічні, політичні, економічні ризики й виклики і прагне виробляти рецептуру щодо їх подолання або мінімізації.

3. Соціосинергетика (І. Пригожин, Г. Малинецький, Л. Лесков та ін.), яка виходить з того, що світ – це відкрита й нестабільна система, а в її розвитку роль випадковості фундаментальніша, ніж роль необхідності.

4. «Світ-системна парадигма» (А.Г. Франк, Ф. Бродель, І. Уоллерстайн, С. Амін та ін.) з її поняттям «світ-економіки».

5. Структурно-функціональний підхід, запропонований американським соціологом Т. Парсонсом, який передбачає входження до соціальної структури сучасного світу:

а) доіндустріальних суспільств з двома «еволюційними універсаліями» – статусною стратифікацією та культурною легітимацією через письмову традицію;

б) індустріальних або сучасних суспільств з чотирма універсаліями – бюрократичною організацією, грошима і ринком, єдиною правовою системою та демократичними об'єднаннями;

в) постіндустріального суспільства з притаманними йому специфічними рисами.

6. Екологічну антропологію, основи якої розроблені Дж. Стюартом і Л. Уайтом, яка намагається виявити причинно-наслідкові зв'язки екологічної, соціальної і власне антропологічної криз, роблячи наголос на людині та її духовному (ментальному) світі.

7. Універсальний еволюціонізм (М.М. Мойсєєв, С. П. Капіца та ін.), який при аналізі соціоприродних процесів спирається на ідеї системного та еволюційного підходів, що дозволяє розглядати неживу, живу й соціальну матерії у фокусі єдиного універсального еволюційного процесу.

8. Ноосферологічну концепцію В.І. Вернадського та його послідовників, згідно з якою розвиток біосфери не тільки увінчався появою тонкої сфери (оболонки), що охоплює поверхню Землі, – ноосфери, але саме нова якість (глобального) розуму має бути врівень соціально-політичним, екологічним та етичним викликам сьогодення і майбутнього [9, с. 99-100].

Більшість науковців школи глобалістики ототожнюють з концепціями, що притаманні відповідній школі сучасної глобалістики.

На думку Ведернікової С. В. Весь набір напрямів (шкіл) сучасної глобалістики можна представити таким чином (табл. 1.3) [11].

Таблиця 1.3

Школи сучасної глобалістики за С. В. Ведерніковою

Назва школи, представники	Характеристика
1	2
Еколого-економічна школа (П. Екінс, Х. Гендерсон, Х. Дейлі, П. Хокінс, Е. Ловінс, Р. Норгаард, Л. Браун)	у працях представників цієї школи наголошується на реалізації системного підходу в дослідженні суспільних проблем, на відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, висувається вимога включення до аналізу зовнішніх, неекономічних факторів, доводиться можливість поєднання екологічних та економічних інтересів у процесах глобального розвитку
Школа універсального еволюціонізму (М. Мойсєєв)	представники якої наголошують на тому, що глобальна природа є самоорганізованою системою, реакція якої є хоча й непрогнозованою, але неминучою у довгостроковому плані. Саме тому процеси глобального розвитку мають враховувати зворотну реакцію біосфери
Школа глобальної екології	розробляє теорію глобальних рішень і компромісів, науково обґрунтовує модель глобальних наслідків ядерної війни, ядерної зброї, «ядерної зими», а також соціологію глобального компромісу; доводить можливість реалізації світових угод кооперативного типу задля вирішення планетарних завдань та ефективних компромісів
Школа контрольованого глобального розвитку (Д. Гвішіані)	представники якої передбачають реалізацію програми «Моделювання глобального розвитку» з метою створення системи моделей альтернативного глобального розвитку та рекомендацій з вибору оптимальних стратегій управління. Виступає з пропозицією розвитку глобалістики з позицій загальносоціологічної теорії та методології, а також розглядає перехід до інформаційного суспільства як магістральний шлях вирішення глобальних проблем

1	2
Школа міжнародної політичної економії (С. Стрендж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхілл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скопол, П. Евене, Д. Хелл, П. Катценштайн)	відстежує формування глобального економічного, правового та політичного простору поряд зі становленням нового світогосподарського порядку. Аналіз цих процесів проводиться під кутом зору силових відносин і міждержавних конфліктів. Розбираються суперечності між окремими групами інтересів, відомствами та гілками влади, їх вплив на формування економічної та зовнішньої політики країни
Школа економічної соціології (Ф. Бродель, М. Вебер, Т. Веблен, Е. Дюргейм, К. Поланьї, І. Шумпетер, М. Грановетер, М. Кастельс, Р. Сведберг, А. Сен, А. Турен, Р. Холлінгсворт, Ф. Шміттер, В. Штрек, А. Етціоні)	представники якої зазначають, що економіка тісно пов'язана з іншими сферами суспільного життя, а економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів. До таких інститутів належать не тільки правові норми та адміністративні рішення, але й системи цінностей, пріоритети, традиції, мораль, етика, що панують у суспільстві

Джерело: складено за [11, с. 16-18].

Найбільший потенціал наукового розвитку мають такі школи, як еколого-економічна, глобальної екології та економічної соціології. Але динамічний розвиток новітніх технологій та інформаційних процесів дає змогу припустити, що невдовзі сформується ще одна школа інтегративного підходу до процесів глобалістики [11, с. 18].

Таким чином, сучасна глобалістика не має і, очевидно, не матиме в близькому майбутньому якоїсь єдиної парадигми. І наявність різних концепцій глобалістики свідчить про те, що, з одного боку, формуються загальні засади теорії глобалістики, визначено такі її основні напрями, як економічна, політична, соціальна, екологічна глобалізація (оскільки глобалізація охоплює своєю гравітацією всі сфери суспільного життя, хоча і її основа має економічну природу), а з іншого, – не досягнуто розуміння процесів глобалізації, повного усвідомлення позитивних та негативних його рис [4, с. 97-100].

1.4. Методологія глобалістики

Методологічні основи пізнання являють собою багатокомпетентну, ієрархічно побудовану систему принципів, підходів, категорій і методів, що спираються на поняття специфіки об'єкта і предмета науки (рис. 1.3).

У зв'язку з цим глобалістика включає чотири рівня дослідження [5, с. 93].

Рис. 1.3. Методологія глобалістики

Джерело: побудовано на основі [4, с. 93–97; 5, с. 93; 7, с. 29–30].

Перший – філософсько-методологічний (макрорівень) (основні положення філософської теорії пізнання, діалектичної методології, онтології) [5, с. 93].

Другий – мезорівень (основні принципи і методи наукового пізнання, теоретичні положення і норми епістемології і наукознавства. Це наукова достовірність, діалогічність, ціннісний зміст, орієнтованість на розкриття смислів, цілісний підхід в дослідженні об'єктів пізнання, вираженість суб'єктивної позиції дослідника та його відповідальність за отримані достовірні результати, логічна несуперечливість, збіг результатів інтерпретації з даними інших досліджень і ін.) [5, с. 93].

Третій – спеціально-науковий (фундаментальні підходи, принципи і методи гуманітарного знання, методологічні положення суміжних з глобалістикою наук – історії, економіки, політології, культурології, соціології, герменевтики) [5, с. 93].

Четвертий – конкретно-науковий (що включає обґрунтування особливостей об'єкта і розкриття предмета глобалістики, її логічного будови, системи принципів (детермінізму, єдності логічного і історичного, системності, об'єктивності, історизму, періодизації) і методів категоріально-понятійного апарата [5, с. 93].

Глобалістика – наука, яка вивчає складні, нерівноважні нелінійні системи.

Методологічною підставою глобалістики можна назвати наступні принципи [7, с. 33].

Перший принцип пов'язаний з урахуванням екологічних «меж зростання» техносфери.

Екологічна перевантаження планети вимагає зміни самої парадигми розвитку сучасної технічної цивілізації і форм її відносин до природи. В цьому сенсі глобальні дослідження спрямовані на розробку моделі якісно іншого майбутнього. Важливе методологічне значення при цьому має позначення сучасними вченими основних точок глобальних «меж зростання»:

– в кінці XX ст. обсяги споживання людиною багатьох життєво важливих ресурсів і рівень зараження навколишнього середовища перевищили фізично допустимі норми. Якщо не буде вжито заходів щодо істотного скорочення споживання матеріальних ресурсів і енергії, в найближчі десятиліття відбудеться неконтрольований спад виробництва продуктів харчування, енергії і промислових товарів на душу населення;

– капітал, ресурси і робоча сила сьогодні відволікаються від виробництва готових виробів на розробку більш рідкісних, віддалених, і все менше концентрованих ресурсів, а також на діяльність, якою раніше займалася сама природа (наприклад, знешкодження відходів, очищення повітря, регулювання паводків, боротьба з сільськогосподарськими шкідниками та ін.);

– темпи амортизації капіталу починають перевищувати теми зростання капіталовкладень, основні фонди поповнюються із запізненням, особливо в довгострокових інфраструктурах;

– інвестиції в освіту, охорону здоров'я, житлове будівництво скорочуються з перемиканням коштів на задоволення насущного споживчого попиту або виплату заборгованостей;

– процентне співвідношення всіх видів боргу до щорічного реального обсягу виробництва зростає;

– загострюються конфлікти навколо джерел інвестицій і способів утилізації відходів. Соціальна солідарність йде на спад, процвітає накопичення, посилюється майнове розшарування і поляризація суспільства.

У глобалістики можна виділити два напрямки: «технократичне», де явно перебільшується позитивний вплив науки і техніки на життя суспільства, і «Технопесімістичне», яке покладає відповідальність за негативні наслідки глобалізації на науково-технічний прогрес, міжнародний капітал і транснаціональні корпорації.

Другий принцип пов'язаний із становленням нової наукової картини світу, основаної на визнання нелінійного характеру всіх змін, що відбуваються на

Землі і в навколишнім її просторі. У новітній постнеокласичній науці з'явилися такі концепти, як невизначеність, біфуркація, стохастичність, дискретність і ін., які не можна не враховувати в дослідженнях глобальних процесів [7, с. 33].

Третій принцип – відмова від «жорсткої» раціональності, орієнтованої на перетворювально-наступальні технології, і розвиток «м'яких», деталізованих і тонких технологій інтерпретації процесів, що відбуваються в глобальному діалозі культур [7, с. 33].

В цілому в сучасній глобалістики можна виділити кілька змістовних напрямків.

Перший напрям, філософсько-методологічний, в рамках якого досліджуються філософські підстави, сутність, генезис глобальних процесів, аналізуються найбільш важливі соціально-політичні та економічні перетворення, необхідні для успішного вирішення глобальних проблем і лежать в їх основі процесів [7, с. 34].

Другий напрям – соціоприродний, що охоплює широке коло проблем, з яких найбільшу заклопотаність викликають екологія, забезпеченість сировинними, енергетичними, водними, земельними та іншими ресурсами. У цій області в тіснім контакті працюють представники природничих, технічних, суспільних наук, політики, громадські діячі. Їхні зусилля спрямовані на вироблення принципів і методів оптимізації взаємодії суспільства і природи, екологізацію виробництва і раціональне природокористування [7, с. 34].

Третій напрям – культурологічний, де в центрі уваги перебувають проблеми глобалізації, що виникають у сфері науково-технічного прогресу, народонаселення, охорони здоров'я, культури, права, освіти та інших областях суспільного життя [7, с. 34].

При вивченні глобальних процесів необхідний комплексний і системний підхід.

Представлені підходи і формують проблемне поле глобалістики. Це поле включає в себе все нові актуальні теми: багатоваріантність моделей розвитку людства; форми взаємодії національних держав в умовах глобалізації; трансформація політичних, економічних і соціокультурних процесів; сутність соціоприродних взаємодій і багато іншого.

Відомо, що будь-яка наука, в тому числі і глобалістика, оперує своїми категоріями і поняттями.

Образно кажучи, поняття – це будівельний матеріал, каркас теорії, яка виступає провідною зіркою в країну пізнання. Це, перш за все, глобалістика, глобалізація, регіоналізація, антиглобалізм, глокалізація, глобальні інтереси, глобальна людина, глобальна свідомість, людський вимір глобалізації, планетарне мислення, планетарне світогляд, глобальні права і обов'язки людини як громадянина планети та інші [5, с. 95].

В той же час входять в лексикон фахівців з глобалістики такі поняття, як глокалізація. Глокалізм (glocalism) – поєднання процесів глобалізації та локалізації в розвитку людства. Глокальна – з'єднує всесвітні центри з периферією, те, що служить зв'язку, зближенню всесвітнього і місцевого [5, с. 93].

Методологія розглядається як сукупність принципів і методів, а також процедур, на основі яких здійснюються дослідження та розробка сформульованої проблеми.

Глобалізація як процес – надзвичайно багатогранне явище. Глобалізація як наука – комплексна синтетична наука (наднаука, меганаука). Оволодіння її результатами, їх осмислення і включення в систему чинників і мотивів поведінки людини планети (а не тільки представника регіону, цивілізації, конфесії, колективу) вимагає також комплексної методології [5, с. 95].

Перш за все, мова йде про принципи об'єктивності, історизму, додатковості, синергетики, герменевтики. Використовуються методи як загальнонаукові (системні, статистичні та інші), так і спеціальні, які знаходяться на озброєнні окремих наук (наприклад, історійко-порівняльний

метод – один з основних методів історичної науки). Безумовно, при вивченні суспільства, природи, людини необхідний аналітичний метод, який дозволяє розчленувати, розібрати на складові процеси і явища, що досліджуються, систематизувати їх за класами, видами та інше [5, с. 95].

Разом з тим при вивченні таких складних процесів, як глобалізація, і дисципліни – глобалістика, необхідно повною мірою використовувати холістичний метод (холізм (з грец. ὅλος (holos) – цілий, увесь) – «філософія цілісності» – напрям у сучасній західноєвропейській філософії, який розглядає цілісність світу як наслідок творчої еволюції, що спрямовується нематеріальним і непізнаним «фактором цілісності»), що дає можливість уявити цілісність, неподільність процесів [12].

Обов'язковою засобом дослідження є цивілізаційний метод, який вимагає врахування і аналізу різноманіття в історичному розвитку та сучасному стані народів [5, с. 95].

Глобалістика нині фокусує низку тенденцій [2, с. 23]:

1. Вона виникає внаслідок диференціації постійного і нескінченного наукового знання.

2. Інтегрує широке коло знань зі сфер демографії, екології, етногенезу, культури, економіки, соціології, продовольчої і водної безпеки, глобалізованої системи торгівлі, комунікації, фінансів, освіти тощо, тобто всі складники розумового розвитку людини.

3. Її фактично визнала світова спільнота, про що свідчать щорічні Доповіді ООН стосовно розвитку людини, у яких на підставі аналізу статистичних даних і численних публікацій обговорюють ситуації і проблеми життя людини на регіональному і планетарному рівнях глобалізованого світу.

4. Українські вчені сформулювали низку законів глобалістики як обов'язкових атрибутів науки, зокрема закон глобалізації, закон напруги і конфліктів розвитку; розкрили значення поняття економічної системи глобалізму й силової економічної глобалізації при одночасному

обґрунтуванні нової теорії міжнародної торгівлі – теорії глобалізаційного впливу [2, 8, 21].

5. Розвиток процесів глобалізації викликав появу спеціальних підручників із цієї дисципліни [4, 10, 13–15].

6. Міжнародна асоціація політичних наук (МАПН) уже виділила глобалістику як окрему наукову галузь, об'єктом вивчення якої є глобалізм і глобалізація, а предметом – пошук і розкриття закономірностей та законів глобалізації розвитку.

7. Опубліковано енциклопедію з глобалістики [16], Міжнародний міждисциплінарний енциклопедичний словник [17], термінологічний словник [18].

8. Сформовано потужну школу українських глобалістів, які працюють в КНУ ім. Тараса Шевченка, ІСЕМВ, КНЕУ, ДНУ, ДОНУ, ННЦ «Інститут аграрної економіки», ЛНУ ім. Івана Франка і мають у своєму доробку унікальні дослідження, що розкриті в монографіях [19–21].

Отже, глобалістика – це «наука про методологію досліджень системи глобалізму і процесів глобалізації, що розкриває їхній зміст, тенденції розвитку та наслідки, глобальні, регіональні стратегії, формулює методи світового стратегічного планування і прогнозування», вивчає світосистемні відносини та їх глобальне регулювання; глобальні трансформації в різних галузях життєдіяльності світової спільноти; глобальні проблеми існування земної цивілізації; основні напрями і рушійні сили безпечного розвитку людства [13].

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику «хвилям» розвитку процесів глобалізації.
2. Обґрунтуйте глобальні проблеми сучасності.
3. Розкрийте предмет та об'єкт глобалістики як науки.

4. Охарактеризуйте етапи становлення глобалістики як науки.
5. Назвіть основні концепції сучасної глобалістики. Дайте їм характеристику.
6. Дайте характеристику основним школам сучасної глобалістики, що виділяються дослідниками у наукових публікаціях.
7. Розкрийте основні складові методології глобалістики.

Рекомендована література

1. Бочан І. О. Глобальна економіка : Підручник. / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк - К.: Знання, 2007.- 403 с.
2. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
3. Рокоча В. В. Геоекономіка та глобальні стратегії українського бізнесу (антикризовий аспект) : навчальний посібник. / В. В. Рокоча, Б. М. Одягайло, В. І. Терехов – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 352 с.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ТА СТРАТЕГІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Передумови виникнення та сутність глобальних проблем

На ранніх етапах свого розвитку нечисленне людство не могло породити жодної глобальної проблеми, тобто проблеми, яка б торкалася будь-якої людини в будь-якому куточку Землі. Унаслідок заселення людством майже всього суходолу та небачених масштабів господарського освоєння довкілля почали виникати і дедалі загострюватися глобальні проблеми. Кожна з них і особливо всі вони разом здатні спричинити знищення всього живого на нашій планеті [4, с. 12].

Причиною появи глобальних проблем є діяльність людського суспільства. Глобальні проблеми виростають з політичних, економічних і соціокультурних протиріч глобального масштабу, які накладають конкретні обмеження на характер і форми суперництва різних країн, громадських і культурних систем [7, с. 34].

Сьогодні прийнято вважати, що поява і різке загострення глобальних проблем в другій половині XX ст. - це не результат якогось прорахунку або фатальної помилки, злого умислу або невірної стратегії соціально-економічного розвитку. Це не наслідок природних аномалій або примх історії людського суспільства.

Глобальні зміни і пов'язані з ними глобальні проблеми з'явилися результатом багатовікових кількісних і якісних трансформацій як в суспільстві, так і в системі «суспільство-природа». Їх поява пов'язана з історією становлення сучасної цивілізації, яка породила кризу технократичного суспільства. Ця криза охоплює весь комплекс взаємодій, змінює принцип взаємовідношень у системах «людина-людина», «людина-суспільство», «людина-природа», «суспільство-природа» і зачіпає інтереси всього світового співтовариства [7, с. 35].

Причини виникнення та наслідки глобальних проблем в узагальненому вигляді представлено на рис. 2.1.

Глобальні проблеми носять комплексний характер, вони представляють собою природний або соціоприродний феномен і знаходяться у взаємозв'язку один з одним.

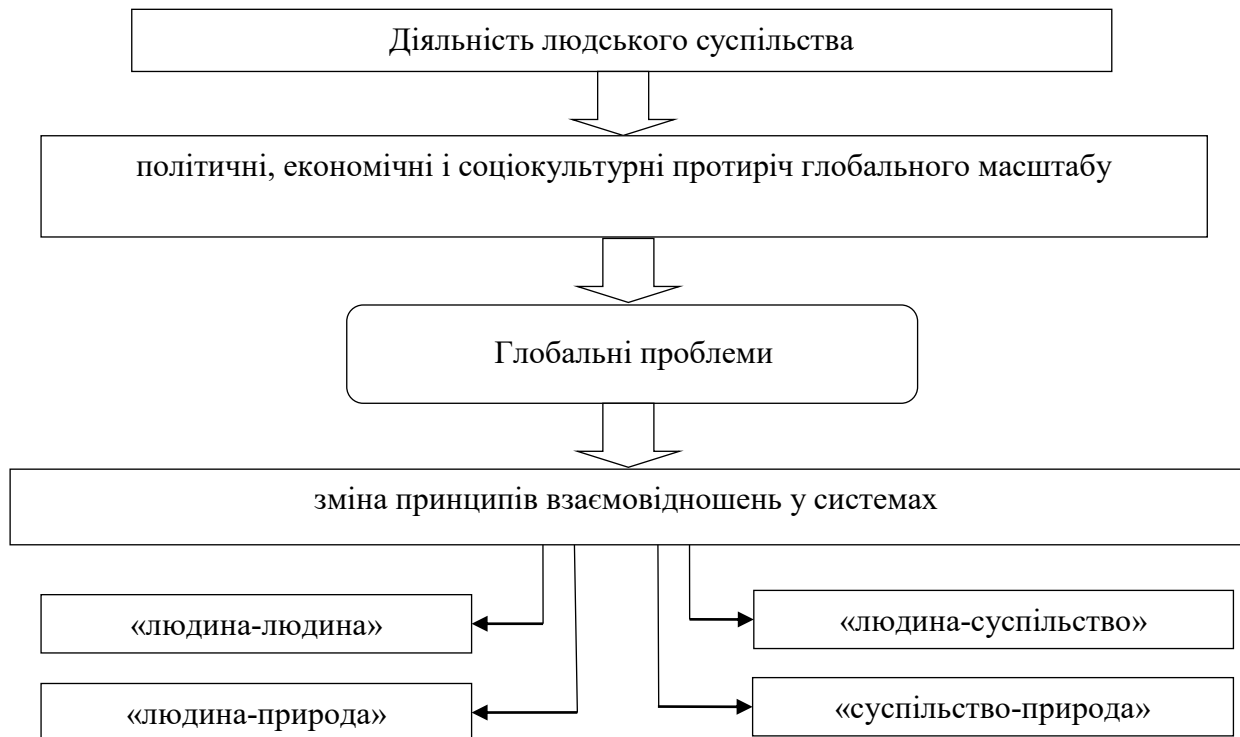

Рис. 2.1. Причини виникнення глобальних проблем та їх наслідки
Джерело: авторська розробка

За чотири останні десятиліття поняття «глобальні проблеми сучасності» глибоко увійшло в науковий і політичний лексикон, набуло відповідний сенс і міцно закріпилося в масовій свідомості. Глобальними проблемами прийнято називати такі проблеми, які мають загальнолюдський характер і зачіпають інтереси не тільки людства в цілому, але й окремих людей, практично кожної людини на планеті [7, с. 35].

У 1990-і рр. глобальні проблеми стали розглядатися в контексті феномена глобалізації, яка сама стала розумітися як причина і наслідок глобальних проблем.

На початку ХХІ ст. глобалізація змінює з безпрецедентною швидкістю стали систему світового господарства та міжнародних відносин. Трансформаційні зрушення в економічній, екологічній, геополітичній, соціальній та технологічній системах створюють безпрецедентні можливості, але й одночасно породжують проблеми й ризики, що не визнають національних кордонів окремих держав [22, с. 28].

Багатовіковий досвід людства показує, що проблеми глобального масштабу завжди мали місце як в об'єктивній реальності, так і в свідомості людства. Те, що розуміється під глобалізацією сьогодні, - це результат розвитку світової людської цивілізації в сучасну історичну епоху. В світі зростає загострення глобальних проблем, пов'язаних з розвитком і виживанням всього людства, його безпекою [23, с. 96].

В дослідженні глобальних проблем людства виокремлено три етапи (рис. 2.2).

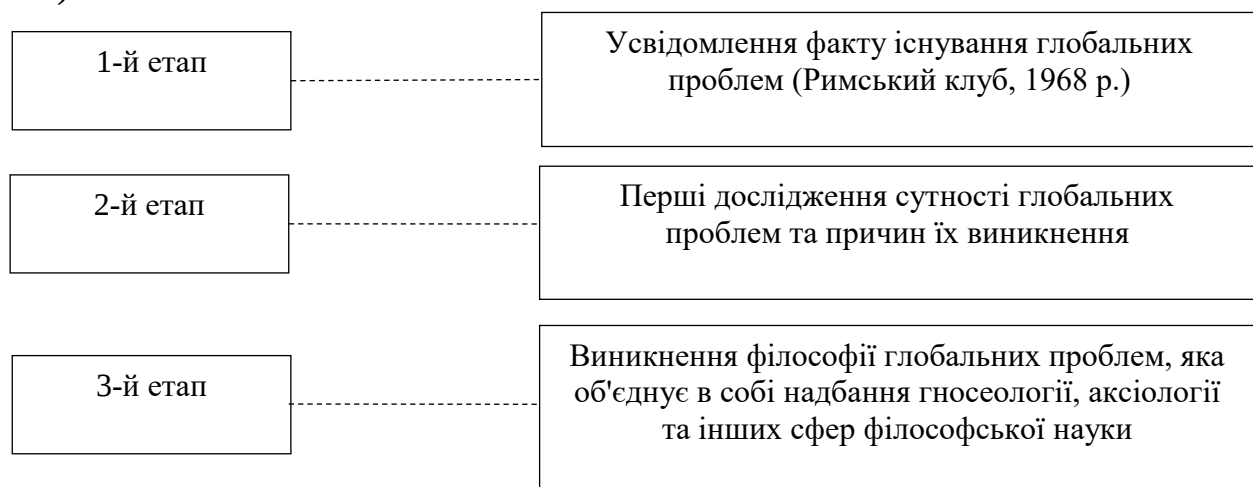

Рис. 2.2. Етапи дослідження глобальних проблем людства

Джерело: доопрацьовано [22, с. 29].

Особливістю глобальних проблем є всесвітньо-історичний характер, тобто вони зачіпають інтереси всього, або переважної більшості населення земної кулі. Будь-яка з проблем, зважаючи на можливі наслідки впливу на розвиток світової цивілізації, має вирішальне значення. Запобігти їх згубному впливу на суспільний прогрес, можливо лише об'єднаними

зусиллями всіх країн і народів. Всі глобальні проблеми, сучасні і віддалені, концентруються на проблемі людини – його житті, здоров'ї, розвитку свідомості і самосвідомості, вольових якостях, духовному багатстві, творчих здібностях, відчутті добра, справедливості та інше, але не лише людські, а і загальнолюдські. Необхідно так само враховувати і динаміку глобальних проблем. Річ у тому, що будь-яка з них і всі разом проходять певні рівні та етапи еволюції. І на кожному такому етапі будь-яка глобальна проблема (як і система) змінюється кількісно і якісно. Змінюється і обсяг знань, технічних, матеріальних і інтелектуальних ресурсів, які потрібні для запобігання найнебезпечнішим їх наслідкам [23, с. 96-97].

Погляди різних авторів на сутність глобальних проблем розкрито в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Погляди сучасних науковців на сутність глобальних проблем

Автор/джерело	Визначення
Кислицина О. В. [22, с. 28]	Глобальні проблеми – це проблеми, що стосуються (в тій чи іншій мірі) всіх країн і народів, вирішення яких можливе лише об'єднаними зусиллями всієї світової спільноти
Вдовенко Н. М. [4, с. 13]	Глобальні проблеми – це сукупність життєво важливих проблем людства, від розв'язання яких залежить його саме існування та перспективи розвитку
Абылгазиев И. И., Ильин И. В. [7]	Глобальні проблеми – це проблеми, що виникають з протиріч соціальної системи і умов її існування в єдиному просторово-часовому континуумі з природним світом. Загострення протиріч призводить до руйнування цієї просторово-часової цілісності, до підриву основ соціальної та соціоприродної форми руху матерії

Глобальні проблеми є результатом протиріч суспільного розвитку, і виникли вони не сьогодні. Окремі з них, наприклад, проблеми війни та миру, здоров'я, бідності були актуальні у будь-які часи. Але інші глобальні проблеми, зокрема екологічні, з'являються і поглиблюються через зростаючий вплив людини на природне середовище. Зрозуміло, що спочатку ці проблеми стосувалися лише окремої держави або групи держав, але зараз вони набули глобального масштабу [24, с. 39].

Глобальні проблеми призводять до великих економічних та соціальних збитків. Виникнення глобальних проблем пов'язане як з конкретною сферою життєдіяльності суспільства, так і з відповідним соціально-економічним середовищем, де реалізується та чи інша сфера діяльності людей [4, с. 13].

На основі всього вище зазначеного можна виділити основні підходи до визначення глобальних проблем (рис. 2.3).

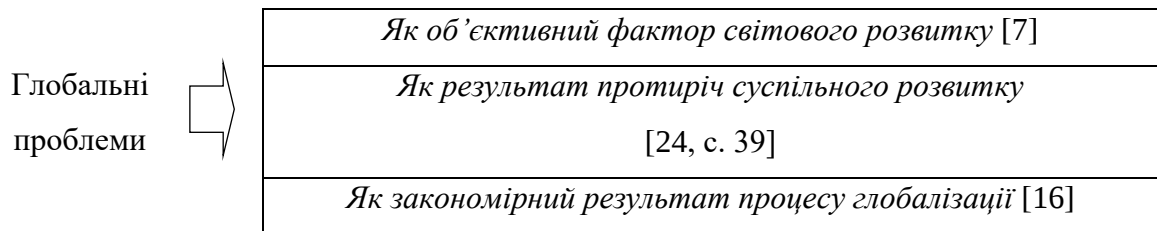

Рис. 2.3. Основні підходи до визначення сутності глобальних проблем
Джерело: складено на основі [7, 16, 24].

Глобальним проблемам притаманна мобільність, їх значущість постійно змінюється. По мірі вирішення певних проблем, вони втрачають свою актуальність, переходячи на локальний рівень або зникаючи повністю. Також у сучасному світі постійно з'являються нові проблеми, які можуть набувати глобального характеру [24, с. 40].

У зв'язку з цим, за сучасного стану глобалізації, потрібно вирішити наступні завдання:

– *по-перше*, це реалізація системного комплексного підходу в глобалістиці і дослідження глобальних проблем в динаміці світового розвитку, або процесі глобальних трансформацій і глобалізації розвитку;

– *по-друге*, на перше місце було поставлено не «природні» глобальні проблеми, а антропогенні, тобто такі, що виникли в результаті розвитку світового суспільства, такі проблеми, які від сьогодні і, очевидно, назавжди відіграватимуть провідну роль. Йдеться також про прямий і зворотний зв'язок з ноосферою;

– *по-третє*, визначення зі специфічним змістом глобальних проблем. Дійшли висновку, що «глобальність» будь-якої системи слід розуміти не в

кількісному, а в якісному вимірах. Система є глобальною тоді, коли відсутня реальна система більш високого таксономічного рівня. «Глобальність будь-якої проблеми визначається не стільки її роллю в житті тієї частини населення, яка реально від неї постраждала, скільки значенням цієї проблеми для долі всіх народів планети»;

– *по-четверте*, важливе і ще не до кінця вирішене питання про систематизацію і класифікацію глобальних проблем дістало подальшого розвитку. Наукова класифікація глобальних проблем вимагає пошуку критеріїв класифікації;

– *по-п'яте*, важливим моментом є наукова диференціація проблем, їх ранжування, а також встановлення взаємозв'язку і взаємовпливу в динаміці. Необхідно виділяти серед них особливі, ключові проблеми, або «надпроблеми» чи «метабролеми» [10, с. 11-13].

2.2. Класифікація глобальних проблем на сучасному етапі глобалізації

Перші спроби систематизації глобальних проблем були зроблені на початку 1970-х рр. в рамках досліджень Римського клубу і робіт цілої плеяди вчених: Ф. Ферікса, В. Базьюка, Ю. Скольнікова, Г. Брауна, С. Чейза, А. Габю, Е. Фонтел і ін. В «Щорічнику світових проблем і людського потенціалу», виданому в 1976 р, налічувалося більше двох з половиною тисяч «загальнолюдських проблем». У 1979 р прогностичний центр Конгресу США назвав 286 загальних для всього людства проблем, виділивши з них 32 в якості найбільш важливих [7].

Перш, ніж робити спроби класифікувати глобальні проблеми, необхідно визначити критерії глобальності цих проблем.

З приводу критеріїв та загального переліку основних глобальних проблем у вчених немає єдиної думки. Практично всі дослідники сходяться на думці,

що їх список не обмежується такими загальновизнаними проблемами, як, наприклад, ядерна загроза, забруднення навколишнього середовища, проблема ресурсів, демографії та інші. Однак коли мова заходить про розширення цього переліку, виникають серйозні розбіжності і суперечки. Це пояснюється, зокрема, недостатньою розробленістю критеріїв глобальності. У 1991 р в Мюнхені була видана «Енциклопедія світових проблем і людського потенціалу», в якій містилося вже більше 12 тисяч проблем, названих глобальними, що явно вказує на відсутність досить чітких критеріїв глобальності [24].

Питання про критерії глобальності є дуже важливим, оскільки не всі проблеми, які супроводжують світову спільноту, можна віднести до глобальних. Досить часто до числа глобальних проблем відносять практично будь-які протиріччя сучасної епохи, пов'язані з діяльністю людини.

Критерії глобальності - це кількісні параметри і якісні ознаки, на підставі яких різні проблеми оцінюються з точки зору поширення їх в масштабах планети, їх значимості і рівня загроз, які вони несуть для всього людства. Встановлення критеріїв глобальності дозволяє більш точно висловити специфіку дійсно глобальних проблем і відокремити їх від безлічі інших, які такими по суті не є [7].

Головне, на що звертають увагу практично всі дослідники, полягає в тому, що глобальні проблеми є комплекс найгостріших соціоприродних протиріч, які впливають на світ в цілому, а разом з ним і всі його регіони, різні країни, і на відміну від проблем «регіональних», «локальних», «приватних» мають загальнолюдську значущість [2, 7, 21, 23, 24].

Якщо розглядати проблеми різного рівня як конкретне вираження філософських категорій «загальне», «особливе» і «одиничне», тоді приватні проблеми виступають як поодинокі, локальні і регіональні - як особливі, а глобальні - як загальні.

При віднесення проблем до розряду глобальних слід враховувати наступне:

По-перше, географічний критерій, під яким мається на увазі територія, для якої актуальні ті чи інші проблеми. При цьому береться до уваги вся сфера, в якій здійснюється діяльність людини, включаючи поверхню планети, її надра, гідросферу і ту частину космічного простору, на яку поширюється діяльність людини. Таким чином, географічний критерій має кількісне вираження - площа поверхні всієї планети, тому його ще називають «кількісним».

По-друге, критерій «надрегіональних». Будь-яка проблема тільки тоді може вважатися глобальною, коли вона є актуальною щодо будь-якого регіону планети, тобто проявляється в кожному з них. В іншому ж випадку мова буде йти про проблеми одного або декількох регіонів або навіть територій дрібнішого масштабу. Всі глобальні проблеми є в той же час і регіональними, але не всі регіональні проблеми є глобальними.

По-третьє, глобальними є ті проблеми, які зачіпають інтереси не тільки окремих людей і країн, а інтереси і долю всього людства.

По-четверте, глобальними вважаються ті проблеми, для подолання яких потрібні сукупні зусилля всього міжнародного співтовариства.

По-п'яте, невирішеність глобальних проблем може привести в майбутньому до серйозних, можливо, незворотних наслідків для всього людства і середовища її проживання.

По-шосте, ці проблеми визначають вектор подальшого розвитку сучасної цивілізації [7, 24].

В табл. 2.2 наведено основні групи глобальних проблем, що зустрічаються в різних наукових публікаціях.

Для усвідомлення глобальних проблем і пошуку шляхів їх вирішення першорядну роль зіграв Римський клуб, що розпочав свою діяльність у 1968 р. із зустрічі в Академії Деї Линчеї в Римі, звідки пішла назва цієї некомерційної організації.

Групи глобальних проблем, що виділяються науковцями з метою
систематизації та виділення пріоритетності

Джерело	Групи
Римський клуб [22, с. 28]	1) проблеми, пов'язані з протиріччям між суспільством і навколишнім середовищем (система «суспільство-природа»); 2) соціальні проблеми, пов'язані з протиріччями всередині суспільства (система «людина-суспільство»)
Фролов І. Т., Загладін В. В. [7]	Першу групу складають проблеми, які характеризуються найбільшою спільністю і актуальністю. До другої групи включені проблеми функціонування системи «людина-суспільство». У третю групу входять проблеми, які виникають внаслідок взаємодії суспільства і природи
Лукашевич В.М. [25]	1. Глобальна проблема сталого розвитку світу; 2. Проблема організації світо-системи та управління глобальним розвитком
Кислицина О. В. [22, с.30]	Сукупність глобальних проблем та викликів, умовно можна згрупувати відповідно до сфери виникнення: економічні, соціальні, геополітичні, екологічні, технологічні та культурні
Вдовенко Н. М. та інші [4]	Демографічна проблема. Продовольча проблема. Деградація земель. Енергетична і сировинна проблема. Проблема миру і роззброєння. Політичні проблеми. Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються. Екологічні проблеми. Соціальні проблеми. Економічні проблеми

Глобальні проблеми, що розглядались Римським клубом, мають комплексний характер й поділяються на два основних блоки:

- 1) проблеми, пов'язані з протиріччям між суспільством і навколишнім середовищем (система «суспільство – природа»);
- 2) соціальні проблеми, пов'язані з протиріччями всередині суспільства (система «людина – суспільство») [22].

Доповіді Римського клубу (33 доповіді з моменту заснування) зосередили уваги світової спільноти на глобальних проблемах людства й пошуках механізмів їх подолання.

До Римського клубу в даний час входять приблизно 100 окремих членів; понад 30 національних та регіональних асоціацій на п'яти континентах.

Діяльність Клубу скеровується Генеральної Асамблеї (зустрічі раз на рік).

Римський клуб виділяє шість глобальних цілей – орієнтирів «в якості основних для переходу до сталого, справедливого і «щасливого» світу», серед яких доцільно, на нашу думку, відзначити такі як: пріоритет соціальних цінностей для розвитку сталого і справедливого суспільства; більш справедливий розподіл доходів як всередині, так і між країнами; доступ до гідної роботи, що забезпечує достатній рівень життя, що є невід’ємним правом людини; розгляд екології як стримуючого фактора відносно всіх форм людської діяльності; становлення інституцій управління на місцевому, національному та глобальному рівнях, спроможних керувати переходом до справедливого й стійкого глобального світу [22, с. 28-29].

Широкого поширення набула точка зору І. Т. Фролова та В. В. Загладіна, згідно з якою всі глобальні проблеми в залежності від ступеня їх гостроти і першочерговості вирішення, а також від того, які причинно-наслідкові відносини існують між ними в реальному житті, поділяються на три великі групи [7, с. 37].

Першу групу складають проблеми, які характеризуються найбільшою спільністю і актуальністю. Вони є наслідком відносин між різними державами, а також між найбільшими соціальними спільнотами (соціально-економічними системами, міжнародними політичними союзами і входять в них країнами). Такі проблеми називають «інтернаціональними». Тут виділяються дві особливо значущі для всього світу проблеми:

- усунення війни з життя суспільства і забезпечення справедливого світу;
- встановлення нового міжнародного економічного порядку.

До другої групи включені проблеми функціонування системи «людина-суспільство». Всі вони безпосередньо пов’язані з якістю життя людини на планеті. Це, наприклад, демографічна проблема, проблеми охорони здоров’я, освіти, соціального забезпечення, збереження культурного різноманіття людства, міжнародного тероризму та інші.

У третю групу входять проблеми, які виникають внаслідок взаємодії

суспільства і природи. Проблеми такого характеру існували вже на зорі людської історії, але поступове наростання масштабів виробництва в усьому світі до середини XX ст. досягло таких розмірів, що екстенсивне зростання для багатьох видів виробництва стало неможливе в силу обмежених розмірів нашої планети і вичерпності ресурсів. В результаті цих кількісних змін з'явилися якісно нові, раніше відсутні в глобальному масштабі проблеми. Серед них - забезпечення людей енергією, паливом, прісною водою, сировинними ресурсами та інше. Сюди ж відносяться всілякі екологічні проблеми, а також проблеми, пов'язані з наслідками освоєння Світового океану, літосфери і космічного простору.

При аналізі глобальних проблем виявилася ще одна дуже важлива їх особливість: в сучасний період всі проблеми тісно переплетені між собою, і при їх загостренні чітко виявляються цілісність світу і його крихкість. Глобальні проблеми розвиваються комплексно, посилюючи глобальний взаємозв'язок і взаємозалежність регіонів, країн, націй, народів і окремих індивідів.

Низка вчених виділяє такі групи глобальних проблем [4, 7, 8, 10, 22, 23, 24, 25]:

– як і двадцять років тому назад, чи не найважливішими є глобальні проблеми *першої групи*: попередження ядерної війни і збереження миру, зміцнення міжнародної безпеки;

– до *другої групи* найбільш пріоритетних глобальних проблем людства, які мають особливо великий перспективний або, навіть, вічний характер, дослідники відносять глобальну проблему соціально-економічного прогресу людства, забезпечення розширеного відтворення інтелектуальних ресурсів та інтелектуального потенціалу, зростання якості і конкурентоздатності розвитку, якості людського життя, розвитку людини як найвищої соціальної цінності;

– ще одна особливо пріоритетна група глобальних проблем (*третья*), якій вчені приділяють найбільшу увагу, є підвищення рівня суспільної

організованості і керованості світовим співтовариством і його розвитком. У сучасній глобалістиці цю проблему називають глобальним управлінням. Людство повинно знайти ефективну форму глобального управління, що має забезпечити синхронізований, справедливий розвиток для всіх націй і країн, а не лише для країн «золотого мільярда»;

—до четвертої групи глобальних проблем сучасна глобалістика відносить такі проблеми природно-економічного характеру як енергетична, продовольча, екологічна, сировинна, Світового океану, ресурсна, інформаційна, технологічна.

—глобальна соціалізація розвитку висуває на передній план і *п'яту групу* глобальних проблем соціального характеру, яку справедливо називають «глобальною соціальною бомбою», підкладеною під майбутнє людства. Сюди входять глобальна демографічна проблема, проблеми боротьби цивілізацій, релігій, міжнаціональних відносин, демократії, духовності, культури, захисту здоров'я, організованої злочинності, корупції, безробіття і зростання бідності людей світу.

Отже, на сьогодні відсутній єдиний підхід до класифікації глобальних проблем, групування та системи оцінки їх пріоритетності для світу та людства. Науковцями наводиться різний перелік та склад груп глобальних проблем від дуже укрупнених та узагальнених [10, 22, 23] до більш конкретизованих [4, 24, 25].

Таким чином, глобальні проблеми:

—висловлюють фундаментальні протиріччя цілісного і взаємозалежного часового світу;

—є об'єктивним фактором розвитку сучасної цивілізації;

—характеризуються геопросторовими показниками;

—володіють властивістю всесвітності, тому що зачіпають життєві інтереси всього людства, кожної нації і держави, кожного окремого індивіда і створюють реальну загрозу для позитивного розвитку людської цивілізації, біосфери і виживання всієї планети в майбутньому;

- мають якість загальності, так як вимагають для свого вирішення погоджений дій всіх суб'єктів світової політики незалежно від їх політичного устрою, економічних, соціальних і культурних відмінностей;
- виявляють необхідність створення суспільного механізму врегулювання протиріч в системі міжнародних відносин;
- сприяють інтернаціоналізації громадських процесів і залучення до громадського міжнародного життя широких верств населення [22].

2.3. Проблеми глобалізації

Ступінь позитивного впливу глобалізаційних процесів на економіку окремих країн залежить від місця, що вони займають у світовій економіці. Фактично, основну частину переваг одержують багаті країни. Несправедливий розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному й інтернаціональному рівнях. Відбувається не конвергенція вирівнювання доходів, а скоріше їх поляризація.

У процесі глобалізації країни, які швидко розвиваються, входять у коло багатих держав, а бідні країни усе більше відстають від них. Замість того, щоб знищувати, послабляти прояви нерівності, інтеграція національних економік у світову систему, навпаки, підсилює їх і робить у багатьох відношеннях більш гострими.

Глобалізація приводить до поглиблення неоднорідності, до виникнення нової моделі світу - світу 20:80, суспільства однієї п'ятої. 80% усіх ресурсів контролює так званий «золотий мільярд», що охоплює лише п'яту частину населення планети (у тому числі, США і країни Західної Європи - 70% світових ресурсів). Процвітаючі 20% країн розпоряджаються 84,7% світового ВВП, на їхніх громадян припадає 84,2% світової торгівлі і 85,5% заощаджень на внутрішніх рахунках. Від глобалізації зрештою виграє лише 14,5% що живуть у західному світі, тоді як залишаються практично не зачепленими нею такі масиви, як Китай, Індія, Південно-східна Азія і Латинська Америка.

Утворюються також «чорні діри» в пострадянському просторі, в Африці, в Центральній і Південній Азії [26, 27].

Світовий банк офіційно створювався для подолання бідності. І він постійно хвалиться успіхами, мовляв, кількість бідних за цей час таки зменшилася (було відзначено прогрес у зниженні рівня бідності за останні десятиліття – скорочення рівня бідності з 1990 році до 2015 р. вдвічі відбулося на п'ять років достроково у 2010 р. Незважаючи на прогрес, досягнутий у скороченні бідності, кількість людей, що живуть у крайній бідності, в глобальному масштабі залишається неприйнятно високою. І з урахуванням глобальних прогнозів зростання бідності ці темпи можуть бути недостатньо швидкими, щоб досягти мети подолати крайню бідність до 2030 року) [28].

Але всі його «успіхи» насправді досягнуті за рахунок Китаю й кількох інших країн Азії. Згідно з останніми оцінками, у 2013 році 10,7 % (767 мільйонів людей) населення світу проживали менше, ніж 1,90 долара США на день, у порівнянні з 12,4 % у 2012 році (у 1990 році цей показник складав 35 % (1,85 мільярдів людей)). Хоча рівень бідності знизився у всіх регіонах, прогрес був нерівномірним: скорочення масштабів крайньої бідності у період з 2012 по 2013 рік в основному було обумовлено Східною Азією та Тихоокеанським регіоном (на 71 мільйон менше бідних), зокрема Китай та Індонезія, а Південна Азія (на 37 мільйонів менше бідних), зокрема Індія [28].

І ці держави діяли якраз наперекір порадам МВФ. А решта світу стала біднішою.

Половина на межі крайньої бідності живуть в Африці на південь від Сахари. Чисельність бідних в регіоні скоротилася лише на 4 мільйони, з 389 мільйонів людей, які жили менш ніж в 1,90 долара США на день у 2013 році, що більше, ніж у всіх інших регіонах [28].

Переважна більшість бідних жителів живуть у сільській місцевості та мають погану освіту, переважно працюють у сільському господарстві, а

більше половини - молодші 18 років.

У самих США розрив між бідними й багатими за останні 40 років збільшувався найшвидшими темпами. Тепер Штати в цьому сенсі абсолютний лідер [29].

На сьогоднішній день 1% населення Землі володіє більш ніж половиною всіх багатств, стверджується в останньому дослідженні Credit Suisse [30].

Дохід на душу населення, за даними МВФ, у 20 найбагатших країнах 2000 року перевищував середній дохід на душу населення в 20 найбідніших країнах у 37 разів. Цей розрив подвоївся з 1960 року. Але якщо розглядати не середньодушові доходи по країнах, а доходи найбагатших у світі й найбідніших, то розрив буде набагато значнішим [31].

Отже, позитивні ефекти глобалізаційних процесів на економіку окремо взятих країн залежать від їхнього місця, яке вони посідають у світовій економіці, практично основну частку переваг одержують країни «золотого мільярда» або індивіди [26].

У зв'язку з цим, виділимо три групи загроз, небезпек, потенційних проблем, що виникають на сучасному етапі розвитку інтернаціоналізації господарської діяльності, у залежності від того, на які країни вони можуть поширитися. Насамперед, виділимо існуючі для всіх країн небезпеки глобалізації, що потім потенційно можуть виникнути в менш розвинених. В умовах глобалізації можливий прояв руйнівного впливу відцентрових сил, пов'язаних з цим процесом, що може привести до розриву традиційних зв'язків усередині країни, деградації неконкурентоспроможних виробництв, загостренню соціальних проблем, агресивному проникненню далеких даному суспільству ідей, цінностей, моделей поведінки [26, 27].

Назвемо основні проблеми, які потенційно здатні викликати негативні наслідки від глобалізаційних процесів в усіх країнах:

- нерівномірність розподілу переваг від глобалізації в розрізі окремих галузей національної економіки;
- можливість деіндустріалізації національних економік;

- можливість переходу контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів в інші руки, у тому числі до більш сильних держав, ТНК чи міжнародних організацій;

- можливість дестабілізації фінансової сфери, потенційна регіональна чи глобальна нестабільність через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання та кризи в одній країні можуть мати регіональні чи навіть глобальні наслідки [26].

Найбільш негативні наслідки глобалізації можуть відчуті на собі менш розвинені країни, що відносяться до так званої «світової периферії». Основна маса з них, беручи участь в інтернаціоналізації як постачальники сировини і виробники трудомісткої продукції (а деякі з них - постачальники деталей і вузлів для сучасної складної техніки), виявляються у всебічній залежності від передових держав і мають доходи, по-перше, менші, по-друге, дуже нестабільні, залежні від кон'юнктури світових ринків [26].

Глобалізація для таких країн породжує низку додаткових проблем:

- збільшення технологічного відставання від розвинених країн;
- зростання соціально-економічного розшарування, маргіналізацію (тобто, руйнування державного суспільства, що представляє собою процес розпаду соціальних груп, розриви традиційних зв'язків між людьми, втрату індивідами об'єктивної приналежності до тієї чи іншої спільності, почуття причетності до визначеної професійної чи етнічної групи;
- збідніння основної маси населення;
- посилення залежності менш розвинених країн від функціонування світогосподарської системи;
- обмеження ТНК здатності держав проводити національно орієнтовану економічну політику;
- зростання зовнішнього боргу, насамперед міжнародним фінансовим організаціям, що перешкоджає подальшому прогресу [26, 27].

Як вже відзначалося, найбільший вигаш від участі в глобалізації мають промислово розвинені країни, що дістають можливість знижувати витрати

виробництва і зосереджуватися на випуску найбільш прибуткової наукомісткої продукції, перекидати трудомісткі і технологічно брудні виробництва в країни, що розвиваються.

В якості загрози багато хто називає деіндустріалізацію економіки, оскільки глобалізаційні процеси асоціюються зі зниженням зайнятості в оброблювальних галузях як в Європі, так і в США. А деіндустріалізація є причиною виникнення депресивних регіонів, посилює соціальне розшарування суспільства.

Серйозним негативним наслідком глобалізації може бути перехід контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів в інші руки, у тому числі до найбільш сильних держав, багатонаціональних або глобальних корпорацій і міжнародних організацій. Через це деякі убачають в глобалізації спробу підривання національного суверенітету. Сучасний корпоративний капітал фактично контролює політичне життя сучасних розвинених країн. Національно-державні утворення як такі втрачають роль активних агентів життя і світової спільноти. Переважає думка, що інтеграційні процеси в економіці, глобалізація фінансового ринку ведуть до «стирання» державних кордонів, до послаблення державного суверенітету у фінансовій сфері.

Зростаюча глобальна інтеграція ринків капіталу погрожує економічній політиці окремих країн, оскільки іноземний капітал у вигляді прямих або портфельних інвестицій таїть в собі певну загрозу для національної економіки у зв'язку із здатністю зникати з країни так же швидко, як і з'являтися.

Наступну загрозу зв'язують з мобільністю робочої сили. Масова міграція населення, що набуває глобального характеру, перетворюється на серйозне джерело загострення соціально-економічної обстановки у світі. За даними ООН, в 1995 році за межами рідних країн проживало 125 млн. чоловік. Дестабілізуючими чинниками є нові форми зайнятості (індивідуалізація умов найму, тимчасові контракти) і глобалізація ринку робочої сили. Приплив дешевої робочої сили ззовні загострив конкуренцію на ринку праці

розвинених країн, що привело до ускладнення міжетнічних стосунків і росту націоналізму в цих країнах [26].

Як загрозу можна відзначити, зокрема, потенційне зростання безробіття в результаті перекладання компаніями країн з високою вартістю робочої сили частини своїх виробничих потужностей у країни з низькою оплатою праці. Експорт робочих місць може виявитися небажаним для економіки ряду держав. Але найчастіше в подібних умовах компанії розвинених країн припиняють випуск збиткової продукції і переходять до виробництва товарів, що вимагають використання висококваліфікованого персоналу. Відбувається перерозподіл робочої сили. У результаті робітники з більш низькою кваліфікацією залишаються незатребуваними, у їхньому середовищі зростає безробіття, їх доходи падають. А як на негативний наслідок глобалізації вказується на помітне збільшення розриву в рівнях заробітної плати кваліфікованих і менш кваліфікованих працівників.

Підводячи підсумок, зазначимо, процес глобалізації, що найбільш активізується в останні два десятиліття, таїть в собі чимало незрозуміlostей і протиріч, стає предметом гострих дискусій.

2.4. Стратегії глобалізації

Сьогодні людство переживає глибоку трансформацію, що супроводжується фундаментальними змінами в соціально-економічній структурі суспільства, а науково-технічний прогрес та створення загального інформаційного простору, єдиних загальносвітових систем в економіці, фінансах, технологіях, політико-правовій, культурній та інших сферах призвело до глобалізації людської цивілізації.

За таких умов необхідно розробляти нові підходи, щодо перспектив розвитку та протидії глобальним проблемам людства. Разом з локальним (у межах однієї країни, регіональним) рівнем, проте більш інформативним, є аналіз глобальних особливостей майбутніх тенденцій розвитку людства.

У цьому контексті можна виокремити два основні напрями – *глобальні стратегії* та *загрози*. Причому досить часто вони взаємопов'язані, оскільки ігнорування останніх може унеможливити подальший розвиток загалом.

Глобальні стратегії – це стратегії, що зосереджуються на стандартизованих та універсальних діях, спрямованих на досягнення певної мети у глобальному масштабі [10].

Глобальна стратегія в широкому сенсі означає глобальний розвиток та систему напрямів, підходів щодо вирішення глобальних проблем та зменшення їх впливу на країни.

Глобальна стратегія у більш вузькому розумінні означає надання національній стратегії країни глобальної орієнтації відносно нових можливостей і нових загроз.

При цьому слід враховувати наступні основні постулати:

- світ і світове людство є єдиним глобальним організмом;
- глобалізація світу – це об'єктивне історичне явище і процес, на який можна впливати і керувати об'єднаними, солідарними зусиллями людства;
- глобалізація несе в собі нові небачені можливості для розвитку людства і нові небачені загрози його існуванню;
- людство повинно солідаризуватись і об'єднатись перед явищем глобальних загроз і для вирішення глобальних проблем;
- глобальну кризу людства можна попередити;
- глобальну катастрофу людства не можна відвернути;
- глобальні проблеми – це не лише невирішені завдання, а й великі загрози всьому людству;
- глобальні інтереси треба ставити вище національних;
- глобальна інтеграція – це закономірність розвитку людства;
- сучасна людина, як найвища соціальна цінність, набула глобального характеру і стала в центрі процесів глобалізації [32].

На рис. 2.4 схематично представлено основні складові формування глобальної стратегії.

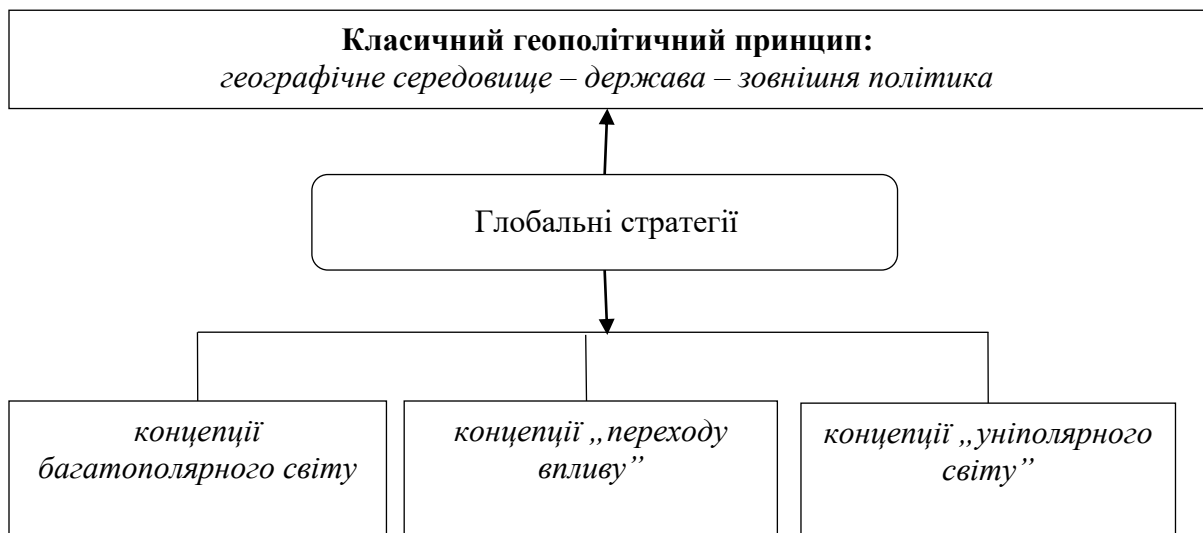

Рис. 2.4. Принципи та концепції формування глобальної стратегії
Джерело: розроблено на основі [29, 33].

В основі глобальної стратегії лежить класичний геополітичний принцип, а саме: географічне середовище – держава – зовнішня політика, що являє собою систему поглядів на можливість та продуктивність використання просторових факторів міжнародних відносин в інтересах забезпечення національної безпеки.

Формування ж цієї стратегії відбувається на підставі:

1) *концепції багатопольярного світу* - суть її полягає в тому, що всі держави світу ідентичні за винятком рівня їх могутності (військова сила, рівень економічного розвитку і т.ін); політика держав на світовій арені залежить від реального розподілу могутності між ними. Характерною ознакою багатопольярності є нездатність будь-якої держави досягти своїх цілей одноосібно. Держави змушені забезпечувати свою безпеку у боротьбі з більш могутнім супротивником за допомогою утворення союзів.

2) *концепції „переходу впливу»* - суть її полягає в тому, що у будь-який момент часу в системі міжнародних відносин домінує гегемон, який певною мірою визначає політику всіх інших держав. Поступово, внаслідок нерівного економічного розвитку і пов'язаних з цим змінами у розподілі військової могутності здатність гегемона впливати на перебіг подій поступово

зменшується. Інша країна, яка розвивається більш стрімкими темпами, починає претендувати на лідерство. До неї приєднуються країни, які невдоволені політикою колишнього гегемона, та країни, які намагаються потрапити до табору потенційного переможця. Виникає нова коаліція держав, а боротьба за лідерство завершується війною.

3) концепції „уніполярного світу» - визначальним поняттям цієї концепції є „уніполь», який складається з демократичних країн, що відіграють визначальну роль у світових процесах [33].

Питання стратегій глобального розвитку та протидії актуальним глобальним проблемам перебуває у центрі уваги світової спільноти, воно постійно обговорюється на різних міжнародних форумах. Зокрема, «Велика сімка» або G7 – міжнародний клуб урядів семи високорозвинутих країн світу (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада). Лідери цих країн регулярно зустрічаються для обговорення спільних проблем і намагаються узгоджувати свою подальшу політику. *Велика двадцятка* або G20 є групою міністрів фінансів та керівників центральних банків 20 економік: 19 з найбільших економік світу та Європейського Союзу. Загалом, економіки G20 становлять 90 % світового ВВП, 80 % світової торгівлі (включаючи внутрішню торгівлю у ЄС) та дві третини населення світу. Незважаючи на те, що основною тематикою цих організацій є економічні питання, на цих форумах активно обговорюються і політичні кризи, військові конфлікти, інші локальні та глобальні питання [32].

Існують також міжнародні неурядові організації, як наприклад – *Всесвітній економічний форум* – міжнародна неурядова організація, діяльність якої спрямована на розвиток міжнародної співпраці. Місією організації є прагнення до поліпшення стану світу шляхом залучення бізнесу, політичних, академічних та інших лідерів суспільства у формуванні глобальних, регіональних, галузевих порядків денних. Щорічна зустріч під егідою форуму проводиться в Давосі, об'єднує близько 2500–3000 вищих керівників бізнесу, міжнародних політичних лідерів, обраних інтелектуалів і

журналістів, щоб обговорити найбільш актуальні питання, що стоять перед світом [32].

Римський клуб, що об'єднує у своїх рядах вчених, громадських діячів і ділових людей більш ніж із 30 країн світу, стурбованих перспективами розвитку людства. Зусилля членів Римського клубу націлені на розв'язання актуальних проблем сучасності шляхом розробки нового напрямку в їх вивченні [32].

Існують й інші організації, як наприклад – *Грінпіс* – міжнародна неурядова природоохоронна організація, основні завдання якої сприяти екологічному відродженню та привертати увагу людей і влади до збереження природи, а основними напрямками діяльності по всьому світу є участь у антиядерних питаннях і протидія таким явищам як зміна клімату тощо [32].

Багато вчених та науковців у різних країнах також долучаються до цього процесу, досліджуючи перспективи тих чи інших тенденцій розвитку, а також виявляючи нові проблеми, які несуть потенційні загрози для людства. На окрему увагу заслуговують різні точки зору щодо глобального розвитку та загроз окремих світових лідерів і впливових людей по всьому світу.

Для того щоб краще зрозуміти, які глобальні стратегії наразі пропонуються та які проблеми є найбільш актуальними, можна проаналізувати діяльність вищезгаданих організацій та позицію окремих впливових лідерів. Але зауважимо, що існують також альтернативні думки щодо прогнозів глобального розвитку та загроз, які подекуди досить гарно аргументовані та заслуговують на увагу, а окремі експерти досить скептично відносяться до діяльності окремих з вищезгаданих організацій.

Слід також зазначити, що розробка стратегій глобального розвитку, виявлення глобальних загроз та протидії їм проводиться не лише в межах подібних форумів. Наукова спільнота, окремі дослідники та авторитетні особи постійно виявляють та прогнозують нові ризики для людства.

Нещодавно спеціалісти *ВООЗ* повідомили, що глобальне потепління створює все більше ризиків для людства. Серед іншого, мова йде про появу

нових смертельних вірусів, які викличуть пандемії по всій планеті. Причиною розвитку такого небезпечного сценарію назвали процес танення льодовиків Антарктиди й Арктики. Виявляється, у товщі мерзлоти міститься понад 300 небезпечних вірусів та мікроорганізмів. Звільнення їх з льоду може мати катастрофічні наслідки: ідеться про пандемії невідомих хвороб, оскільки організм людини не може виробити тривалого захисту від них.

Зрештою, науковці вже давно довели зв'язок між пандеміями грипу й періодами максимальної активності Сонця. До слова, є ще одна загроза в таненні льодовиків: з мерзлоти вивільнятиметься парниковий газ метан. Ці процеси вже відбуваються, метан поволі вивільняється з дна океанів, де перебуває в кристалізованому стані. Причиною цього стають придонні глибоководні течії, які виникають на фоні глобального потепління.

Науковці підраховали, що впродовж найближчих 15–20 років середня температура повітря на планеті буде підвищуватись. Аби пригальмувати процеси глобального потепління й застрахуватись від катастрофічних наслідків, необхідно різко знижувати кількість викидів парникових газів – це те, що людство здатне зробити. Для цього всі країни мають об'єднатися в *спільній стратегії* [34].

Гарним прикладом для інших стала найбільша кондитерська корпорація Mars Inc., яка також долучилася до розв'язання *глобальних проблем* та взяла на себе зобов'язання щодо досягнення цілей сталого розвитку ООН [35].

5 вересня 2017 р. Mars Inc. заявила про початок реалізації оновленого *Плану сталого розвитку для наступного покоління*, для чого в найближчі роки буде виділено 1 млрд дол. [35].

Пріоритетними для компанії стали три напрями: здорова планета, процвітаюче суспільство, а також правильне харчування та добробут. Керуючись корпоративними принципами, Mars докладає додаткових зусиль для сталого розвитку глобального бізнесу, щоб розпочати системні зміни на користь людству та планеті.

Таблиця 2.3

Розробка стратегій глобального розвитку, виявлення глобальних загроз та протидії їм міжнародними організаціями [29, 32, 33]

Міжнародні організації та глобальні питання, що ними підіймаються	Глобальні проблеми, що стоять в центрі уваги міжнародної організації	Зміни, які потрібно здійснити для покращення ситуації
1	2	3
<i>Римський клуб</i>	Наразі серед головних сучасних проблем людства виділяє зміну клімату, масове безробіття й уповільнення економічного зростання	На думку багатьох економістів, відповіддю на ці виклики має бути прискорення темпів економічного зростання. На їхню думку, виходом із ситуації є переосмислення визначення оплачуваної роботи, справедливе оподаткування бізнесу, обмеження торгівлі в разі необхідності, введення безумовного базового доходу для найбіднішої третини населення та збільшення тривалості оплачуваної відпустки
Саміт «Великої сімки», який проходив навесні 2017 р. в італійському місті Таорміна, США, Великобританія, Канада, Франція, Італія, Німеччина і Японія	Обговорили питання, що стосуються зміни клімату, боротьби з тероризмом, розв'язання міграційної кризи, Росії, Сирії, а також допомоги африканським країнам у боротьбі з епідеміями і голодом	1. Прийнято підсумкову декларацію, у якій учасники окреслили коло актуальних проблем – боротьба з тероризмом, зміцнення протистояння терористичного угруповання «Ісламська держава» в Сирії та Іраку; 2. Всі країни G7 підтвердили зобов'язання тримати свої ринки відкритими і протидіяти протекціонізму, а також домовилися про партнерство в допомозі країнам Африки створювати умови для запобігання причинам масової міграції;
	центральною проблемою міжнародного порядку денного G7 визначило КНДР, яка останнім часом дедалі частіше проводить ядерні випробування і тестові запуски ракет, чим тримає в напруженні не лише регіон, а й увесь світ	3. G7 закликає міжнародну спільноту подвоїти зусилля, що спонукають КНДР дотримуватися Резолюції Ради Безпеки ООН

Продовження таблиці 2.3

1	2	3
Саміт G20, який проходив влітку 2017 р. у німецькому Гамбурзі	Питання клімату, співпраця з Африкою, розвиток фінансової системи світу	Лідери інших 19 країн (окрім США) об'єднання з найбільш розвиненою економікою підкреслили свою прихильність Паризькій угоді, згідно з якою 195 учасників форуму домовилися не допустити підвищення середньої температури на планеті до 2100 р. більш ніж на 2 градуси за Цельсієм порівняно з доіндустріальною епохою (за рахунок, в тому числі, нарощування інноваційних розробок в сфері вироблення екологічно чистої енергії та енергоефективності, та роботі над енергетичними системами з низьким викидом парникових газів)
		У контексті розвитку світової фінансової системи лідери «двадцятки» підтвердили всі зобов'язання з підтримки прозорості, а також виступили за зміцнення фінансової архітектури з метою рівномірного розвитку
		Важливою темою G20 стала співпраця з Африкою, з метою створення робочих місць та економічного зростання в цьому регіоні
<i>Всесвітній економічний форум Давос-2017</i>	Ключовим моментом форуму був візит лідера КНР у Давос	У президента Китаю головне завдання – забезпечити світове лідерство своєї країни, через підтримку <i>процесів глобалізації</i> . Фактично візит лідера КНР у Давос означає заявку на зміну глобального економічного лідерства і стає очевидно, що тепер першу скрипку в глобалізації відіграють не старі лідери, а саме Китай. Експерти зауважують, що Сі Цзіньпін перехопив стратегічну глобальну ініціативу в американців і постав у Давосі мудрим організатором нового більш справедливого світового порядку

Продовження таблиці 2.3

1	2	3
<i>Всесвітній економічний форум Давос-2018</i>	Однією з найбільш значних проблем цивілізації поряд зі зміною клімату та тероризмом визначили кризу глобалізації; питання захисту прав жінок; питання екологічної енергетики та шкідливих викидів; криптовалюта; проблема мігрантів	Основною темою став пошук спільного бачення майбутнього у сучасному фрагментованому світі, оскільки більшість учасників погодилися з можливою загрозою такого ізоляціонізму

Стратегічно *План* зорієнтований на те, щоб забезпечити надійне джерело сировинних ресурсів, одночасно роблячи внесок бізнесу у боротьбу зі змінами клімату, а також за збереження земельних та водних ресурсів. Одна з цілей – зменшення впливу на навколишнє середовище, відповідно з тим, що, за думкою вчених, необхідно для підтримання здорової екологічної ситуації на планеті: енергозбереження, економія земельних та водних ресурсів, скорочення викидів парникових газів. Сьогодні компанія як ніколи усвідомлює, що не зможе розвиватися та процвітати, якщо планета, люди й суспільство, від яких вона залежить, не будуть здоровими та процвітаючими [35].

Міжнародна команда науковців на чолі з професором *К. Браєром* у Технічному університеті міста Лаппеєнранта у Фінляндії працюють над питанням забезпечення потреб людства в електроенергії виключно за допомогою відновлюваних джерел. Для цього вони проаналізували численні масиви даних щодо споживання енергії, розвитку демографічної ситуації та погодних умов у всіх регіонах світу. Результати проведеного спільно з міжнародною мережею Energy Watch Group дослідження вперше були представлені на Кліматичній конференції ООН, яка проходила в німецькому Бонні [36].

К. Браєр переконаний, що відмовитися від використання корисних копалин – до 2050 р. – можливо. Причому витрати будуть меншими, ніж за нинішньої системи! Енергетичний поворот уже не є питанням технологічної здійсненності чи економічної рентабельності, а питанням політичної волі. На його думку, ключовими елементами енергозабезпечення в довготривалій перспективі будуть сонячна енергетика та використання акумуляторів. Причина, за його словами, полягає в стрімкому зниженні вартості виробництва [36].

Фінські науковці прорахували сценарій, за яким частка сонячної енергетики у світовому енергетичному міксі збільшиться до 37 % у 2030 р. та майже 70 % 2050 р. 18 % прийдеться на вітрову енергетику, 8 % – на гідроенергетику, 2 % – на біоенергетику. При цьому співвідношення часток електроенергії з різних джерел від регіону до регіону, звісно, різнитиметься: у Північних Європі та Азії ситуація виглядатиме інакше, ніж в Африці, де частка сонячної енергетики має стати ще суттєво більшою [36].

Науковці врахували і майбутні демографічні зміни – вони виходять з того, що населення планети до 2050 р. зросте майже до 9,7 млрд, які споживатимуть вдвічі більше енергії, ніж сьогодні. Перехід на відновлювані джерела, згідно з розрахунками фінських науковців, буде вигідний і для економіки та приватних споживачів: порівняно із сьогоднішнім днем витрати на виробництво електроенергії (включно з утриманням ЛЕП та акумуляуванням) знизяться на 25 % [36].

Світовий перехід на більш сприятливу для клімату енергетику, безумовно, вплине і на ринок праці. На сьогодні близько 19 млн людей у світі працюють у сфері енергетики, половина з них – у вугільному секторі. У разі глобального переходу на відновлювані джерела енергії ці робочі місця зникнуть, але замість них з'явиться майже вдвічі більше, ніж сьогодні, робочих місць у «зеленій» енергетиці, передусім у секторі сонячної енергетики, виробництві акумуляторів та вітровій енергетиці.

Якщо реорганізувати світову енергетику за моделлю, яку прорахували фінські науковці, вдасться досягнути суттєвого зменшення обсягів викидів парникових газів. А це – основне, що потрібно для досягнення закріпленої в Паризькій кліматичній угоді мети утримувати збільшення середньої температури Землі на рівні нижче двох градусів за Цельсієм порівняно з доіндустріальною епохою. Частка парникових газів, які викидають в атмосферу енергетичні підприємства, нині становить близько 20 %. Модель команди Браєра передбачає зменшення цих викидів на понад 80 % до 2030 р. [36].

Таким чином, можна констатувати, що світове співтовариство намагається адекватно реагувати на ті виклики, які перед ним постійно з'являються. Поряд із вже традиційними проблемами, такими як кліматичні зміни, які вже зараз призводять до екологічних катастроф по всьому світу, тероризмом, військовими конфліктами, загрозою використання ядерної зброї, соціальними та гуманітарними глобальними проблемами постійно виникають все нові. Наявний науковий, технічний, фінансовий потенціал за умови наявності політичної волі та консолідації зусиль наразі ще дають змогу запустити механізм ефективної протидії глобальним проблемам людства та будувати *стратегії* розвитку. Хоча окремі суб'єкти не до кінця розуміють можливі наслідки таких проблем, або ж просто ігнорують їх, ставлячи свої національні чи індивідуальні інтереси над глобальними. Що, у свою чергу, робить намагання більш свідомих суб'єктів малоефективними.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте передумови виникнення глобальних проблем. Дайте характеристику їх наслідкам.
2. Сформулюйте власну позицію стосовно поглядів сучасних науковців на сутність глобальних проблем.

3. Охарактеризуйте основні підходи до визначення сутності глобальних проблем.

4. Які критерії потрібно врахувати при віднесенні проблем до глобальних.

5. Окресліть та підтвердіть статистично основні проблеми глобалізації.

6. Які організації опікуються питаннями розробки стратегій для протидії проблемам глобалізації.

7. Аргументуйте власну точку зору стосовно можливих стратегічних напрямів вирішення глобальних проблем людства.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.

2. Рокоча В. В. Геоекономіка та глобальні стратегії українського бізнесу (антикризовий аспект) : навчальний посібник. / В. В. Рокоча, Б. М. Одягайло, В. І. Терехов – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 352 с.

РОЗДІЛ 3

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

3.1. Глобалізація: сутність та ознаки

Глобалізація нерозривно пов'язана з глобальними проблемами сучасності і пошуком шляхів сталого розвитку як виходу з тієї критичної ситуації, в якій опинилося людство. Починалося це з того, що в другій половині ХХ ст. світова спільнота гостро відчувала нестачу ресурсів розвитку економіки, екологічні негаразди, дисбаланс у демографічній площині. Такі ускладнення, звичайно, не були абсолютно новими для народів земної кулі, але новим був їх масштаб. Саме усвідомлення їхнього загальнопланетарного характеру лягло в основу виокремлення глобальних проблем як особливого, якісно своєрідного класу проблем суспільства. Діалектичний закон взаємного переходу кількісних та якісних змін допомагає краще зрозуміти сутність глобальних проблем та їхнє місце у загальній типології проблем людини. Власне кажучи, усвідомлення своєрідності цього виду проблем поклало початок становленню глобалістики як особливого напрямку наукової думки, що покликаний спеціально досліджувати будь-які прояви глобальних реалій, отже, і глобалізацію зокрема [37, с. 13].

Термін «глобалізація» – один з найуживаніших, і водночас один із найбільш беззмістовних у лексиконі сучасної суспільної теорії. Якщо простежувати його виникнення, треба визнати, що він з'явився у перші повоєнні роки (2СВ) та «виріс» із дієслова «глобалізувати» (to globalize), наявність якого як самостійного поняття зафіксована ще у 1950-ті рр. Так, у 1944 р. американські дослідники Олівер Рейзер та Болдвін Девіс у праці «Планетарна демократія» неодноразово використовували поняття globalize та globalism. На початку 1970-х рр. європейські управлінці використовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово mondialisation, із зворотного перекладу якого англійською виникла

«глобалізація» у тому значенні цього слова, у якому його зараз застосовують. Цей термін, який використовувався до цього епізодично, вперше поставив у центр концептуального дослідження у 1981 р. американський соціолог Дж. Маклін, який закликав «зрозуміти історичний процес наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення». У 1983 р. британський дослідник Роланд Робертсон вперше вжив термін *globality* у назві однієї із своїх статей, у 1985 р. він же дав докладне тлумачення поняття *globalization*, а у 1992 р. виклав основи власної концепції у спеціальному дослідженні. До середини 1990-х рр. концепція глобалізації, у межах якої цей процес тлумачився як один з найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки широко, що М. Вотерс писав: «Подібно тому, як основним поняттям 80-х рр. був постмодернізм, ключовою ідеєю 90-х рр. може стати глобалізація, під якою ми розуміємо перехід людства у третє тисячоліття» [38, с. 28].

Більшість науковців погоджуються, що протягом двох останніх десятиліть термін «глобалізація» використовується для позначення наростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціокультурної, політичної, екологічної, інформаційної [37, 38, 39, 41].

Під глобалізацією, як правило, розуміють поступове перетворення світового простору в єдину зону, де вільно переміщуються фактори виробництва (капітали, товари, послуги, інформація, робоча сила), формується єдиний інституціональний простір. Глобалізація, таким чином, має на меті утворення міжнародного економічного, правового й культурно-інформаційного поля. Сьогодні виникло розуміння глобалізації як комплексного геоекономічного, геополітичного й геогуманітарного явища, що справляє потужний детермінаційний вплив на всі аспекти життєдіяльності країн, які залучаються до цього процесу [40, с. 97].

В таблиці 3.1 наведено визначення терміну «глобалізація» різних науковців.

Як видно з табл. 3.1, серед науковців відсутня погодженість стосовно

сутності даного поняття.

Так, на думку О. Кукарцева поняття «глобалізація» не має сьогодні чіткого визначення. Незважаючи на те, що термін «глобалізація» став систематично використовуватись лише з кінця 1980-х рр., вже через десять років дослідники відзначили парадокс: хоча нікому не зрозуміло, чим є глобалізація, ніхто не сумнівається в її реальності [38, с. 29].

Таблиця 3.1

Визначення терміну «глобалізація» у сучасних наукових публікаціях
українських вчених

Автор	Визначення
Доброєр Н.В. [42, с. 147]	Під глобалізацією ми будемо розуміти впливання більшої частини людства в єдину систему фінансово-економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків на основі новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій
Старостіна А. [43, с. 10]	Глобалізація – це об'єктивний процес розмивання національних кордонів як наслідок пошуку прибуткових сфер відтворення капіталу у всіх його формах (виробничих, фінансових, трудових економічних ресурсів), що призводить до взаємодії, взаємозалежності, взаємопереплетіння національних економік та формування глобального ринку та світової економічної системи
Вдовенко Н. М. та інші [4, с. 50]	Глобалізація – це сучасний стан світу, і водночас, процес, який охоплює сферою свого впливу практично усі країни, незалежно від типу і рівня розвитку їх національних економічних систем, домінуючих цінностей, релігійних та світоглядних систем, політичних формацій
Мартинов А. [44, с. 66]	Глобалізація є соціальним процесом, який здійснюється людьми на основі їхніх інтересів та ціннісних орієнтирів. Глобалізація є умовним «діагнозом» сучасності. Її ознаками стають такі соціальні процеси, як раціоналізація суспільного буття, урбанізація, поширення освіти та бюрократизації
Карасьова Н.А. [45, с. 30]	Глобалізацією світового господарства є трансформаційна інтернаціоналізація національних економік окремих країн із відкритими економічними системами у глобальну економіку міжнародного масштабу, яка функціонує як за єдиними нормами, вимогами, правилами, за умов інформаційного забезпечення глобального простору, так і з урахуванням певних національних особливостей, які можуть бути змінені або скасовані в перспективі, і що здійснюється під впливом загальносвітових тенденцій до відкритості, універсальності та взаємозалежності

Глобалізацію можна уявити як процес об'єднання людства в єдиний світовий організм, оскільки характерними ознаками глобалізації називають розширення, поглиблення й прискорення взаємозалежності у всіх аспектах сучасного суспільного життя: від культурного до кримінального, від фінансового до духовного [39, с. 105].

По суті, кожний автор вкладає у нього власний сенс, зміст якого коливається залежно від ідеологічних вподобань та дисциплінарної належності автора. Але у працях про глобалізацію ці дискурси виявились переплетені так тісно, що сталася ідеологічна абсолютизація концепту глобалізації, за допомогою якого часто намагаються пояснити всі значні зміни в сучасному світі, попередньо не з'ясувавши сутності цього історичного феномену [38, с. 29].

Отже, чіткого розуміння феномена глобалізації, її соціально-історичної сутності, причин, рушійних сил і наслідків для сучасності та майбутнього людства в системі соціальних наук досі не склалося. Це парадоксально, адже на наших очах формується глобальне виробництво, глобальний ринок, здатний працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети, глобальне суспільство та його культура, яка часто вимагає миттєвого результату, а не винагороджує довготривалі зусилля заради віддаленої у часі мети [44].

Подібне бачення притаманне більшості вітчизняних та зарубіжних науковців [4, 37, 38, 39, 40, 46].

Ознаки глобалізації – це незаперечні, найбільш характерні риси, притаманні даному явищу. До основних ознак, що притаманні явищу «глобалізація» в наукових джерелах відносять (табл. 3.2).

Як видно з табл. 3.2, серед науковців та дослідників феномену глобалізації відбувається полеміка не тільки стосовно сутності даного феномену, а й його ознак. Це пов'язане перш за все зі складністю феномену глобалізації та масштабів її проявів.

Ознаки глобалізації, що виділяють дослідники

Джерело/автор	Ознаки глобалізації
Карасьова Н. А. [45, с. 30]	1) становлення світового інформаційного простору та науково-технічний розвиток; 2) економічна інтеграція; 3) нова система міжнародного розподілу праці 4) впровадження універсальних ліберально-демократичних цінностей
Хаустова М. Г. [46, с. 436-437]	1) глобалізація являє собою процес; 2) глобалізація має об'єктивний характер; 3) є загальносвітовим процесом; 4) сприяє утворенню взаємозв'язків та взаємозалежності між суб'єктами цих процесів, сприяє загальносвітовій єдності; 5) являє собою двосторонній процес, наслідками якого є як позитивні, так і негативні явища; 6) безперервність
Вдовенко Н. М. та інші [4, с. 54]	Глобалізація – це: 1) системоутворюючий процес; 2) складний і суперечний процес; 3) багатомірний процес; 4) багаторівневий процес; 5) всеохоплюючий процес; 6) нерівномірний нелінійний процес
Сіденко С. [50, с. 77-84]	Глобалізація супроводжується: 1) бурхливим розвитком торгових зв'язків; 2) бурхливий розвиток транснаціональних корпорацій; 3) бурхливий розвиток інформаційних технологій; 4) суттєві зміни в умовах розвитку людини, як носія інтелекту; 5) безпрецедентна майнова нерівність; 6) зміни пріоритетів в політиці забезпечення міжнародної конкурентоспроможності
Ревуцький С. [51, с. 98]	1) масова поява та функціонування традиційних корпорацій; 2) посилення ролі неурядових організацій і фондів; 3) ослаблення митних бар'єрів; 4) створення та підвищення ролі міждержавних інститутів, які регулюють не тільки політичні (ООН), але й економічні відносини (МВФ, ВБ, ВФО); 5) посилення ліберально-демократичної моделі держави як світового стандарту

Джерело: складено на основі [4, 45, 46, 50, 51].

Оскільки, як вже було зазначено, процеси глобалізації досліджують фахівці різних галузей знань, відповідно, досліджують різноманітні аспекти даних процесів з виділенням різних ознак, притаманних відповідній галузі знань.

Процес глобалізації має об'єктивні і суб'єктивні соціально-економічні чинники (науково-технічний прогрес, індустріалізація, розвиток міжнародних сфер впливу капіталу, інтернаціоналізація економіки, міжнародні корпорації та компанії тощо) й соціально-економічні механізми свідомого впливу (теоретико-методологічні концепції розвитку світової економіки та економік держав, регіонів тощо) [51, с. 96].

Об'єктивна сторона глобалізації викликана економічними, культурними й іншими причинами і відображає відповідні процеси довгострокового характеру, які в підсумку ведуть до становлення глобальної системи людського суспільства й розвитку різноманітних підсистем, що забезпечують його життєдіяльність і розвиток (наука, освіта, політика тощо). Глобалізація, як об'єктивний процес, як потреба людського співтовариства в єднанні, як певна тенденція всесвітньо-історичного розвитку, продукт глобальної інформатизації і зміни ролі фінансів визначається не лише позитивними здобутками, а й процесами, які мають негативні наслідки: екологічними проблемами, стійким зростанням планети, нерівномірним розподілом ресурсів та інше [46, с. 435].

Суб'єктивний аспект глобалізації полягає в прагненні окремих учасників світової економіки, і політики використати об'єктивні глобалізаційні процеси та їх наслідки у власних інтересах, спрямувати їх у бажаному напрямку [46, с. 436].

3.2. Історичні передумови та форми глобалізації

Стимулами розвитку процесу глобалізації є всесвітній розподіл праці й економічна інтеграція, світова торгівля й комунікації, спільні екологічні

виклики, активність соціальних суб'єктів, які мають глобальні інтереси, культурна гомогенізація в сенсі моди та стилю життя [44, с. 64].

Головним чинником розвитку процесу глобалізації стало вдосконалення засобів комунікації. За сучасного стану їх розвитку сутність процесу глобалізації визначається як формування та розвиток єдиного світового фінансово-економічного простору на основі комп'ютерних технологій.

Окрім засобів комунікації до чинників розвитку процесу глобалізації відносяться географічні відкриття та зміни у повсякденному житті європейських народів, доба колонізації, наукові відкриття XIX–XX століть.

Процеси глобалізації зачіпають передусім:

- регіональну, національну економіку (макрорівень);
- товарні, фінансові та валютні ринки, ринки праці (мезорівень);
- компанії (мікрорівень) [51, с. 96].

Залежно від концептуальних трактувань, можна побудувати різні історичні періодизації та відповідні історичні форми глобалізації (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Історична періодизація розвитку процесу глобалізації в наукових дослідженнях (систематизовано за [39, 44, 45, 46, 51])

Джерело/ автор	Періодизація
1	2
Р. Робертсон [39, с. 107; 44, с. 61]	1) зародковий період (XV – середина XVIII століття); 2) первісний період (середина XVIII до 1870 р.); 3) період пристосування (70-ті роки XIX століття – середина 20-х рр. XX століття); 4) період боротьби за гегемонію (середина 20-х рр. – кінець 60-х років XX століття); 5) період невизначеності (60-ті – 90-ті роки XX століття)
П. Феслер [44, с. 61]	1) «передглобальну» епоху до 1500 р.; 2) протоглобалізацію (1500–1840); 3) першу фазу глобалізації (1840–1914); 4) кризу і розпад глобалізації (1914–1945); 5) другу фазу глобалізації (1945–1991); 6) «турбокапіталізм»

Продовження таблиці 3.3

1	2
М. Стегер [46, с. 431]	1) перший (доісторичний) період глобалізації охоплює V–III тисячоліття до нашої ери; 2) другий – п'ятнадцять століть після Різдва Христового (рання глобалізація); 3) третій – 1500–1700 рр. (глобалізація предмодерна); 4) четвертий – 1700–70-і рр. XX ст. (глобалізація епохи модерну); 5) п'ятий (сучасний) – з 1970-х рр. минулого століття до сьогодення
А.І. Уткін [46, с. 432]	Виділяє дві фази розвитку глобалізації: 1) на першій – це кінець XIX і початок XX ст. – світ вступив у фазу активного взаємонаближення на підставі розповсюдження торгівлі та інвестицій в глобальному масштабі завдяки пароплаву, телефону, конвесру та залізницям; 2) друга фаза відродження глобалізації почалася наприкінці 1970 р. і пов'язана з революційними змінами в інформатиці, телекомунікаціях та цифрових технологіях
С. Ревуцький [51, с. 96-98]	Виділяє дві фази розвитку глобалізації: 1) перший етап процесу глобалізації у світовій економіці співвідноситься з 60–70-х рр. XX століття і набуває форм постійного й неухильного переплетення національних економік; 2) счасний етап - процеси глобалізації діють на двосторонній і на регіональній основах
С. Ш. Айтов [45, с. 28-29]	Виділяє три періоди формування економічної глобалізації: <i>1-й період</i>, пов'язаний з серединою 60-70-х рр. XX ст. На цьому етапі визначалися межі демографічного й економічного розвитку, оцінювання часового проміжку, на якому людство може зіткнутися з катастрофою у сфері світового господарства, екології. У цей період часу на світовому рівні формувалося уявлення про сутність загальних глобальних проблем, серед яких виділяються: вичерпання природних ресурсів, продовольча, ядерна та екологічна безпеки тощо; <i>2-й період</i> (з середини 70-х до середини 90-х рр. XX ст.). В цей час зароджувалися ідеї неолібералізму, які затверджували розвиток вільного глобального ринку й обмеження національного впливу, та ідеї антиглобалізму, орієнтовані на заперечення ідей глобалізації; <i>3-й період</i> (з середини 90-х до початку XXI ст.). Цей період пов'язаний з масштабним прийняттям глобалізаційних процесів. Багато в чому це пов'язано з розширенням Європейського Союзу, НАТО, СОТ, усвідомленням національними урядами тв суспільством необхідності участі в глобальній економічній, політичній, соціальній світовій взаємодії

Враховуючі дані табл. 3.3 можна погодитись з дослідником Мартиновим А., який виділяє два підходи до побудови хронології розвитку процесу глобалізації в наукових публікаціях:

1) процес глобалізації розвивається впродовж кількох століть, і наприкінці ХХ ст. він лише вийшов на якісно новий етап свого становлення. Глобалізація в такому разі розглядається в поєднанні з процесами модернізації, а її історією стає історія вестернізації;

2) ґрунтується на уявленні про те, що глобалізація є винятково рисою сучасності, коли навіть місцеві соціальні явища формуються під впливом наднаціональних процесів. У такому разі процес глобалізації вміщено в структуру світ-системи (за І. Валерстайном) [44, с. 67].

Глобалізація доби «передмодерну» ототожнюється з політичними й військовими імперіями, світовими релігіями, міграційними рухами кочових народів до оброблених земель аграрних суспільств. Наслідками кожної навали були розорення, підкорення, епідемії. «Домодерний» період в історії глобалізації завершується послабленням або припиненням багатьох традиційних видів зв'язків. Динаміка регульованих глобалізаційних потоків була невисокою. Текстові послання, пересування купців та представників влади відбувалися зі швидкістю гужового транспорту.

Глобалізація доби раннього модерну (1500–1850) пов'язана з європейською колоніальною експансією. Атлантична работоргівля становила основу трансатлантичної економічної взаємодії. Поширення у Європі верстатного друкування сприяло розвитку культурного обміну. Наприкінці цієї доби залізниці, пароплави, досягнення в будівництві каналів і доріг полегшили взаємозв'язки між різними територіями. Виміри центр-периферія, місто-село створювали кращу модель осмислення політичного простору, ніж політичні кордони між державами.

Глобалізація доби модерну (1850–1945) пов'язана з індустріалізацією, поширенням ідей лібералізму, націоналізму та марксизму. Сформувалася всесвітня система націй-держав, пов'язаних різними режимами регулювання

та управління.

Суттєвий вплив на модерні ідеї національної державності має діяльність транснаціональних корпорацій. В епоху постмодерну вони створили сучасний феномен глобалізації [44].

Глобалізація – не є абсолютно новим явищем для світової економіки. Процес глобалізації пройшов дві стадії [4, с. 49-50]:

1) перша стадія глобалізації (до 60-70-х років XX століття) базувалася на посиленні міжнародної торгівлі, переходом від політичних до економічних кордонів.

2) друга стадія процесу глобалізації підвищила її інтенсифікацію в останній третині XX століття завдяки інформаційній революції й створенню глобальних інформаційних мереж, зростанню не лише міжнародної торгівлі, але й міжнародного руху капіталу й посиленню глобальної конкуренції за природні ресурси.

Глобалізація включає в себе усі сфери суспільного життя: науку, культуру, мистецтво, етику, політику, однак основа глобалізації, її матеріальний базис має економічну природу. Глобалізація – це, передусім, економічний синтез цивілізацій, це інтеграція національних та регіональних ринків у цілісний простір планетарного обміну.

У західній економічній науці виділяють такі *історичні форми глобалізації* [4, с. 50]:

- архаїчну;
- протоглобалізацію;
- модерну;
- постколоніальну глобалізацію.

Архаїчна форма охоплює до індустріальний період історії людства; *протоглобалізація* – XV-XVIII століття характеризується розвитком мануфактурного виробництва і світової торгівлі; *модерна глобалізація* (XIX – середина XX століття) пов'язана із виникненням націй-держав, розвитком індустріалізації, НТР і НТП, появою глобального ринку, зокрема ринку

праці; *постколоніальна глобалізація* являє собою сучасний етап інтеграційних планетарних процесів (наприклад, утворенням Європейського Союзу) і характеризується посиленням впливу транснаціональних корпорацій, формуванням низки міжнародних інституцій (наприклад, проведенням самітів з екологічних проблем і сталого розвитку), активним залученням країн, що розвиваються в орбіту міжнародного життя, міжнародним контролем і регулюванням локальних конфліктів, глобалізацією тероризму тощо.

3.3. Сфери прояву та еволюція напрямків глобалізації

Процес глобалізації розвивається під впливом сукупності техніко-технологічних, соціально-економічних, політичних, організаційних, інформаційних, морально-етичних і культурних чинників.

Виробничі, науково-технічні, технологічні:

- науково-технічний прогрес, розвиток нових поколінь транспорту та зв'язку;
- революція в галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій;
- виникнення єдиного інформаційного простору та створення можливостей для здійснення операцій в режимі реального часу;
- різке зростання масштабів виробництва; якісно нове покоління засобів транспорту і зв'язку та їхня уніфікація, що забезпечують швидке поширення товарів і послуг, ресурсів і щей з прикладенням їх у найбільш сприятливих умовах. В даний час передача інформації здійснюється практично невідкладно.

Соціально-економічні:

- поглиблення інтернаціоналізації економіки на базі транс-націоналізації та регіоналізації;
- лібералізація сфери руху товарів та капіталу, розвиток нових фінансових технологій;

- становлення нового гео економічного простору, що базується на між анклавному (між корпоративному) поділі праці;
- індивідуалізація, деконцентрація та диверсифікація виробництва, що базується на новітніх технологічних укладах;
- гео економічні трансформації, що пов'язані із розпадом командно адміністративної системи господарювання та посиленням ринкової уніфікації сучасного світу.

Політичні:

- взаємопроникнення макроекономічної політики урядів та центральних банків;
- зростаюча орієнтація держав на зовнішні зв'язки;
- геополітичні трансформації, пов'язані із розпадом світової соціалістичної системи.
- ослаблення твердості державних кордонів, полегшення свободи пересування громадян, товарів і послуг, капіталів; закінчення «холодної» війни, подолання політичних розбіжностей між Сходом і Заходом.

Культурні, морально-етичні:

- послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків та звичаїв;
- зростання мобільності духовно-емоційного спілкування;
- освіти, духовно-культурного простору;
- подолання меж в освіті завдяки розвитку дистанційного навчання;
- прояв тенденції формування «однорідних» засобів масової інформації, мистецтва, поп-культури.

Організаційні:

- міжнародні форми здійснення виробничо-господарської діяльності (ТНК): організаційні форми, рамки діяльності яких виходять за національні межі, здобувають міжнародний характер, сприяючи формуванню єдиного ринкового простору;
- вихід неурядових організацій на багатонаціональний чи світовий рівень. Нову глобальну роль стали грати такі міжнародні організації як ООН,

МВФ, Всесвітній Банк, СОТ та ін.;

– перетворення багатонаціональних компаній та інших організацій, як приватних, так і державних, в основних учасників глобальної економіки.

Інформаційні:

– революція в галузі інформаційних технологій, формування трансконтинентальних оптико-волоконних ліній, інтерактивних інформаційних мереж, використання новітніх комунікаційних засобів(супутникового телебачення, комп'ютерів, факс-зв'язку, інтернету, реактивної авіації, контейнерних перевезень), дігіталізація (використання цифрових методів обробки, зберігання й відтворення інформації) уможливили:

1) формування глобальної інформаційної інфраструктури, інтеграцію інформаційних ресурсів всіх рівнів, обсягів і масштабів;

2) безпрецедентне збільшення мобільності фінансових, матеріальних, людських і інформаційних ресурсів, об'єднання географічно роздробленого миру в систему, що функціонує в режимі реального часу;

3) уніфікація й упорядкування міжнародних потоків інформації, створення програмних засобів підтримки глобальних баз даних і забезпечення їхньої доступності;

4) формування мережної логіки взаємин і розвиток «мережної культури», що базується на пріоритетності горизонтальних зв'язків, як базової структури глобального господарства;

5) комплексна автоматизація управлінської діяльності й різке зниження трансакційних витрат на рівні національних економік і світового господарства в цілому.

У зв'язку з вище зазначеними чинниками, основні прояви глобалізації спостерігаються в політичній сфері, фінансово-економічній, культурній та в навколишньому середовищі (рис. 3.1).

Різними дослідниками конкретизується ширший діапазон сфер чи напрямів в яких проявляється глобалізація.

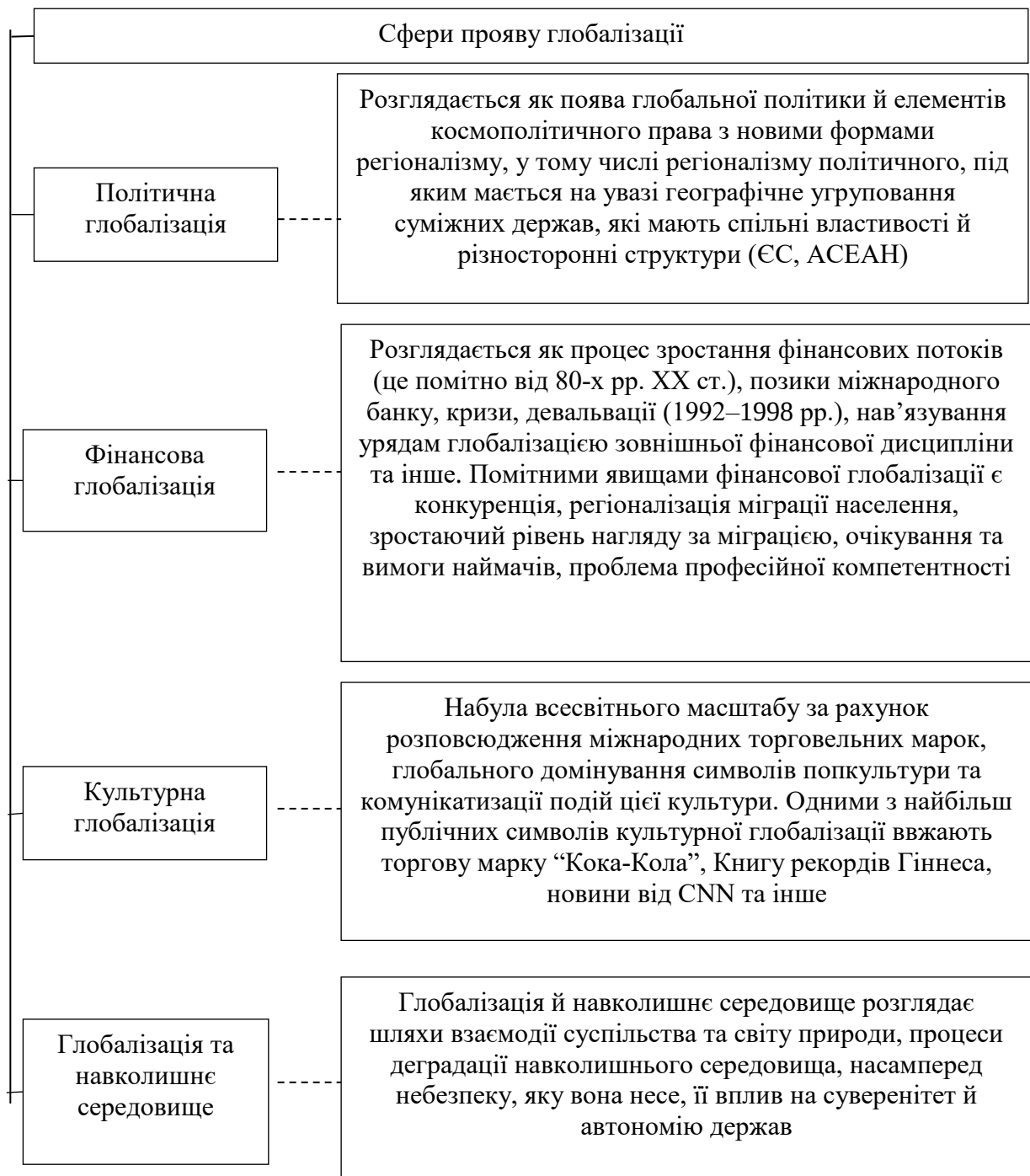

Рис. 3.1. Основні сфери прояву глобалізації

Джерело: побудовано на основі [39, 40, 49].

Так, в літературі зустрічаються такі напрями глобалізації: глобалізація торгівлі й фінансів, глобалізація виробництва і технологій, економічний, політичний, соціальний, науково-технологічний, екологічний, комунікативний, культурний, військовий, правовий та інші напрями глобалізації [49, с. 8].

В загальному вигляді у ставленні до глобалізації можна умовно виділити п'ять напрямів (підходів) [46, с. 432] (рис. 3.2):

Рис. 3.2. Напрями економічної думки

Джерело: доопрацьовано [4, 46].

1) позитивне ставлення до глобалізації, обґрунтування необхідності формування «світової держави», представників даного напрямку прийнято називати глобалістами;

2) антиглобалізм – вкрай негативне ставлення до глобалізаційних процесів та їх наслідків;

3) визнання як позитивних, так і негативних сторін даного процесу (альтерглобалісти);

4) заперечення глобалізації як такої або ж ствердження, що на сьогодні процеси глобалізації припинились і почались зворотні процеси (скептики).

До даного напрямку, зокрема, належать: П. Херт, Дж. Томпсон, С.П. Хантінгтон, В. Рюгрок, С. Краснер та ін.;

5) в умовах глобалізації роль держави знижується. Існування держав не є необхідним навіть для успішного функціонування демократії. Новий світовий порядок, з їх точки зору, повинні забезпечити транснаціональні корпорації, які й витискають зі сцени сучасні держави (гіперглобалісти). До цієї школи можна віднести таких дослідників, як С. Стрейндж, К. Омае, С. Джилл, Р. Кокс, У. Грідер, М. Олброу, ін.

Найбільш радикальною серед західних аналітиків є позиція, за якою геополітичне кредо полягає в необхідності продовження стратегії американського експансіонізму з метою забезпечення якщо не «глобальної гегемонії», то «глобального лідерства» [46, с. 432].

Основні наукові концепції глобалізації наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Основні наукові концепції глобалізації, що представлені в сучасних дослідженнях

Автор	Наукові концепції/підходи глобалізації
Філіпенко А. С. [47]	Три наукові концепції: структуралістська (структуральна); кон'юнктурна; конструктивістська
Карасьова Н. А. [45]	Апологетичний підхід – глобалістський; Поміркований підхід – трансформаціоналістський; Антиглобалізаційний – альтерглобалістський
Ялі М. Х. [41, с. 63]	Три наукові концепції: «гіперглобалістів», «скептиків» і «трансформаціоналістів»
Українська школа глобалістики [41, с. 68]	Методологічну основу якої складає системний та цивілізаційний підхід в його тойнбіанській моделі, а також світ-системний аналіз І. Валерстайна

Джерело: систематизовано [41, 45, 47]

Філіпенко А.С. усе розмаїття поглядів щодо глобалізації згрупував у три наукові концепції: структуралістська (структуральна), кон'юнктурна, конструктивістська. Перша теорія відштовхується від закономірностей

розвитку внутрішніх та міжнародних економічних систем і розглядає глобалізацію як необхідний, яскраво виражений, неминучий процес, спричинений економічними та політичними чинниками. Згідно з кон'юнктурною концепцією головні риси глобалізації визначаються окремою політикою та обставинами, що залежать від зміни умов внутрішнього та зовнішнього оточень, їхньої взаємодії у просторі й часі за унікальної конфігурації соціальних сил та історичних передумов. Така глобалізація може мати дискретний, перервний характер, за якої можуть розвиватись і зворотні процеси так звана 77е глобалізація. Це й засвідчує окремі епізоди людської історії, коли деякі країни і регіони були тривалий час відгороджені від економічного спілкування з рештою світу. Конструктивістська теорія базується на ідеях, що характеризують глобалізацію як випадковий, стохастичний, непередбачуваний процес, що зумовлюється комунікативним дискурсом політичних агентів, змістом якого є мотивації, інтереси, ідеї [47, с.12].

Так, для більшості представників школи «гіперглобалістів» сучасна глобалізація означає нову добу в історії людства, коли держави повсюдно підпорядковуються дисципліні світового ринку. Натомість «скептики» впевнені, що глобалізація – це міф, який приховує справжню сутність міжнародної системи яка дедалі більше поділяється на три головні регіональні підсистеми, де уряди держав продовжують відігравати головну роль як в політиці, так і в економіці. Нарешті «трансформаціоналісти» розуміють сучасні форми глобалізації як такі, що не мають історичних аналогів, і вважають, що держави як політичні інститути і суспільства як складні соціальні системи в усьому світі зазнають глибоких трансформацій, намагаючись пристосуватися до все нових змін [41].

Карасьова Н.А. вважає, що в наукових колах сформувались три основних підходи щодо розуміння глобалізації, які відображають критичний характер цього явища та розглядають його через призму безповоротної дії на національні економіки та суспільства (табл. 3.4).

В ході дослідження було виявлено, що прибічники апологетичного підходу (глобалісти) розглядають глобалізацію як невідворотний процес. Необхідно зазначити, що серед українських науковців особливий внесок у вивченні цієї проблеми належить О. Г. Білорусу та В. І. Власову, якими було значно розширено теоретико-методологічну базу дослідження. Зокрема, О. Г. Білорус [2, 8, 52] визначає таке поняття, як закон глобалізації, який передбачає, що країни, котрі не забезпечили власних технологічних проривів глобального характеру, оснований на глобальних замовленнях та глобальному попиті, обов'язково втратять власну світову економічну конкурентоспроможність та незалежність, і не будуть рівноправними учасниками світового ринку. О. Г. Білорус [2] наголошував на необхідності пошуку місця України в глобальному світовому економічному просторі та з огляду на це автором було сформульовано систему принципів національної ідеї, перелік, концепцію та систему національних інтересів, основні засади суспільства добробуту та справедливості держави, яка посяде вагоме місце в глобальному економічному просторі. Також автором була визначена ієрархія комплексу факторів, які забезпечують ефективність зовнішньоекономічної діяльності. В. І. Власовим [52] сформовано категорійний апарат в розрізі глобалістики та глобалізації, який є вагомим внеском в дослідженні цього питання.

Окрім розглянутих вище фундаментальних підходів до розуміння глобалізації автором в наукових працях виділено також такі, які не пов'язані з певним напрямом. Зокрема:

1) глобалізація розглядається через призму розвитку світової спільноти і господарства та пов'язується зі світовою інтеграцією;

2) дотримуються думки про необхідність всесвітнього розвитку як світової економіки, так і світового вільного ринку;

3) глобалізація розглядається через розвиток економічної системи, декларуючи глобалізаційні процеси через просування західного капіталізму та західних інститутів;

4) глобалізація пов'язується з економічним розвитком, орієнтуючи при цьому її процеси з абсолютно новою історичною реальністю, відмінною від світової економіки, в якій процеси накопичення капіталу відбувалися у всьому світі.

Відсутність єдиної думки відносно періоду зародження процесів глобалізації, складність і багатогранність глобалізації зумовили на сьогодні відсутність унітарного підходу до визначення та дослідження поняття «глобалізація», і категорій, пов'язаних з її впливом на різні напрями економічного життя.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення терміну «глобалізація». Назвіть характерні ознаки глобалізації.
2. Окресліть стимули розвитку процесу глобалізації.
3. Охарактеризуйте основні чинники розвитку процесу глобалізації.
4. Розкрийте основні підходи до історичної періодизації глобалізації.
5. Які історичні форми глобалізації ви знаєте. Надайте їм характеристику.
6. Охарактеризуйте напрями економічної думки у ставленні до глобалізації.
7. Які основні сфери прояву глобалізації існують. Розкрийте їх зміст.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
2. Рокоча В. В. Геоекономіка та глобальні стратегії українського бізнесу (антикризовий аспект) : навчальний посібник. / В. В. Рокоча, Б. М. Одягайло, В. І. Терехов – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 352 с.

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

4.1. Еволюція ролі держави на різних етапах розвитку людського суспільства

Упродовж всієї історії існування людської цивілізації держава була одним із ключових економічних гравців. Перед державними інститутами стояло завдання забезпечувати ефективність та стабільність господарської системи, проте на різних етапах розвитку суспільства та у різних економічних системах уявлення про форми, методи та міру взаємодії держави та економіки були дещо відмінними. Від панування думки про відведення державі ролі «нічного вартового», запропонованої класиками, до активізації державного втручання в економічні процеси у другій половині ХХ ст., коли ринкові своєю «невидимою рукою» не вдавалось впоратись з післявоєнними кризовими явищами [53, с. 46; 54, с. 323].

Для визначення оптимальної системи державного регулювання економіки у конкретній соціально-економічній системі слід визначити умови які модифікують роль держави в економіці [54, с. 323].

Основними макросистемами, діяльність та взаємодія яких визначає функціонування та розвиток країни, є держава як особлива форма організації політичної влади, що впорядковує життєдіяльність країни, суспільство як сукупність індивідів, що мешкають на території даної країни, різноманітних політичних та інших організацій, та економіка як сукупність продуктивних сил і виробничих відносин.

Вплив держави на функціонування та розвиток країни в різні періоди становлення людського суспільства був не однаковий (табл. 4.1).

Ключовою тенденцією, що характеризує процеси світового розвитку на початку ХХІ століття стала глобалізація.

Таблиця 4.1

Еволюція ролі держави на різних етапах становлення людського суспільства

Період	Характеристика ролі держави
1	2
У Стародавньому світі	Держава організовувала будівництво доріг, забезпечувала грошовий обіг, стягувала податки
За часів феодалізму	Держава передавала приватним особам право користування землею, контролювала діяльність корпорацій, в які об'єднувалися ремісники, регламентувала діяльність іноземних купців
У період становлення індустріальної господарської системи	Представники меркантилізму – економічної школи, яка існувала у той період, були прихильниками активного державного втручання в економічне життя. До завдань держави в економічній сфері починають відноситися поряд з обороною і підтримкою суспільного правопорядку, розвиток економічної інфраструктури, а також підтримка національного капіталу у боротьбі з іноземними конкурентами за ринки збуту
У другій половині XVIII ст. – середина XX ст.	Визначилися основні риси індустріальної господарської системи, ринкова економіка надалі розвивалася на своїй власній основі. Це вплинуло на теоретичне висвітлення ролі держави. Економісти класичного напрямку, починаючи з А. Сміта, виступали за мінімальне втручання держави, на думку класиків, уряд повинен гарантувати права власності і непорушність контрактів, захищати економічні і політичні свободи громадян. Економісти-класики вважали, що безпосереднє втручання держави в економіку завдає шкоди господарській діяльності і стримує економічне зростання. До початку XX ст. держава не регулювала і не корегувала розвиток суперечностей між рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Система державного регулювання економіки, яка сформувалася у провідних країнах з ринковою економікою до середини XX ст., була спрямована на забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки, пом'якшення соціальних протиріч
30-ті рр. XX ст.	Погляди Дж. Кейнса, після світової економічної кризи 1929-1933 рр., стали теоретичним фундаментом для розширення економічної ролі держави. У багатьох країнах були введені державні пенсійні системи і різні форми допомоги особам з доходом, нижче визначеного рівня. Вирішення завдання формування економіки, менш підданої циклічним коливанням, припускало створення значного державного сектора

Продовження таблиці 4.1

1	2
50-60-ті рр. XX ст.	Період активізації державного втручання в економіку. З інтенсифікацією ролі держави в економіці пов'язані всі значимі соціально-економічні досягнення сучасних країн-лідерів світової економіки. Три перших післявоєнних десятиліття ознаменувалися найвищими за всю їхню історію темпами економічного зростання, самою повною зайнятістю і підвищенням рівня і якості життя людей. Одночасно починають проявлятися так звані недоліки держави: ситуації за яких держава нездатна ефективно використовувати ресурси
Початок 70-х рр. XX ст.	У ряді країн був відзначений збільшенням бюджетних дефіцитів, прискоренням інфляції, зростанням цін на нафту, що, спричинило у багатьох і індустріально розвинутих країнах рецесію. В умовах, що змінилися, держава змушена була вирішувати такі питання, як забезпечення цінової стабільності, зовнішнього балансу, конкурентоздатності та ефективності. Відбувся перегляд ідей, що раніше сприяли зростанню державного втручання в економіку. На зміну кейнсіанській теорії як основи державного регулювання економіки прийшли погляди прихильників неокласичного напрямку
Початок XXI ст.	Питання взаємодії ринку і держави, ролі держави у сучасних економічних системах, методів, форм та механізмів державного впливу на економічні системи не тільки не відніс на задній план, а навпаки, дав новий поштовх для їх досліджень у зв'язку зі зростанням глобалізаційних процесів, які стали ключовою тенденцією на початку XXI століття

Джерело: узагальнено [53, с. 46-47; 54, с. 324-326; 55, с. 114].

Її суть – у різкому розширенні і ускладненні взаємозв'язків і взаємозалежностей як людей, так і держав, що виражається в процесах формування планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів, товарів і робочої сили, в інтернаціоналізації проблем техногенного впливу на природне середовище тощо [55, с. 114]. Отже, з табл. 4.1 видно, що в XIX ст. роль держави в економічній сфері увесь час знижувалась, то в XX ст. - постійно зростала.

Але при цьому розширення державного втручання в економіку супроводжувалося цілою низкою негативних моментів, що викликало різку

критику [56, с. 1].

Слід розуміти, що феномен глобалізації виходить за суто економічні рамки, й охоплює практично всі сфери суспільної діяльності, включаючи політику, ідеологію, культуру, спосіб життя, а також самі умови існування людства. До передумов глобалізаційних процесів належать: інформаційна революція, яка забезпечує технічну базу для створення глобальних інформаційних мереж; інтернаціоналізація капіталу і жорсткість конкурентної боротьби на світових ринках; дефіцит природних ресурсів і загострення боротьби за контроль над ними; демографічний вибух, а також посилення техногенного навантаження на природу і розподіл зброї масового знищення, що збільшує ризик загальної катастрофи. Зазначені факти, незважаючи на їх різноманітність, тісно пов'язані між собою, а їх взаємодія визначає складний і суперечливий характер глобалізаційних процесів. Інформаційні технології створюють реальну можливість для різкого прискорення економічного, наукового, культурного розвитку планети, для об'єднання людства в співтовариство, що усвідомлює свої інтереси і відповідальність за долю світу [55, с. 114].

Загострення кризових ситуацій, в міру розвитку глобалізації, зумовило кризу сучасної держави і висуває на перший план проблему регулювання стихійних процесів з метою адаптації людства до нових умов існування. Вирішальне значення тут набувають сили, здатні контролювати стихійні процеси та вносити в них елементи впорядкованості та цілеспрямованості.

Проте більшість нинішніх науковців пов'язують кризу держави в останні десятиліття радше з інтенсифікацією процесів інтернаціоналізації, універсалізації і глобалізації, які, міняючи сучасний світ, не можуть не викликати зміни ролей і функцій національної держави. Виникнення глобальної економіки призвело до того, що добробут пересічних громадян окремих країн більше не залежить від виняткових дій їх урядів, вони стають залежними від рішень, що часто приймаються за межами їхніх країн іншими урядами або міжнародними організаціями. Активне розмивання кордонів

призводить до того, що багато проблем, які нещодавно були виключно внутрішньополітичними, все частіше набувають міжнародного характеру, тому має місце істотне взаємопроникнення зовнішньої і внутрішньої політики [56, с. 2].

Існування такого феномену, як глобалізація та вплив глобалізації на багато політичних процесів як у загальносвітових масштабах, так і в масштабах окремих держав призводить до істотних змін сутності та змісту держави у світі.

Тут можна виділити два аспекти: роль інституту держави у світовому співтоваристві і всередині окремої країни (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Зміна ролі держави під впливом глобалізації

Джерело: розроблено на основі [55, с. 115-116; 56, с. 3].

Відносно аспекту ролі інституту держави у світовому співтоваристві переважає думка, що незважаючи на зрослу могутність і відносну незалежність від держави найбільших суб'єктів ринку – транснаціональних

структур, останні не в змозі регулювати стихійні процеси світового ринку, які набувають все більш непередбачуваний характер, і змушені спиратися на інститут держави. Роль цього інституту на міжнародному рівні посилюється [55, с. 115].

Однак на сучасному етапі розвитку глобальної економіки проявляється тенденція до перенесення частини державних функцій на наддержавний рівень – рівень міжнародних організацій.

Багато країн світу для забезпечення сталості розвитку запровадили практику надання різної офіційної допомоги країнам, що потребують її, яка останнім часом забезпечує досягнення усіма учасниками спільних вигод та мінімізацію ризиків. Допомога надається як безпосередньо у вигляді економічної (фінансування певних програм розвитку, здійснення трансформаційних змін у економічних системах держав, подолання наслідків природних, техногенних, екологічних катаклізмів тощо), так і технологічної, соціальної, інформаційної, консультаційної допомоги. Це підтверджує те, що роль держави в умовах глобалізації підсилюється, і це пов'язано не лише з захистом її інтересів у міжнародних організаціях та об'єднаннях, міжнародних судах, але й з можливостями щодо отримання міжнародних фінансових ресурсів, технічної та іншої допомоги, яких не мають приватні економічні суб'єкти [57, с. 28].

До офіційної фінансової допомоги відносяться ресурси, що надходять, наприклад, від Групи Світового банку (ГСБ). Це провідна міжнародна фінансова організація, яка здійснює глобальний вплив на світовий розвиток шляхом його фінансування. Її місією визначено подолання бідності і підвищення добробуту населення країн із низьким та середнім рівнем доходів. Протягом останніх років відбувалося активне фінансування проектів у межах місії ГСБ (табл. 4.2).

Крім цього, розвиток процесів глобалізації підштовхує держави до все більшої координації їх політик у галузі правового регулювання інформаційного простору, екології, боротьби з тероризмом, наркобізнесом і

злочинністю. Така координація, не послабляючи зовнішньополітичну роль сучасної держави, вимагає посилення тієї сторони інституту державної влади, яка пов'язана з міжнародним співробітництвом і розвитком [50].

Таблиця 4.2

Фінансування Світового банку країн-партнерів у 2012-2016 рр., млн дол.

США [57, с. 29]

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Група Світового банку					
Зарезервовані кошти	51221	50232	58190	59776	64185
Надані кошти	42390	40570	44398	44582	49039
МБРР (Міжнародний банк реконструкції та розвитку)					
Зарезервовані кошти	20582	15249	18604	23528	29729
Надані кошти	19777	16030	18761	19012	22532
МАР (Міжнародна асоціація розвитку)					
Зарезервовані кошти	14753	16298	22239	18966	16171
Надані кошти	11061	11228	13432	12905	13191
IFC (Міжнародна фінансова корпорація)					
Зарезервовані кошти	9241	11008	9967	10539	11117
Надані кошти	7981	9971	8904	9264	9953

Не менш важливі зміни відбуваються у функціях держави всередині країни. В умовах глобалізації суспільство відчуває зростаючі перевантаження, які викликані ослабленням або розривом традиційних економічних і соціальних зв'язків, соціальним розшаруванням, міжетнічними і міжконфесійними конфліктами. Звідси – посилення історичної ролі держави як гаранта соціальної стабільності, покликаною забезпечувати насамперед необхідну допомогу найбільш вразливим категоріям населення і захищати суспільство від хвилі насильства, злочинності і терору, що здобуває глобальні масштаби [55, с. 116].

4.2. Напрями змін характеру і змісту функцій держави в умовах глобалізації

Глобалізація зачепила всі сторони життя суспільства, тому функції держави як його політичної організації втілені у напрямках діяльності, які прямо чи опосередковано детерміновані її чинниками. Держава і право, їх функції як продукти розвитку суспільства залишаються й способом його організації, і механізмом адаптації до мінливих світових сценаріїв. Історія «твориться головним чином державною діяльністю» [58, с. 77].

Під впливом глобалізації відбувається зміна характеру і змісту державної діяльності. Держави все більше займаються глобальними проблемами – злочинність, зміна клімату, наступи пустель, епідемії, бідність, раціональне використання природних ресурсів [59, с. 91]. Змінюється роль держави і в соціальному житті. Сьогодні держава орієнтується на забезпечення потреб особистості, охорону її прав, узгодження інтересів різних соціальних, етнічних та інших груп суспільства.

Процеси глобалізації приводять до радикальної зміни позицій національних держав. Зростає кількість недержавних суб'єктів (глобальних міждержавних та міжнародних об'єднань), яким держава передає частину своїх функцій. Обмежується влада національного уряду, держава в цілому як сукупність органів стає зовсім не обов'язковою [59, с. 91].

Основні функції, що повинна виконувати держава представлені на рис. 4.2.

На межі століть суспільство ускладнилося новими завданнями, модернізуються й інститути держави, змінюється зміст її функцій. Збереглися початкові, «класичні» функції (наприклад, правоохоронна), частина з них набула іншого змісту (функція підтримки світового порядку), інші змінили методи здійснення внаслідок техніко-економічного розвитку (наприклад, засоби забезпечення функцій оборони). Формуються нові (соціальна, інформаційна та ін.) і їх підфункції.

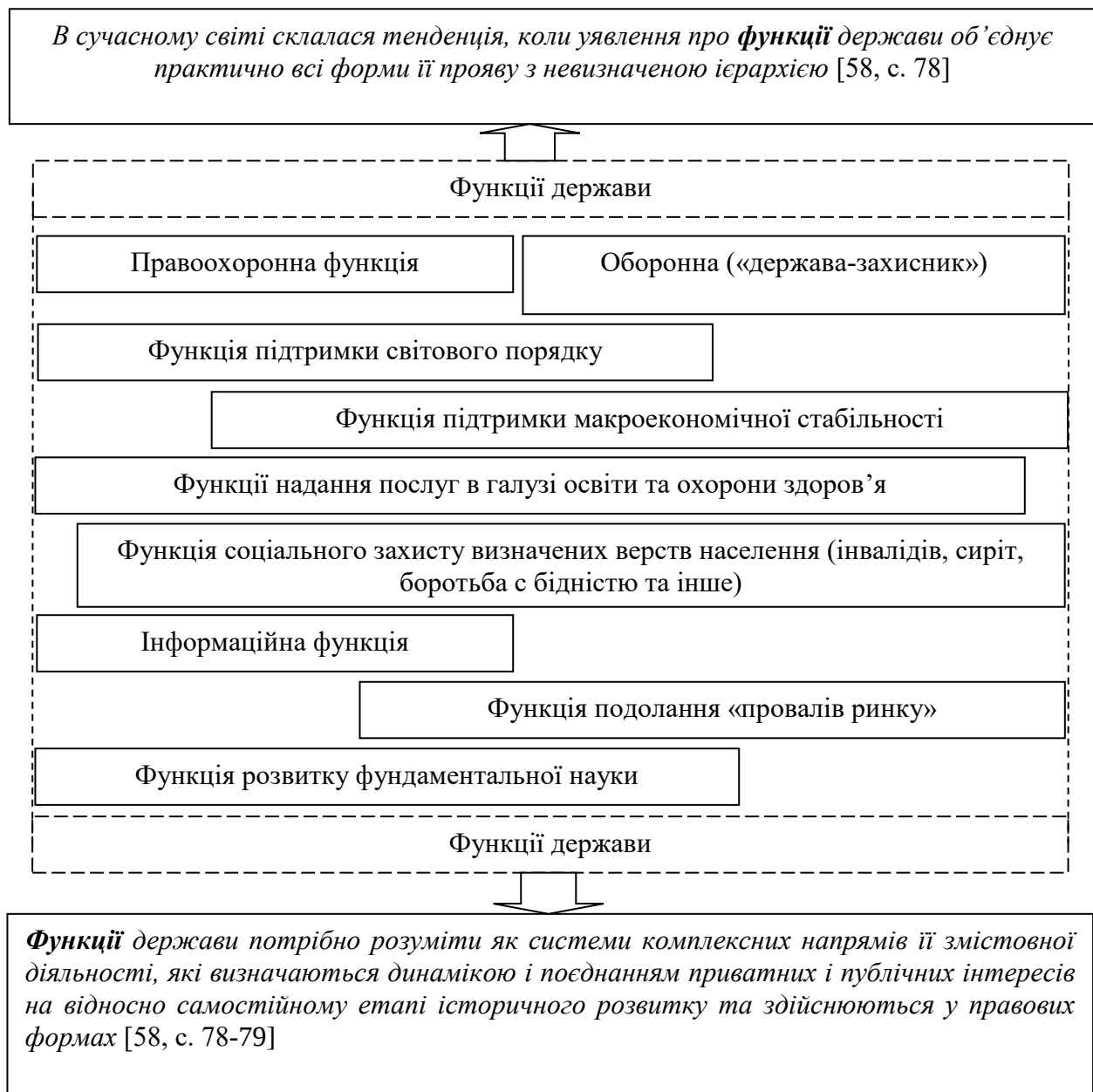

Рис. 4.2. Класичні та нові функції держави в умовах глобалізації
Джерело: Розроблено на основі [58, 59, 60].

Склалася тенденція, коли уявлення про функції держави об'єднує практично всі форми її прояву з невизначеною ієрархією [58, с. 78].

У процесі трансформаційних реформ змінюється обсяг функцій, що виконуються державою, і насамперед - обсяг обов'язкового мінімуму її функцій.

До мінімальних функцій держави безумовно відносяться функції держави-захисника («нічного сторожа») і макроекономічної стабільності

тому, що їх виконання становить виняткову компетенцію держави, тобто ніхто, крім держави, виконати їх не може. Зміст функції підтримки макроекономічної стабільності з розвитком НТП змінюється. Якщо за кейнсіанською теорією державна стабілізаційна політика спрямовувалась на стимулювання сукупного попиту і запобігання кон'юнктурним коливанням економіки за рахунок податків і державних видатків, то у сучасних умовах завданням держави є подолання циклічної природи ділової активності з допомогою державного регулювання розвитку технологічного потенціалу господарського життя шляхом збільшення державних видатків на розвиток НДДКР, науки і освіти, прямі державні субсидії дослідницькому сектору, де «виробляються» нові знання, що матеріалізуються у нових технологіях. Другим за значенням регулюючим інструментом державної політики можуть бути субсидії у сфері науки і освіти [60, с. 253].

Однак до виняткової компетенції держави належать і деякі інші функції. Насамперед, це функції соціального захисту тих верств населення, які не можуть подбати про себе, - інвалідів, хворих, сиріт; боротьби з бідністю та проведення політики перерозподілу доходів з метою зниження соціальної нерівності у суспільстві тощо [60, с. 252].

Державі відводиться важлива роль і в подоланні «провалів ринку» зумовлених як неефективною конкуренцією, так і неповнотою інформації та її нерівномірним розподілом. У країнах з ринковою економікою держава виконує цю *функцію*, беручи участь у формуванні інформаційної інфраструктури ринку, здійснюючи контроль за якістю товарів та послуг, забезпечуючи правове регулювання суперечок між покупцями і продавцями, пов'язаних з приховуванням важливої інформації від покупців, яке призводить до збитків, або з порушенням гарантії відповідальності виробника [60, с. 253].

До обов'язкового мінімуму функції держави можна віднести і забезпечення розвитку фундаментальної науки, оскільки у сучасному світі

досягнуто консенсус відносно недоцільності обмеження доступу до такого суспільного блага.

До класичних функцій держави можуть бути віднесені і послуги галузей освіти і охорони здоров'я, які в принципі можуть надаватися без участі держави. Інша справа, що держава, визначаючи суспільне значення цих послуг, більшою чи меншою мірою бере на себе їх фінансування. Якщо доцільність державного фінансування початкової та середньої освіти як фундамента створення рівних стартових можливостей для дітей з різних сімей не викликає заперечень, то в галузі вищої освіти, як засвідчує світова практика, домінуючою є модель змішаного фінансування, як за рахунок держави, так і за власні кошти індивіда. Щодо конкретної моделі розподілу медичних витрат між державою і індивідом, то найбільш прийнятою вважається модель змішаної бюджетно-страхової системи їх фінансування [60, с. 253].

Тому визначення функцій сучасної держави розсудливо формулювати на основі інтегративного підходу до напрямів її діяльності з управління суспільними сферами в умовах, ускладнених сучасними тенденціями, позитивними та погрозливими прогнозами глобалізації. Методологія функцій держави орієнтує на їх суспільно зумовлене організаційне різноманіття та правові способи здійснення. Важливим є не стільки їх поділ на внутрішні і зовнішні, постійні і тимчасові, скільки розуміння функцій держави як системи комплексних напрямів її змістовної діяльності, які визначаються динамікою і поєднанням приватних і публічних інтересів на відносно самостійному етапі історичного розвитку та здійснюються у правових формах [58, с. 78-79].

Вплив глобалізації не може не визначати взаємозв'язок спрямувань діяльності держави. У розвитку її внутрішніх функцій відзначена тенденція до їх інтернаціоналізації – до їх тісної взаємодії із міжнародним середовищем, взаємозв'язку внутрішньої і зовнішньої політики. Внутрішні функції держави вже не визначаються тільки завданнями, які продиктовані виключно національним інтересом, без врахування міжнародного, оскільки

держава бере участь у вирішенні фрагментів глобальних проблем, узгоджуючи свої інтереси із світовими [61].

Глобалізація проявляється в транснаціоналізації політичної, економічної, екологічної, інформаційної сфер, напрямів і видів діяльності на державному та позадержавному рівні. Масштабне посилення взаємозалежності внесло в розвиток держав позитивні і негативні риси. Серед останніх: труднощі регулювання економіки на міжнародному та національному рівнях, що спричиняє регулярні кризи; зростання викликів і загроз миру, безпеці і сталому розвитку; зростання шкоди навколишньому середовищу; розшарування суспільства, диференціація багатих і бідних країн. Суперечливі й уявлення про фактори впливу на роль держави в глобальному просторі. Зазначено тенденцію ослаблення позицій національної держави, розмивання її меж і руйнування традиційних зв'язків під тиском нових політичних акторів – транснаціональних суб'єктів влади, які витісняють національні інститути і стають невідконтрольними міжнародним політичним структурам.

Безумовно, падіння ролі національних держав і ослаблення їхнього суверенітету пов'язане з бурхливим розвитком сфери наднаціональних, або глобальних, відносин, викликаних цілим рядом причин й обставин.

В науковій літературі все частіше виникає питання про наднаціональність міжнародних організацій, як співвідношення суверенітету держав-членів організації з повноваженнями створеного ними внутрішньоорганізаційного механізму [62, 64]; значна кількість науковців вважає, що «наднаціональність передбачає існування політичної влади над чи окрім рівня національної держави, наявність деякої ступені її автономії від національних урядів. А оскільки держави-члени ЄС, створюючи наднаціональний орган, делегували йому повноваження у вирішенні ряду завдань, це створює деякі обмеження суверенітету або влади держав-членів» [63, 64, 65, 66]; деякі науковці зазначають, що розширення сфери наднаціональної діяльності звужує можливості громадян держави вирішувати життєво важливі для них

проблеми через свої національні засоби правління. В свою чергу, в міру цього, «системи правління окремих країн зводяться до місцевих» [65, 67].

Отже, глобалізація веде до серйозних змін у політичній і культурній сфері. Ці зміни безпосередньо зачіпають, хоча й різною мірою, всі національні держави.

Залучення національних держав у глобальну економіку повсюдно породжує явище, яке експерти описують в термінах звуження, ослаблення, девальвації суверенітету. Нації-держави не мають ресурсів, достатніх для того, щоб будувати свою політику безвідносно до ситуації на світовому фінансовому ринку. Вартість операцій, що здійснюються на цьому ринку за один день, перевищує, за деякими винятками, річний бюджет будь-якої держави. Теоретично біржові спекулянти можуть обвалити курс тієї чи іншої національної валюти за кілька годин [62, 63, 67].

У тій мірі, в якій держави зацікавлені в розвитку своєї економіки, вони зацікавлені в іноземних капіталовкладеннях. Це означає, що державам доводиться брати курс на створення «сприятливого інвестиційного клімату», що рідко узгоджується з курсом на підвищення рівня життя їхніх власних громадян [66].

Зі збільшенням глобальної взаємозалежності переживає девальвацію як економічний, так і політичний суверенітет, хоча різні суб'єкти порушені цим процесом в різній мірі.

Розвиток євроінтеграції в бік її посилення, особливо зважаючи на спробу запровадження Конституції ЄС та підписання Лісабонського договору, дозволяє побачити наявність стійкої тенденції, з одного боку, щодо послідовного самообмеження держав-членів ЄС у обсязі здійснюваних суверенних прав, а з іншого – набуттям ЄС дедалі більше ознак наддержавного утворення. Аналіз сучасного стану державного суверенітету держав-членів ЄС дозволяє зробити висновок, що при збереженні формально-юридичного (політико-правового) аспекту державного суверенітету одночасно відбувається поступове обмеження матеріальних

можливостей його прояву, що виражається в делегуванні державами суверенних прав ЄС [65, 66, 67].

З однієї сторони держави-члени самі пішли на обмеження своїх суверенних прав у зв'язку з членством у ЄС, що знайшло своє відображення у Основних законах та правових актах країн. Так, ідеться про передачу суверенних повноважень (Німеччина), передання федеральних повноважень (Австралія), передання повноважень, що ґрунтуються на конституції (Іспанія), передання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених конституцією щодо всіх гілок влади (Люксембург), надання визначеного повноваження (Бельгія), надання законодавчих, виконавчих та судових повноважень (Нідерланди), обмеження суверенітету (Італія). Конституція Греції (п. 2 ст. 28) визначає умови надання повноважень міжнародним організаціям, передбачених нею, та обмеження (п. 3) національного суверенітету [63, 65, 67].

У зв'язку з тим, що національна держава більше не гарантує колишнього рівня безпеки, втрачена ефективність управління національних урядів, їх спроможність повноцінно контролювати власну територію, констатується криза лояльності як продукту обміну між державою і громадянином, а також його підзвітності державній владі. Багато сучасних науковців навіть стверджують, що у майбутньому поняття національно-державної належності стане менш важливим. Особливо для тих людей, які пов'язані з кількома державами подвійним громадянством тощо [64].

З іншого боку державний суверенітет країн-членів ЄС виявляється підірваним регіональною політикою, що здійснюється цією структурою. Основним гаслом останніх часів у ЄС стає: «ЄС: від Союзу країн до Союзу регіонів» [63, 67]. Таким чином, вирішення проблем територіальних складових країн-членів ЄС переміщується на загальноєвропейський рівень, і регіональний розвиток здійснюється в інтересах гармонійного розвитку об'єднання, а не кожної окремої країни. Це підтверджує і створення Комітету

регіонів ЄС, який не лише розглядає та пропонує шляхи вирішення проблемних питань місцевого та регіонального розвитку, а й активно впливає на процес прийняття рішень головними інститутами ЄС, консультує регіональні самоврядні структури управління. Комітет складається з 222 представників (Франція, ФРН, Італія, Велика Британія мають по 24 представники; Іспанія – 21; Австрія, Греція, Нідерланди, Португалія, Швеція – по 12; Данія, Фінляндія, Ірландія – по 9; Люксембург – 6). Членами Комітету є представники (керівники) органів регіонального та місцевого управління – обрані або призначені, що пропонуються Раді ЄС національними урядами і мають бути одностайно затверджені рішенням Ради ЄС. Водночас після затвердження складу всі члени Комітету позбавляються зобов'язань з боку національних урядів і діють в інтересах усіх регіонів Європейського Союзу [64, 65].

Регіональна політика Європейського Союзу здійснюється не лише у відношенні до своїх членів, але й до регіонів, що є прикордонними для ЄС. Починаючи із 1958 року, відбувається створення єврорегіонів – із державних, транскордонних регіональних асоціацій, що охоплюють прикордонні області і розвиваються за погодженими планами та проектами [59, 61].

До складу цих єврорегіонів долучаються як регіони країн-членів ЄС, так і прикордонні території інших європейських держав. Тому можна говорити і про вплив на внутрішню політику держав – не членів ЄС з боку цього об'єднання. Найгіршим результатом такої діяльності може стати переорієнтація окремих компонентів цих держав на зовнішню взаємодію, як таку, що приносить більш суттєвий економічний ефект [62].

На підтвердження цього виступають і данні соціологічних досліджень проведені у двадцяти країнах з розвиненою демократією, наприкінці ХХ століття, які засвідчили, що значна частина, а в деяких випадках, і більшість громадян не мають «ніякої довіри» або мають «слабку довіру» до основних інститутів і організацій політичного режиму: партій, уряду, парламенту, вищої адміністрації, судів, армії, поліції, тощо [59, с. 93].

Якщо простежити рівень довіри громадян України до українських інститутів і організацій політичного режиму, то протягом останніх років простежується така тенденція.

Взаємовідносини владних та соціальних інститутів з населенням будь-якої країни виражають їхню легітимність в очах спільноти, а рівень довіри населення до даних органів є оцінкою ефективності їхньої діяльності. Виявлення рівня довіри населення до соціальних та владних інститутів було здійснене в Україні Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова у травні місяці 2013 року, шляхом проведення загальнонаціонального опитування, в якому взяло участь 2010 респондентів у всіх регіонах країни [68].

Отримані статистичні результати даного дослідження свідчать про кризу довіри суспільства до інститутів влади в Україні, яка має місце у всіх її гілках. Найбільше не довіряє населення Верховній Раді України, Президенту України та судам по 45,1%, 45,0% та 44,9%, а довіряють 6,5%, 1,6% та 2,7% відповідно. Силовикам українці скоріше не довіряють, найкращі показники в СБУ, де сукупний рівень недовіри 48,5%, а довіри 33,4%, а найгірші до міліції – 70,0% недовіри та 22,2% довіри відповідно. Низька оцінка ефективності діяльності владних інститутів є складовою загального рівня зневіри населення, винятками серед недовіри є лише церква (баланс довіри-недовіри становить +50,2%), українські ЗМІ (+24,5%), а також єдиний з державних органів – Збройні Сили України (11,4%). Громадським організаціям довіряє лише на 2,8% більше ніж не довіряють, дана категорія також є лідером серед частки осіб – 26,0%, яким важко оцінити рівень довіри до громадських інститутів, а найменш вагається населення при оцінці довіри до Президента України – 5,3%.

Також варто зазначити високий рівень недовіри населення до банків, який складає 67,3% проти 22,9%, що довіряють. З усіх існуючих соціальних та владних інститутів найменший рівень довіри до судів – 15,9% та політичних партій – 17,6%.

Отримані результати свідчать, що в Україні лише двом соціальним інституціям в переважній більшості (понад 50%) довіряє населення, серед яких церква – 70,1% та українські ЗМІ та 58,3%. Криза довіри населення до владних та політичних інститутів в країні поглибилася досягнувши показників недовіри у переважній більшості 65-75%.

На основі Національного опитування громадян щодо демократичних змін у політичній та суспільній сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні було проведено соціологічне дослідження на тему «Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів», яке було виконано компанією GFK Ukraine за фінансової підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя». Дане дослідження проводилось на порівнянні результатів двох соціологічних досліджень, відповідно в 2015 та 2016 роках.

Результати даного дослідження дали змогу зробити наступні висновки: критично низьким і без ознак позитивної динаміки залишається рівень довіри до вищих органів влади (рівень довіри до Президента навіть дещо знизився: з 19% у 2015 році до 16% у 2016); помітною є слабка тенденція підвищення довіри до суду та прокуратури (судовій владі довіряли 5% у 2015 році, у 2016 - 10%; прокуратурі - відповідно 6% та 11%). При цьому рівень недовіри до суду скоротився з 79% у 2015 році до 69% у 2016 році, а прокуратурі – з 77% до 61% відповідно. Це, може свідчити скоріше про суспільні очікування від розпочатих реформ цих інститутів, ніж про реальні зміни; суттєво підвищився рівень довіри до нової поліції (з 8% у 2015 році до 21% у 2016), хоча залишається високим і рівень недовіри (37%), а також питома вага тих, хто ще не визначився; стабільним залишається високий рівень довіри до інститутів, які в масовій свідомості асоціюються зі спротивом збройній агресії РФ (ЗСУ, добровольчі батальйони та волонтери); у 2016 році посилились регіональні відмінності. «Особлива позиція» населення Сходу проявляється все більш помітно: щодо окремих інститутів рівень недовіри в два рази перевищує середні значення для України. Досить несподіваними є оцінки Півдня, де фіксується підвищення рівня довіри навіть до вищих

органів влади (наприклад, Кабінету Міністрів України довіряють 16%; середні значення для України – 10%); зростає зневіра в можливості української влади в найближчій перспективі («наступні 12 місяців») стати більш відповідальною та ефективною: у 2015 році в це вірили 11% опитаних, а у 2016 році – лише 7% ; більшість (в обох опитуваннях - 57% респондентів) були переконані у неможливості змін [69].

Переважає більшість українців не довіряють Президенту, Кабінету міністрів України та Верховній Раді - такі результати опитування, яке проводилося з 2 по 12 грудня 2016 року, оприлюднені на сайті Київського міжнародного інституту соціології [70].

Згідно із опитуванням Президенту довіряють 13,7% українців, тоді як не мають довіри до глави держави 69% опитаних громадян. Найбільше не довіряють Президенту на сході, півдні та центрі України.

Не має великої довіри у громадян і уряд. Кабміну довіряють лише 9,5%, а не довіряють – 72,8% респондентів, це ще більше, ніж Президенту.

Найгірша ситуація з довірою українців до парламенту. Верховній Раді довіряють лише 5,3% громадян, не довіряють – 82,1%.

Найбільше довіряють українці церкві, волонтерам та збройним силам України, українські ЗМІ на 6 місці. Вітчизняним ЗМІ все ще довіряє чверть українців, але вони сильно втратили довіру порівняно з попереднім роком.

Значно зросла довіра до Збройних Сил України – більше половини українців довіряє цій інституції. Вони не лише зберегли позитивний баланс довіри, а навіть більше ніж подвоїли його. Довіра українців до інших органів безпеки та правопорядку значно нижча, і вони зберігають негативні показники балансу довіри – недовіри.

Все ще утримує позиції лідера довіри українців церква. Порівняно з 2015 роком рівень довіри до неї майже не змінився [70].

Отже, послаблення зв'язків між громадянами і державою в умовах глобалізації призводить до «розхитаності» діяльності самої держави та створює можливість для утворення нових форм суспільства, де зростає

значення субнаціональних і транснаціональних лояльностей та ідентичностей.

Глобалізація впливає на національні держави, які «втрачають значну частину своїх *традиційних функцій*» [58, с. 80].

Серед її чинників – транснаціоналізація економіки, де не всі держави вписуються в новий економічний простір, а міжнародні економічні процеси від міждержавних угод переходять у позадержавні відносини, внаслідок чого знецінюються *регулюючі функції держави*, підривається її здатність стабілізувати економіку й соціальний захист, а цінність соціальної держави перетворюється на міф. Транснаціоналізація фінансової системи, де основна структура регулювання фінансових потоків – МВФ, формально організація міжнародна, перетворилася на інструмент реалізації інтересів групи розвинених країн. Транснаціоналізація культури змінює простір, де відбувалося відтворення національних культур, включає людину в мережу безособових глобальних комунікацій, послаблює її зв'язок зі своїм соціокультурним середовищем, локальним суспільством. Відбувається руйнування механізмів соціалізації, які забезпечували зв'язок поколінь за допомогою соціальних, моральних і правових цінностей, норм і традицій. Популяризація космополітичних поглядів шкодить національним і цивілізаційним правовим цінностям на тлі міжкультурних конфліктів, робить створення єдиної (глобальної) правової культури «недоцільним і недосяжним завданням» [58, с. 81].

Транснаціоналізація політичного простору змінює традиційні уявлення про межі між внутрішньою і зовнішньою політикою і функціями держав. Останні зберігають свою політичну суб'єктність, але діють в умовах домінування інших владних інститутів та організацій: міжнародних урядових і неурядових організацій, наднаціональних органів, регіональних об'єднань, ТНК і груп тиску. Проявляються симптоми фактичної приватизації політичного простору національних держав міжнародними економічними організаціями. Знецінюються функції держав в умовах реального

домінування глобальних політичних мереж – альянсів урядових і неурядових агентств, міжнародних організацій, корпорацій [59, 60].

В сучасних умовах розпочався етап формування глобальних функцій держави (рис. 4.3).

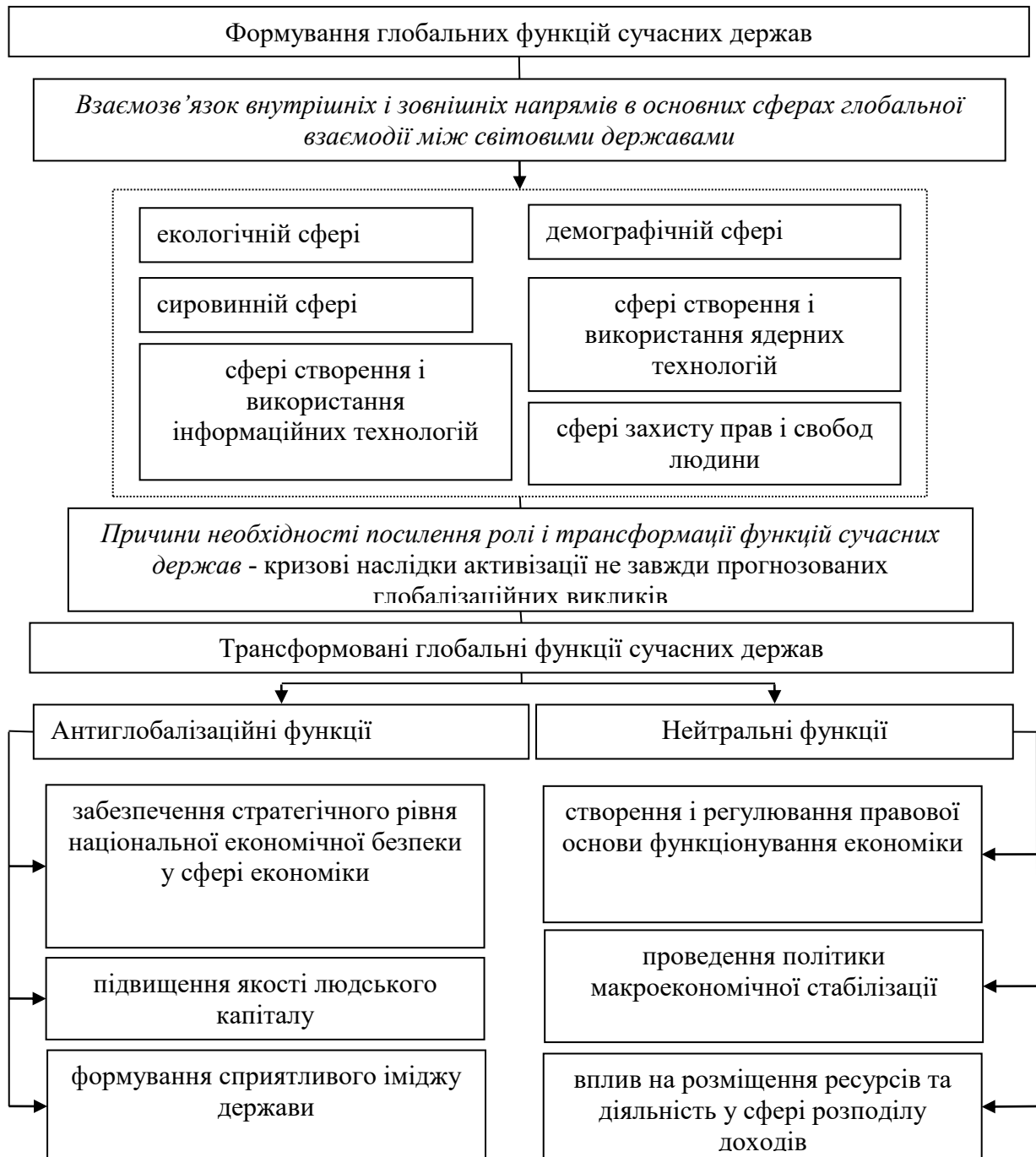

Рис. 4.3. Формування глобальних функцій сучасних держав

Джерело: Розроблено на основі [58, 60, 63].

Формування *глобальних функцій* сучасних держав в умовах їх взаємозалежності простежується у взаємозв'язку їх внутрішніх і зовнішніх напрямів в екологічній, демографічній, сировинній сферах, у сфері створення і використання ядерної та інформаційних технологій, захисту прав і свобод людини.

Основна причина необхідності посилення ролі держави та трансформації її функцій – кризові наслідки активізації не завжди прогнозованих глобалізаційних викликів.

Залежно від характеру їх впливу функції держави диференціюють на антиглобалізаційні і нейтральні, що відображає праксіологічні, аксіологічні і телеологічні складові функцій сучасної держави [58, с. 81].

До антиглобалізаційної функції держави відносять три ключових напрями:

- забезпечення стратегічного рівня національної економічної безпеки у сфері економіки за рахунок примноження технологічного потенціалу країни і реструктуризації економіки;
- підвищення якості людського капіталу, що передбачає активізацію дій урядів у галузі культури, впровадження сучасних освітніх програм і розвитку охорони здоров'я;
- формування сприятливого іміджу держави.

Нейтральними стосовно процесів глобалізації функціями держави є створення і регулювання правової основи функціонування економіки; проведення політики макроекономічної стабілізації; вплив на розміщення ресурсів та діяльність у сфері розподілу доходів.

Представлена на рис 4.3 класифікація не завершена і відображає лише підхід до поділу функцій держави на такі, що здатні нівелювати очевидні негативні наслідки впливу процесу глобалізації на національні системи, та функції, нейтральні відносно нього.

Поряд з традиційними функціями держави в перспективі вірогідна поява інших, оскільки сутність сучасного суспільства і держави перебуває у

біфуркаційному стані активного розвитку, коли стійкість попереднього стану втрачається та можливі кілька варіантів ходу подій. Прогнозується поява нових стратегічних функцій держав, які обумовлені їх адекватною реакцією на значимі реальні конфліктогенні прояви – тероризм, корупцію та ін. [62, 64, 67].

Риса, що визначає зміст функцій держави, повинна бути закладена в моделі сталого розвитку суспільства в усіх сферах. Відповідна інтегруюча функція з часом повинна забезпечити трансформацію змісту інших функцій сучасної держави в руслі нової цивілізаційної парадигми розвитку і перетворитись з функції організації переходу до сталого розвитку на функцію його підтримки (функція сталого розвитку) [58, 66].

4.3. Трансформація економічної ролі держави в умовах глобалізації

Розглянувши у попередніх підрозділах роль та функції держави на різних етапах розвитку людського суспільства, можна зазначити, загальноприйнятим вважається поділ функцій держави за сферами суспільного життя, зокрема, на соціальну, політичну, економічну, культурну, охоронну та інші функції.

В умовах сьогодення, коли розпочався етап формування глобальних функцій сучасних держав, за всіма сферами глобальної взаємодії простежується тісний взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх функцій світових держав.

В умовах активного розвитку міждержавних політичних та економічних зв'язків класифікація функцій держав на внутрішні та зовнішні набуває нового змісту, оскільки утворення міжнародних, світових організацій (наприклад, Європейського Союзу) обумовило часткову передачу їм окремих державних функцій, зокрема, в політичній та економічній сферах (рис. 4.1). Як наслідок, змінилися й умови реалізації окремих функцій держави, що входять до складу відповідної міжнародної організації.

З цієї точки зору, яскравим прикладом глобалізаційних тенденцій є характеристика особливостей здійснення економічних функцій держави в умовах внутрішнього ринку Європейського Союзу, проведена у дисертаційному дослідженні В. Сало [71].

Автор зазначає, що в XX столітті проблема ефективності функціонування ринкової економіки опинилася в залежності від того, наскільки вдало встановлено співвідношення між саморегулюванням ринку, державним і наднаціональним регулюванням економіки. Економічна функція є головною серед функцій держав, у реалізації яких бере участь Європейський Союз. Його здобутки у здійсненні економічної функції полягають у створенні єдиного внутрішнього ринку, зміст якого розкривається через свободу пересування товарів, осіб, послуг та капіталу. У підсумку найважливіші напрямки економічної функції держави опинилися у виключній компетенції ЄС або у спільній з державами-членами компетенції, а держави-члени зобов'язалися розглядати власну економічну політику як вираз спільного інтересу, проводячи її так, аби сприяти досягненню цілей ЄС у контексті основних орієнтирів, вироблених його інститутами. Однак вступ до Європейського Союзу не може замінити внутрішніх економічних та інституційних реформ, бо інтеграція ринків є недостатньою умовою сталого економічного зростання. Тому важливу роль відіграє регулятивна діяльність, що здійснюється національними урядами. Отже, основний тягар щодо здійснення економічної функції, як і раніше, несуть національні держави, тоді як діяльність ЄС має хоча і важливий, але субсидіарний характер [71, с. 13].

Взявши до уваги той факт, що глобалізація, насамперед, пов'язана із посиленням конкуренції, взаємодії та взаємозалежності економічних, фінансових процесів у світі між різними суб'єктами, інтернаціоналізацію ринків, посиленням впливу ТНК, пануванням наддержавних структур, які створюються в результаті економічної інтеграції держав, поглиблення міжнародного поділу праці, цілком закономірно, що процес глобалізації

істотно позначається на економічній і фінансовій сферах, відповідно - на реалізації економічної функції держави [72, с. 30].

Економічна глобалізація і постіндустріалізм суттєво змінюють пріоритети і завдання національної економіки, висуваючи питання про необхідність збереження і забезпечення національної економічної суверенності. Сучасна економіка характеризується, з одного боку, інтернаціоналізацією господарського життя, що знаходить свій прояв в уніфікації світової економіки, формуванні взаємозалежності національних економік і ринків, розширенні транскордонного руху усіх ресурсів, розвитку транснаціональних форм господарювання і становлення єдиного геоекономічного простору. З іншого боку, глобалізація на сучасному етапі передбачає наявність національно-державної форми господарювання, що висуває необхідність забезпечення національного економічного суверенітету як основи майбутнього розвитку локальної цивілізації [73, с. 38].

Процеси лібералізації як наслідок процесів глобалізації безпосередньо впливають на економічний суверенітет держав. У сучасних умовах захищати національну економіку, відгороджувати її від зовнішнього світу, ізолювавши від світового економічного розвитку є не тільки недоцільним, але й технічно неможливим. Мова йде про процес адаптації національної економіки в умовах глобальних трансформацій.

Специфіка глобалізації полягає у тому, що вона не охоплює всіх процесів на планеті, не включає всі території і людство в роботу економічних, фінансових і політичних механізмів. У той час як її вплив розповсюджується на весь світ, її фактичне функціонування і глобальні структури відносяться тільки до сегментів економічних і політичних галузей, країн і регіонів у масштабах, що прямо залежать від специфічного становища країни, регіону або галузі в міжнародному поділі праці [73, с. 38].

Сучасна практика показує, що, об'єднуючи світ, глобалізація його роз'єднує, остаточно закріплюючи нерівність економічного і соціального розвитку, відтворюючи фундаментальну асиметрію між країнами за рядом

параметрів. Зокрема, так звані ефекти дерегулювання не тільки призводять до розорення місцевих виробників, зростання безробіття і соціального напруження, а й позбавляють уряди цих країн здатності регулювати власну економіку, а відтак, і управляти соціокультурним простором [73, с. 39].

Глобалізація означає зростаючу взаємозалежність держав сучасного світу. Тому однозначно можна вважати, що початок ХХІ століття характеризується як нове явище у розвитку людства [74, с. 89].

Глобалізація – це виникнення єдиного економічного та інформаційного простору в загальносвітовому (планетарному) масштабі. І на початку поточного сторіччя ця тенденція прийняла небачені ніколи в історії людства масштаби.

Найчастіше, провідні фахівці, економісти світу зазначають, що глобалізація, як економічне поняття, ввійшло в науковий оборот у 80-х роках, як позначення масштабності соціальних змін, що охоплює цивілізацію в цілому. При цьому увага акцентується на соціальному процесі, у ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем. Останніми роками ця доктрина стала ще популярнішою у зв'язку з тим, стрімко розвивається увесь світ, науково-технічний прогрес [74, с. 90].

Також відзначимо, що глобалізація відображає нову реальність зростання глобальної взаємозалежності, у великій мірі зумовлену новими комунікаційними технологіями (тут національні кордони не є вже реальною перешкодою для вільної торгівлі і руху капіталу).

Отже, глобалізація – це найбільш яскравий прояв прогресу, що несе незліченні економічні і соціальні новації. Новації ці багато в чому обнадіюють, причому не тільки за критерієм достатку невідомих раніше благ і послуг, але і з урахуванням вже нового вигляду людства, що проглядається сьогодні.

Глобалізація також є «складним й суперечливим явищем, яке сприяє розвитку успішних країн, а менш розвиненим країнам відводить роль аутсайдерів; глобалізація дозволяє вирішувати старі проблеми, але виводить

на перший план нові, головні з яких диференціація світової економіки та поляризація суспільства» [74, с. 90].

Академік Національної академії наук України Юрій Пахомов вважає, що вже зараз глобалізація, будучи явищем висхідним, переживає кризу, що виглядає несподіваною обставиною. Глобалізація несе небезпеки, ризики та виклики людству. Як суперечливе явище глобалізація сприяє розвитку одних країн – як правило, високорозвинених, і відводить роль аутсайдерів менш розвиненим країнам, що в кінцевому результаті призводить до виникнення нових проблем, і перш за все, нерівномірності світового розвитку, диференціації світової економіки, поляризації суспільства [75].

Суперечливість економічної, фінансової глобалізації має прояв у наступному:

- націлені на вилучення багатства глобально діючі витончені фінансові інструменти, які односторонньо обслуговують переважно західний капітал;
- тотально-монопольне володіння світовим авангардом – високими технологіями, які забезпечують отримання надміру великої додаткової вартості;
- діяльність міжнародних економічних організацій, особливо МВФ і СОТ, які практично відверто відстоюють і обслуговують інтереси Заходу, особливо за рахунок провокованої Заходом непідготовленої зовнішньоекономічної відкритості;
- викачування коштів транснаціональними корпораціями, які базуються, як правило, у країнах «золотого мільярду» і мають здатність руйнувати будь-які перепони, у тому числі підім'яти уряди на шляху до безеквівалентного присвоєння прибутку;
- практику «викачування мізків» із слабих країн, яка набирає силу, позбавляючи третій світ важливого в умовах глобалізації інтелектуального капіталу;
- полегшення втечі капіталу із неблагополучних країн у держави «золотого мільярду»;

- асиметричне застосування країнами світового авангарду субсидій та інших пільг, які посилюють експансіоністський потенціал експорту і підточують імпорт, що надходить із країн, що розвиваються [76, с. 12-13].

В епоху глобалізації збільшується кількість недержавних суб'єктів, які здійснюють функції, що раніше відносилися до сфери державної діяльності. У економічній сфері потужність транснаціональних корпорацій перевищує можливості урядів навіть середньорозвинутих країн. Виникає величезна кількість міжнародних неурядових організацій (МНО) - релігійних, правозахисних, благодійних, екологічних тощо, - які здійснюють вплив на громадську думку, на формування політики, на прийняття законів [77, с. 42].

Разом із цим, протягом останніх десятиліть можна спостерігати, що загальні показники держав з низьким економічним потенціалом продовжують знижуватись, у той час як найбільш стійкі національні економічні системи утримують високі позиції, вдало переживаючи наслідки світової фінансової кризи. Іншими словами, відбувається стрімке розшарування суспільства за критерієм добробуту.

Дійсно, швидкозростаюча автономія глобалізованих ринків підриває владу держави і її здатність контролювати свою власну економічну долю. Якщо політичні функції держави, насамперед, захист національного суверенітету, представництво інтересів основних соціальних верств - не викликають сумнівів у вчених, то питання щодо економічної функцій національної держави, її змісту, методів реалізації є найбільш дискусійним [72, с. 30].

Зміни, що відбуваються в економічній та фінансовій сферах в умовах глобалізації, зводяться до наступного:

- 1) стрімке формування нової моделі державного розвитку - експорторієнтована з мінімальним соціальним перерозподілом, із збитковим внутрішнім ринком і зростаючою кількістю неефективних секторів. Це призводить до різкої майнової диференціації суспільства й населення, збільшення долі населення з низькими прибутками, звуження господарської

долі багатьох держав;

2) переорієнтація господарської діяльності держав із внутрішнього економічного розвитку й соціального захисту, на більш активну участь у конкурентній боротьбі на світових ринках;

3) зростання дипломатичної складової конкурентоспроможності держав, відкритого лобіювання державою національного бізнесу на зовнішніх ринках;

4) перенесення частини державних функцій по регулюванню валютно-фінансової сфери на наддержавний рівень.

Подальший аналіз потребує уточнення змісту економічної функції національної держави. У цьому контексті доцільно звернутися до напрацювань вітчизняних науковців, які досліджували функції держави.

Зміст економічної функції соціальної, правової держави охоплює такі елементи:

- економічне регулювання, підтримка та стимулювання суб'єктів ринкових відносин;

- сприяння розвитку економіки, розбудові ринкових відносин тощо;

- подолання монополії, легітимізація власності та очищення її від криміналу;

- захист права власності (державної) поряд з іншими учасниками економічних відносин; видання нормативних актів, що визначають поведінку суб'єктів економічної, господарської, діяльності, які стосуються всіх учасників економічних відносин;

- проведення антимонопольної політики; визначення і коректування стратегії економічного розвитку;

- боротьба зі злочинами в економічній сфері;

- підтримка підприємництва, передусім малого бізнесу;

- залучення іноземних інвестицій тощо» [71, 72, 76].

Підґрунтя здійснення економічної функції становить економічна політика держави, відповідні програми, правові акти, спрямовані на визначення

ключових позицій в економічній сфері. Ключове місце посідає стратегія економічного розвитку національної держави, яка здійснюється на основі тієї чи іншої концепції.

Розширення, ускладнення й активізація економічних дій держави є практичним вираженням загальноєволюційного розвитку і соціалізації процесу господарювання: виникнувши в ході еволюції суспільних відносин як відповідь на зміну ролі людини у структурі виробництва і зміну відносин у системі «особа - економіка - право - держава», під впливом глобальної гуманізації, держава стала важливою детермінантою не тільки політичного, а й економічного розвитку сучасного світу [78, с. 8].

В умовах глобалізації зберігається зацікавленість держав у стабільному розвитку національної економіки, у максимальній концентрації можливостей країни на вирішенні пріоритетних завдань будівництва ефективного внутрішнього господарства. У зв'язку із цим в умовах глобалізації, визначаючи зміст економічної функції національної держави, досить важливим є не допускати крайнощів у відносинах держави з економікою, визначити розумні правові межі державного втручання в економіку, обумовлені балансом інтересів держави й господарюючих суб'єктів, взяти на озброєння такі методи й підходи до регулювання економіки, які не просто відповідають мінливим потребам економіки й суспільства, але й відповідають реальним можливостям країни [72, с. 31].

Узагальнюючи погляди науковців, у сучасному ринковому господарстві слід виділити чотири основні функції держави:

- 1) забезпечення правової бази, що сприяє ефективному функціонуванню ринкового господарства;
- 2) стимулювання економічного росту шляхом збалансованого й стабільного розвитку різних секторів економіки, а також за рахунок загальнодоступного інформаційного забезпечення;
- 3) захист конкуренції в тій мірі, в якій вона сприяє економічній ефективності;

4) соціальна політика, яка полягає в цілеспрямованому перерозподілі державою доходів і багатства для забезпечення соціальної справедливості [72, с. 32].

Отже, потрібно зазначити, що в умовах глобалізації зберігається низка важливих аспектів економічної функції держави, зокрема: державне гарантування економічної діяльності при загостренні конкуренції (монополізму), охорона прав споживачів, визначення правових основ ринку (забезпечення рівноправності всіх форм власності, правовий захист власника та ін.), стимулювання державними засобами ефективної ринкової економіки, досягнення в національному підприємстві збалансованості інтересів особистості, суспільства й держави.

Трансформація економічної функції держави в умовах глобалізації, виявляється в наступному: глобалізація економіки переносить центр ваги державного контролю за регулюванням і розвитком економічних процесів з макрорівня на регіональний, галузевий, мікрорівень (підприємство).

На макрорівні можна прогнозувати тенденцію посилення впливу наддержавних економічних інститутів і концентрацію в них засобів і важелів економічного регулювання. Слід зазначити, що з національної держави не знімається відповідальність за вироблення механізму, що дозволяє адаптуватися до економічних відносин, що постійно змінюються, і забезпечувати добробут власного суспільства з метою уникнення соціальних конфліктів і дестабілізації ситуації в країні.

Будь-яка сучасна демократична країна певною мірою бере участь у таких глобальних процесах як світова інфляція, управління правами власності, розподіл та захист публічних благ у глобальному масштабі тощо. Поступово така діяльність буде все більш активною та спрямованою на регулювання процесу глобального виробництва з метою забезпечення власних економічних інтересів. Це, у свою чергу, потребуватиме створення нового механізму регулювання сфери економічних інтересів держави, який би, загалом, підвищив роль та забезпечив використання сучасних технологій

державного управління, а також врахував вплив відповідних міжнародних чинників. Створення асоціацій та зон вільної торгівлі, митних союзів, підписання на рівні держав цілого ряду угод про лібералізацію фінансових ринків, все це створює значні обмеження зовнішньоекономічної політики держави та проведення необхідних заходів консолідації національних господарств. За таких умов виникає необхідність створення належної противаги внутрішньодержавного управління [72, с. 42].

Глобалізація не усуває основу економічної функції держави, а трансформує економічну функцію. Економічна роль національної держави в умовах глобалізації зберігається, а в окремих випадках - зростає. Важлива роль економічної стратегії національної держави виявляється в узгодженні національних інтересів суспільства зі спільними інтересами міжнародного співтовариства у напрямі стійкого розвитку.

У цьому аспекті привертає увагу думка В. Трофимової, яка вважає, що на сучасному етапі економічного розвитку участь держави в економіці визначається двома іпостасями: по-перше, держава виступає як регулюючий економічний інститут, по-друге, як економічний суб'єкт. Економічною функцією держави як регулюючого інституту є забезпечення функціонування оптимального економічного та інституційного режиму, який для досягнення суспільних цілей та реалізації національного економічного інтересу забезпечує конкурентоспроможний економічний розвиток. Реалізація цієї функції здійснюється шляхом економічної політики з використанням механізмів законодавчої, виконавчої, судової та контрольно-наглядової діяльності. Економічні функції держави як регулюючого інституту можуть бути постійними та тимчасовими залежно від етапу її економічного розвитку, а найбільш динамічно трансформованими є економічні функції держави відповідно до сфер її діяльності та напрямів впливу, які традиційно поділялись на внутрішні та зовнішні економічні функції держави, розвиваються в міру ускладнення процесів економічного розвитку та зміни характеру взаємодії між національною економікою та глобальним

середовищем [79].

Тому автор вважає за доцільне виділити окремий напрямок впливу та сферу діяльності держави – її глобальну функцію. Актуальність виокремлення глобальної функції обумовлена, перш за все, появою нового типу суспільного мислення – глобального мислення, яке дає змогу усвідомити реальну появу таких категорій як «глобальна власність», «глобальна антициклічна політика», «глобальна інфляція», «глобальні стандарти» тощо. Зміст глобальної економічної функції держави полягає у забезпеченні розвитку держави в глобальному вимірі [79].

Зміст та напрями трансформації економічної функції держави під впливом процесів глобалізації узагальнено на рис. 4.4.

Рис. 4.4. Трансформація економічної функції держави

Джерело: Розроблено на основі [71, 72, 77, 79].

Загалом можна зазначити, що глобалізація як загальновизнаний та невідворотний процес розвитку світової спільноти для національних держав має своїм наслідком ряд проблем соціального та економічного характеру. Так, наприклад, безпосередньо процес глобалізації є достатньо суперечливим, оскільки посилює й без того міцні національні системи, погіршуючи при цьому становище країн з нестабільною економікою. Свідченням цьому є макроекономічні показники, результати яких яскраво відбивають внутрішній соціально-економічний стан країни.

Крім того, у зв'язку з активною участю країн у світовій господарській системі відбувається поступове обмеження ролі та можливостей національної держави у забезпеченні власних економічних інтересів, а національна економічна політика будується на пріоритетах зовнішньоекономічних зв'язків. Така позиція далеко не завжди має своїм наслідком підвищення ефективності та зміцнення національного господарства.

В результаті цього спостерігається певне поєднання або навіть ототожнення внутрішньої та зовнішньої економічної політики держави, що призводить до втрати національної самобутності та самоідентифікації країни, її значної залежності від впливу зовнішніх факторів. У випадках, коли внутрішній ринок сам по собі є нестабільним та малоефективним, він виявляється не пристосованим для сучасних технологічних та управлінських методів господарювання і не витримує жорстких умов конкуренції. Результатом цього стає загроза економічної безпеки та незалежності національної економіки.

Проблематика економічного суверенітету стає дедалі актуальнішою в сучасних умовах у результаті розвитку та уніфікації світових інтеграційних процесів і руху колосальних фінансових потоків між різними країнами, посилення впливу міжнародних фінансових центрів, поглиблення кризових явищ і появи нових проблем міжнародного й національного характеру, що, безсумнівно, має істотний вплив на розстановку сил на міжнародній арені.

Водночас, досягнення стійкого розвитку національної економіки стає можливим тільки в результаті реалізації, по-перше, потенціалу раціонального

включення у світогосподарські процеси, а по-друге, утримуючи суверенність національного економічного розвитку з урахуванням стратегічних інтересів громадян у цілому, зберігаючи цілісність національного економічного простору.

Усе вищезазначене свідчить про виникнення в сучасних умовах проблеми національної економічної незалежності та про актуальність формування і розвитку механізму утримання національного економічного суверенітету сучасних держав.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст ролі держави на різних етапах становлення людського суспільства.
2. Окресліть зміни ролі держави під впливом глобалізації.
3. Охарактеризуйте роль держави в умовах глобалізації.
4. Дайте коротку характеристику основних функцій, що повинна виконувати держава.
5. Розкрийте передумови формування глобальних функцій сучасних держав.
6. Які напрями відносяться до антиглобалізаційної функції держави.
7. Охарактеризуйте елементи економічної функції держави.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
2. Рокоча В. В. Геоекономіка та глобальні стратегії українського бізнесу (антикризовий аспект) : навчальний посібник. / В. В. Рокоча, Б. М. Одягайло, В. І. Терехов – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 352 с.
3. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ РИНКІВ

5.1. Сутність, особливості та тенденції розвитку сучасного глобального ринку

В сучасних умовах розвитку світового господарства поступово відбувається перетворення світової економіки на глобальну, перехід на якісно новий етап її розвитку, якому притаманні такі основні функціональні блоки:

- глобальне виробництво;
- глобальна система просування товарів, послуг, сировини та обміну результатами інтелектуальної діяльності;
- глобальна фінансова система;
- глобальні ринки капіталів, праці, інформації, інновацій тощо [80].

Системоутворюючим елементом глобальної економіки є глобальний ринок, який в ідеалі має функціонувати як самовідтворювальний механізм врівноваження глобального попиту і глобальної пропозиції. При цьому глобальний попит відображає бажання, потреби і можливості сукупного споживача придбавати необхідні товари і послуги за інтернаціоналізованою ціною без обмежень за обсягами, номенклатурою і територіями. При цьому відбувається гомогенізація споживчих вимог під впливом глобальних торгових марок і брендів, а глобальний ринок насичується стандартизованими товарами і послугами, чому сприяє усунення торговельних бар'єрів, зокрема, у межах СОТ; гармонізація законодавства, а саме, із захисту об'єктів інтелектуальної власності; розвиток інформаційно-реklamних технологій; глобальна консолідація бізнесу [81, с. 7].

Глобальна пропозиція характеризується спроможністю суб'єктів глобальної економічної системи забезпечувати ринок товарами і послугами в

адекватних глобальному попиту обсягах, номенклатурі і цінах [81, с. 7].

Глобальний (світовий) ринок - це система обміну товарами і послугами між країнами, що виникла на основі міжнародного поділу праці й міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин. Його можна розглядати як сукупність національних ринків окремих країн, що пов'язані між собою міжнародними економічними відносинами. Основу для виникнення світового ринку і його трансформації в глобальний ринок поклав розвиток міжнародного поділу праці [4, с. 160; 20, с. 197].

На сьогодні глобальна економіка та її домінантна компонента глобальний ринок - становить одну із найскладніших систем сучасності [4, с. 160; 20, с. 198].

Найпростіша форма внутрішнього ринку виникла на ранній стадії товарного господарства, що базувалося на суспільному поділі праці. Тобто внутрішній ринок являє собою форму господарської взаємодії, за якої все призначене для продажу збувається самим виробником усередині країни. Подальша спеціалізація внутрішніх ринків сприяла формуванню національного ринку, тобто внутрішнього ринку, частина якого орієнтується на іноземних покупців. У свою чергу частина національних ринків пов'язується із закордонними ринками і призводить до виникнення міжнародного ринку [82, с. 78].

Глобальний ринок є феноменом товарного виробництва, що переріс національні кордони. Розширення національного виробництва призвело до пошуку інших, окрім національного, закордонних ринків. Відтак, частка продукції починає продаватися за межами національного виробництва, що відображає завершення формування національного ринку та формування спочатку міжнародного (в розумінні ринку, де мають місце відносини купівлі-продажу товарів двох і більше країн), а потім і світового як такого, формування якого завершилося в XIX-XX ст., і нарешті сучасного глобального (всепланетарного) ринку [4, с. 160; 20, с. 199].

Еволюційні форми становлення глобального ринку наведено на рис. 5.1.

Внутрішній ринок - сфера економічного обміну, в межах якого все вироблене і призначене для продажу реалізується всередині даної країни).

Національний ринок - весь ринок певної країни, частина якого пов'язана з міжнародним обміном (експортом та імпортом товарів і послуг), тобто це внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців.

Міжнародний ринок - частина національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками і орієнтована на іноземних покупців.

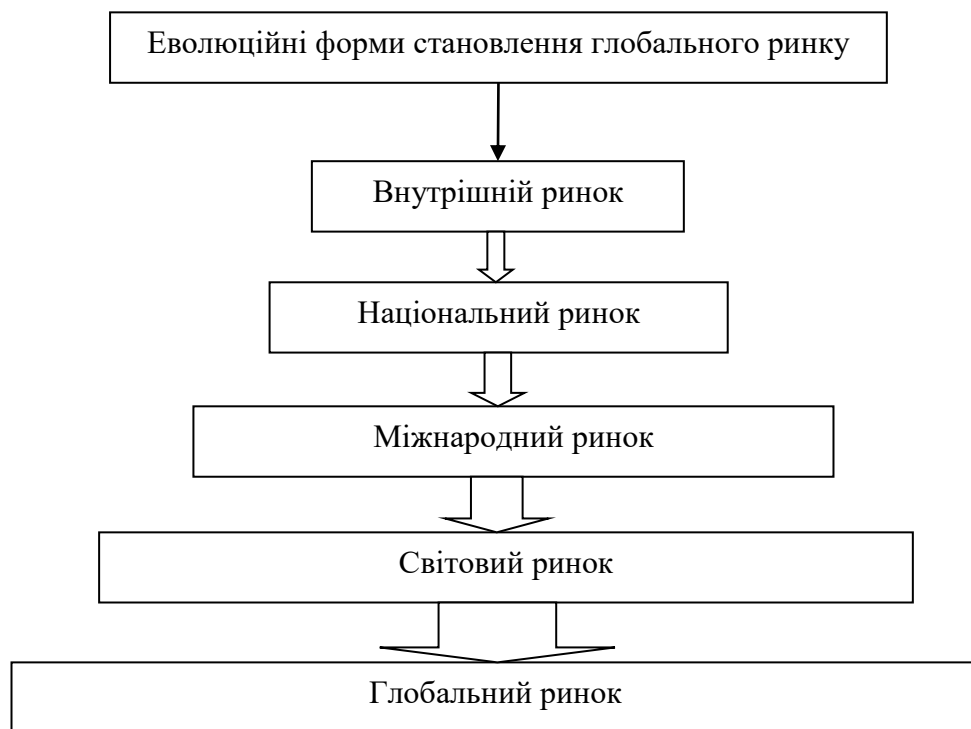

Рис. 5.1. Еволюційні форми становлення глобального ринку

Джерело: Розроблено на основі [4, с. 161; 20, с. 199-200]

Світовий ринок - система стійких торгових відносин між країнами світу, базованих на міжнародному поділі праці та інших факторах виробництва.

Глобальний ринок - синтетичне поняття, яке об'єднує ринки усіх країн світу в єдине ціле.

Головною ознакою світового ринку є міжнародний рух капіталу, товарів, послуг [82, с. 78].

Перехід від індустріального суспільства в передових країнах до суспільства знань, здійснюваний на рубежі століть, викликає низку нових

особливостей і тенденцій у розвитку світового ринку.

1. Головна зовнішня ознака існування світового ринку - просування товарів і послуг між країнами - міжнародна торгівля, в умовах глобалізації характеризується рядом наступних ознак [83, с. 286].

Ознака перша: міжнародна торгівля тісно пов'язана з таким елементом глобалізації, як участь національних підприємств у глобальних виробничих мережах (сьогодні приблизно одна третина її припадає на глобальні виробничі мережі). Функціонування глобальних виробничих мереж передбачає подальшу лібералізацію міжнародної торгівлі за наступними напрямками:

- скасування мит на комплектуючі частини та напівфабрикати;
- удосконалення внутрішніх і міжнародних транспортних систем;
- проведення стабільної та передбачуваної політики у сфері зовнішньої торгівлі й інвестицій.

Ознака друга: зміни в технології, попиті та структурі економіки постійно підвищують роль міжнародної торгівлі послугами. Сьогодні ринок послуг є одним із найбільш динамічно зростаючих секторів світового ринку. Послуги охоплюють приблизно 2/3 економічної діяльності в світовому господарстві. Більше половини робочої сили світу зайнято в компаніях, що надають послуги. Внесок сектора послуг у ВВП становить у багатьох країнах від 50% до 70%. Основним світовим експортером та імпортером послуг є США, на частку яких припадає близько 14% та 10,5% від загального світового експорту та імпорту послуг відповідно. Великобританія (7% від світового експорту та 5,1% від імпорту), Німеччина (6,8% та 8,1%), Франція (4,3% та 4%). Китай (3,8% та 5%) та Японія (3,8% та 4,7%) посідають наступні 5 місць. Замикають десятку лідерів відповідно - Іспанія (3,6% від загального експорту та 2,8% від імпорту), Італія (3% та 3,6%), Ірландія (2,9% та 3,3%) і Нідерланди (2,7% по експорту та імпорту). Таким чином, на десятку країн світу припадає понад половину обсягів світового експорту та імпорту комерційних послуг [83, с. 286].

Ознака третя: виникнення глобального торгового (ринкового) режиму значною мірою пов'язане з міжнародним трансфером прав інтелектуальної власності. Домовленість з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС) призвело до підвищення рівня матеріально-правового захисту прав у всіх сферах інтелектуальної власності (авторське право і суміжні права, що відносяться до нього, товарні знаки, географічні позначення, промислові зразки, патенти на винаходи, топології інтегральних схем, закрита інформація, включаючи ділові секрети, комерційні та кон'юнктурної відомості та дані випробувань).

Ознака четверта: зростання міжнародної торгівлі спирається на систему відповідних міжнародних організацій (СОТ, ЮНКТАД, МТП). Якщо в 1909 р. у світі налічувалося всього 37 міждержавних міжнародних організацій та 176 недержавних міжнародних організацій, до початку ХХІ століття міждержавних міжнародних організацій стало вже більше 300, а недержавних міжнародних організацій - близько 5,5 тис. [83, с. 287].

2. Світовий ринок розвивається не тільки за рахунок світових потоків руху товарів і послуг (міжнародної торгівлі), але і за рахунок факторів виробництва і фінансових активів. У кінці ХХ - на початку ХХІ століття активна міграція капіталу за межі національних кордонів стала «родовою рисою» будь-якої економіки, що динамічно розвивається. Експансія капіталу була підготовлена економічним розвитком суспільства. Нині експорт капіталу випереджає за темпами зростання як товарний експорт, так і валовий внутрішній продукт промислово розвинених країн. При цьому, сучасні світогосподарські відносини засновані на посиленні функції закордонного інвестування навіть при нестачі капіталу для внутрішніх вкладень.

3. Змінився і об'єкт світогосподарської взаємодії - товар, який як за формою, так і за змістом зазнав кількісної та якісної трансформації. У результаті збільшення диференціації галузей промисловості (донині часу їх число перевищує 300) істотно розширюється номенклатура товарів, що надходять у

канали міжнародної торгівлі. Сьогодні в області диверсифікованості постачань на зовнішній ринок лідирують промислово розвинуті країни. Так, в експортній номенклатурі Німеччини нараховується більш 180 позицій, США, Великобританії і Франції - більше 175, Японії - більш 160 позицій.

Нині на світовому ринку представлені мільйони різноманітних товарів у вигляді: одиничних товарів, товар-груп, товарів-об'єктів, товарів-програм, послуг. Так, якщо для подвійного зростання обсягів торгівлі послугами потрібно менше восьми років, то для такого ж зростання міжнародної торгівлі потрібно приблизно 15 років. Саме поняття «послуги», наприклад, вже не асоціюється з досить вузьким колом низькопрестижних послуг. Сучасні послуги визначає насамперед група наукоємних галузей - телекомунікації, кредитно-фінансові, ділові послуги наукового змісту, страхові послуги, послуги сфери охорони здоров'я, освіти, культури та ін У цілому в рамках сфери послуг поєднується широкий спектр видів господарської діяльності, направлений на задоволення особистих потреб населення, потреб виробництва та потреб суспільства в цілому.

Торгівля, пов'язана з технологією послуг, за сучасних умов означає розширення науково-технічного і технологічного обміну, до якого залучаються такі форми діяльності людини, як пізнання законів і закономірностей природи, суспільства, мислення (сфера науки), досвіду їх пристосування до потреб людини (розроблення нових зразків техніки і нових технологій); сам процес створення матеріальних і духовних благ і послуг (сфера матеріального і духовного виробництва) і вдосконалення та пошук раціональніших форм управління цим процесом.

4. Сучасний світовий ринок як більш складне функціонуюче утворення має у своїй структурі два додаткових блоки. Перший активно виконує функцію порівняння між собою цінності національних грошових знаків (і кожної окремої країни). Він являє собою валютний ринок, який є єдиною складовою частиною світового ринку. Другий блок пов'язаний із функціонуванням особливої інфраструктури, яка обслуговує потреби

світового ринку - високорозвиненої сукупності специфічних галузей, які забезпечують вільне і швидке переміщення товарів, капіталів, робочої сили між національними державами - міжнародної інфраструктури.

5. Найважливішою характеристикою сучасного світового ринку є формування потужних регіональних торгово-економічних блоків. На початку ХХІ століття сформувалися три провідних центри міжнародної торгівлі: Європейський регіональний блок; Північноамериканський регіональний блок; Азіатсько-Тихоокеанський регіональний блок.

Функціонально глобальний світовий ринок є сферою та результатом обертання праці, капіталу, природних та інших ресурсів [4, с. 161; 20, с. 200].

Організаційно цей ринок є сукупністю прямих взаємовигідних договорів (між рівноправними партнерами), спрямованих на задоволення потреб у товарах та послугах, забезпечення необхідними ресурсами та отримання доходу [4, с. 161; 20, с. 200].

У структурному плані глобальний ринок інтегрує, з одного боку, ринки національні, транснаціональні та міжнародні (регіональні), а з другого – факторні ринки і ринки товарів, послуг, грошей (рис. 5.2) [81, с. 8].

До складу глобального світового товарного ринку входять: ринок споживчих товарів, ринок засобів виробництва і ринок послуг.

Глобальний світовий ринок споживчих товарів за товарно- галузевою структурою об'єднує ринки продовольчих і непродовольчих товарів, ринок житла, ринок споруд невикористаного призначення.

Глобальний світовий ринок засобів виробництва складається з ринків споруд виробничого призначення, засобів праці, сировини, корисних копалин, матеріалів, енергії й інших видів продукції виробничого призначення.

Глобальний світовий ринок послуг охоплює ринки лізингових, транспортних, інжинірингових, страхових, туристичних, рекламних та інших послуг, а також ринок ліцензій і ноу-хау.

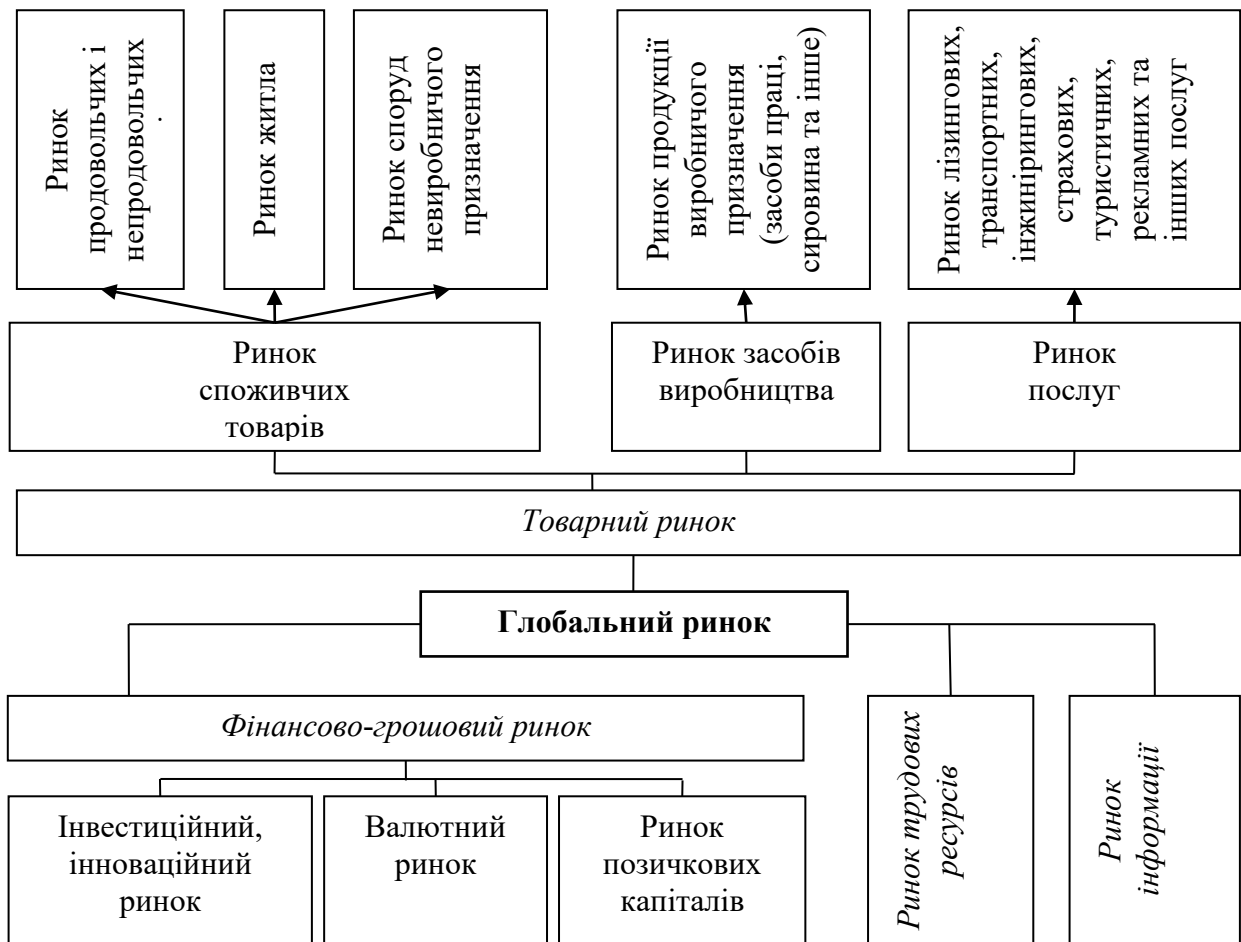

Рис. 5.2. Структурні елементи глобального ринку

Джерело: Розроблено на основі [4, с. 162-163; 20, с. 201-202; 81, с. 8; 83, с. 289].

Глобальний світовий фінансовий ринок - ринок, що обслуговує рух реальних товарно-матеріальних цінностей. До його складу входять інвестиційні, грошові ринки та ринки позичкових капіталів.

Глобальний світовий інвестиційний ринок стосується вкладення капіталу в створення або придбання за кордоном підприємств (об'єктів) виробничо-господарського призначення. Цей ринок забезпечує реалізацію 4-х формофункцій сучасної природи капіталу: капіталу як грошей, нових технологій, нового персоналу та нових методів управління нових управлінських рішень, нових технологій виходу на ринок, які здатні ні приносити дохід.

Глобальний світовий ринок позичкових капіталів здійснює акумуляцію і перерозподіл грошових ресурсів у світовому економічному просторі і

пов'язаний із пропозицією для тимчасового використання за плату різноманітних платіжних засобів (грошей, цінних паперів).

Глобальний світовий грошовий (валютний) ринок є глобальною системою із обміну іноземних валют і платіжних документів в іноземній валюті за вільними ринковими цінами.

Глобальний (міжнародний) ринок трудових ресурсів пов'язаний з міжнародним рухом робочої сили і стосується купівлі-продажу іноземної робочої сили. Він складається зі світового ринку кваліфікованих робітників, світового ринку некваліфікованих робітників і світового ринку спеціалістів.

На відміну від загальноприйнятої в наукових та методичних публікаціях точки зору, щодо поділу глобального світового ринку на три великих групи глобальних ринків: товарний, фінансово-грошовий і ринок праці, автори посібника вважають, що в нинішніх умовах розвитку світового господарства доцільно виділити четверту групу – ринок інформації (рис. 5.2).

Автори погоджуються з Булюк О. В. [83], що провідне місце на світовому ринку займає індустрія інформації, до якої перш за все відноситься електронне оснащення для її передачі, накопичення, обробки і відображення, а також програмне забезпечення. Значення розвитку інформатики підтверджується цифрами – 55% промислової продукції і 62% робочих місць у країнах Співдружності залежать від рівня розвитку інформаційних технологій [83, с. 289].

Характерними ознаками настання нового етапу в розвитку світового господарства є:

- відкритість економіки;
- утворення системи міжнародних наддержавних організацій, діяльність яких покликана забезпечити стабільний та збалансований економічний розвиток: ООН, Світовий банк, МВФ, ЄС, Паризький та Лондонський клуби тощо;
- виникнення та інтенсивний розвиток Транснаціональних корпорацій (ТНК), які все більшою мірою визначають міжнародну промислову

інвестиційну та торговельну політику;

- наявність розвинутої сфери міжнародної торгівлі, міждержавного переміщення робочої сили, капіталу, технологій;

- функціонування самостійної міжнародної фінансової сфери, не пов'язаної з міжнародною торгівлею та міжнародним рухом чинників виробництва [82, с. 79].

Отже, як бачимо, світове господарство з самого початку базується на регіональному рівні – об'єднанні груп країн в регіональні союзи (наприклад, ЄС). Формуючись на базі всесвітнього поділу праці, єдиний світогосподарський простір втягує у свою орбіту національні господарства та їх підсистеми, закладаючи тим самим основи глобальної господарської інтеграції країн.

Міжнародні економічні відносини відображають господарські зв'язки між державами, регіональними об'єднаннями, підприємствами, фірмами, установами, юридичними та фізичними особами для виробництва та обміну товарів і послуг, матеріальних і фінансових ресурсів. Основою їх є ринкові системи і механізми.

Міжнародні економічні відносини проявляються на різних рівнях економіки – мікрорівні, макрорівні, наднаціональному рівні [81, с. 8-9; 82, с. 80].

У світовому господарстві розвиваються всі найважливіші форми міжнародних економічних відносин:

- міжнародна торгівля товарами та послугами;
- міжнародна міграція капіталу;
- міжнародна міграція робочої сили;
- міжнародна передача технологій;
- міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини.

Підсистемами світового господарства на наднаціональному рівні є регіональні угруповання країн, що склались на договірній основі.

Історично найактивніше регіональна інтеграція відбувається в Західній

Європі. Тут існують два регіональні блоки:

1) Європейський Союз (ЄС): Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словачія, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція, Естонія.

2) Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ): Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Ліхтенштейн [4, 20, 81, 82].

Після розпаду Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) в Центральній Європі було створено інтеграційне угруповання «Вишеградська четвірка»: Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина. У рамках цього угруповання з березня 1993 р. набрала чинності Центрально-Європейська угода про вільну торгівлю.

У Східній Європі та Середній Азії роблять перші кроки нові інтеграційні угруповання колишніх республік СРСР, що ґрунтуються на принципі взаємної вигоди (з акцентом на двосторонні відносини):

–СНД – Росія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан, Вірменія, Азербайджан, Грузія;

–Міжнародна організація Східноєвропейського співробітництва і торгівлі (СЄСТ), котра об'єднує підприємницькі структури Болгарії, Казахстану, Польщі, Росії, Угорщини, України, Чехії, Словаччини;

–у Північній Америці – Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА): США, Канада, Мексика;

–у Латинській Америці – МЕРКОСУР: Бразилія, Аргентина, Парагвай, Уругвай.

Крім вказаних, функціонують: Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Південноазіатська асоціація регіонального співробітництва; Південноафриканський митний союз; Західноафриканський економічний і валютний союз тощо.

Отже, система світового господарства має два рівні:

- 1) світове господарство як сукупність національних господарств;
- 2) світове господарство як наднаціональний господарський простір регіонального і транснаціонального рівнів.

Сучасні міжнародні економічні відносини здійснюються як за активної участі державних інституцій, так і за їх пасивного сприяння. Проте здебільшого вони впливають з приватної ініціативи економічних груп громадян.

Міжнародні економічні відносини пов'язані між собою міжнародним поділом праці, глобалізованим світовим господарством. Адже у світі не існує жодної самозабезпеченої країни. Навіть найрозвинутіші країни не в змозі абсолютно самостійно забезпечити умови для ефективного виробництва всіх видів товарів та послуг. Такі завдання вирішуються за допомогою міжнародного співробітництва, яке базується на міжнародному поділі праці та інших чинниках виробництва.

5.2. Особливості функціонування глобальних товарних ринків

Глобалізація світових товарних ринків є суттєвою закономірністю розвитку міжнародної економіки. Серед передумов розвитку цього процесу слід виокремити: виникнення торговельних блоків в Європі, Північній Америці, Східній Азії та в інших регіонах, стандартизація промислових технологій, поширення урбанізації, взаємозалежність у світовій економіці, міжнародна міграція робочої сили, приріст споживчих потреб та платоспроможність споживачів, прийняття політики вільного доступу для іноземного інвестування багатьма державами, приріст долі промислового експорту нових індустріальних країн, розвиток телекомунікаційних технологій. У цьому зв'язку зростає значення світових товарних ринків як сфери міжнародного чи інтернаціонального обміну, який дозволяє країнам світової спільноти оптимально використовувати переваги міжнародного поділу праці. Останнім часом світові товарні ринки відзначаються стрімким

розвитком та інтенсивною диверсифікацією. Врахування якісних змін у розвитку світових товарних ринків є важливою передумовою стабільного економічного розвитку країн світового співтовариства [84, с. 75].

Глобалізація товарних ринків - це процес поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності окремих товарних ринків (чи їх суб'єктів) окремих країн в області світових економічних відносин [85, с. 163].

Для більш повного розуміння глобалізації товарних ринків слід визначити загальні особливості цього процесу:

- 1) глобалізація товарних ринків є логічний історичний процес, що знаходиться у постійному розвитку;
- 2) цей процес є об'єктивним та не залежить від суб'єктивних бажань чи їх відсутності у суб'єктів товарних ринків брати у ньому участь;
- 3) створюється ряд інституційних утворень - організацій, контролюючих і регламентуючих позначений процес;
- 4) одним з головних наслідків цього процесу стає зменшення регулятивного впливу на суб'єктів товарного ринку на локальному рівні та трансформація ролі держави;
- 5) тісна економічна взаємодія сприяє виникненню спільних тенденцій у розвитку окремих економік [84, 85].

Глобалізація товарних ринків також являє собою об'єднання історично ізольованих національних ринків до єдиного глобального ринку, якому властива орієнтація на стандартизовані продукти.

Важливою складовою теоретичної сторони формування світового товарного ринку є кон'юнктура. Під кон'юктурою товарного ринку слід розуміти тимчасову економічну ситуацію, що характеризується сукупністю ознак, що виражає стан ринку у певний момент часу.

До цих ознак відносять:

- зміни у внутрішній і зовнішній торгівлі;
- динаміка виробництва і будівництва;
- рух товарних запасів;

- динаміка цін;
- чисельність зайнятих і безробітних;
- динаміка витрат виробництва;
- грошові доходи населення і ін.

Очевидно, що в процесі глобалізації ринкова кон'юнктура знаходиться в безперервному процесі змін, який можливо схематично відобразити наступним чином (рис. 5.3).

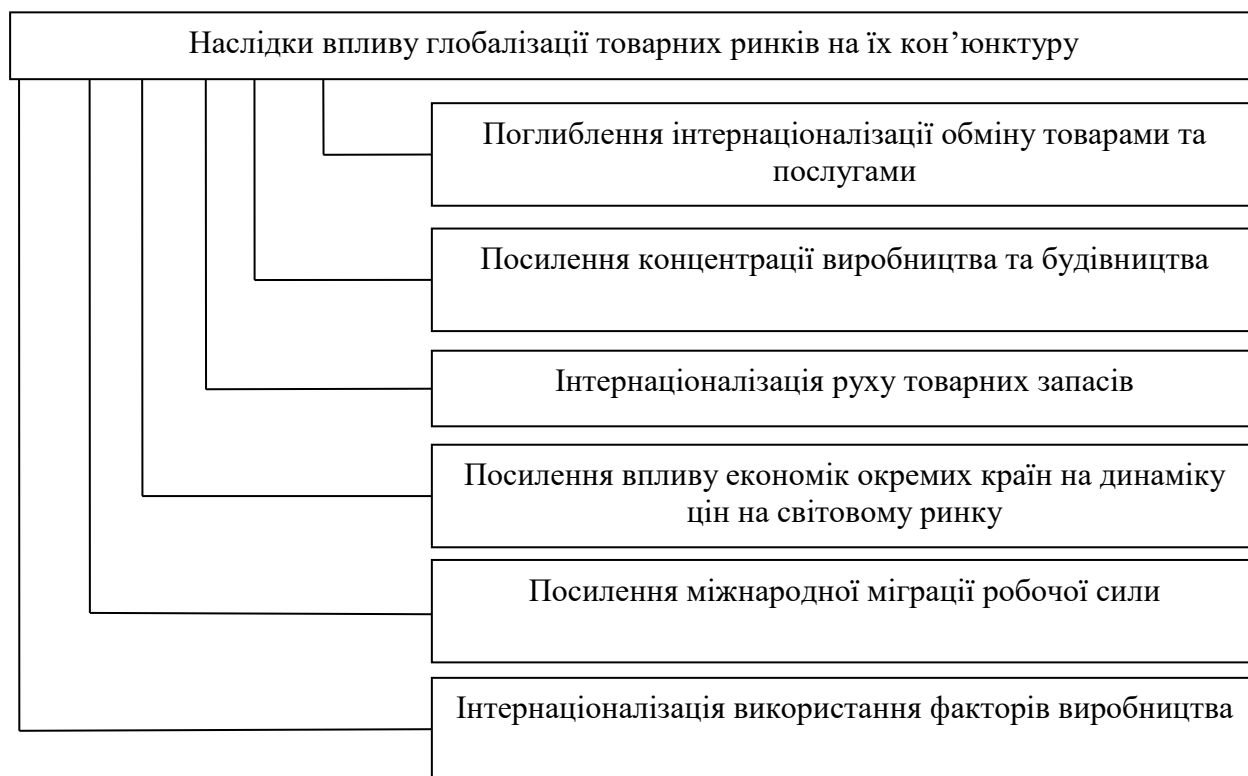

Рис. 5.3. Наслідки впливу глобалізації товарних ринків на їх кон'юнктуру
Джерело: Доопрацьовано [85].

Необхідно визначити велику роль транснаціональних корпорації у глобалізації товарних ринків. Згідно з останніми даними, у світі існує більш 65 000 ТНК, що постійно нарощують темпи розвитку та показники своєї діяльності. Позитивний вплив ТНК полягає в наступному [4, 20, 85]:

- 1) відкриття національних ринків та введення вільного режиму прямих іноземних інвестицій;
- 2) посилення технологічного прогресу;

- 3) нівеляція транспортних та комунікаційних витрат;
- 4) підвищення ефективності національних виробництв;
- 5) посилення конкурентної боротьби.

Також слід зазначити той факт, що створення та функціонування ТНК визначає ряд чинників, сприяючих процесам глобалізації світових товарних ринків, а саме:

- створення єдиного інформаційного простору;
- інформаційний розвиток економік країн;
- інтеграція ринків та систем їх управління;
- поширення передових технологій;
- створення нових інвестиційних технологій;
- створення нової нормативно-правової бази на міжнародному міждержавному рівні;
- переобладнання матеріально-технічної бази національних виробництв;
- гармонізований розвиток інфраструктури товарних ринків.

Підводячи підсумок вказаному вище, можна зазначити, що глобалізація товарних ринків – це посилення впливу на окремі товарні ринки транснаціональних корпорації за рахунок об'єктивних факторів впливу ТНК на систему міжнародних економічних відносин.

Також треба зазначити, що на процес глобалізації ринків товарів мають вплив міжнародні організації, як універсальні, так і регіональні: Світова Організація Торгівлі, ООН, ЮНКТАД, Європейська конференція міністрів транспорту, Чорноморське економічне співробітництво та інші.

В теперішній час на глобальному товарному ринку відбувається міжнародна торгівля товарами та послугами, що і є основним механізмом функціонування глобального ринку товарів та послуг.

Слід зазначити, що загалом у структурі глобального ринку товарів та послуг виділяють два напрямки міжнародної торговельної діяльності: торгівлю товарами і торгівлю послугами.

Будову глобального товарного ринку можна розглядати в різних

площинах: товарно-галузевій; з точки зору сфери виробництва; характеру використання товару; в регіональному (географічному) (рис. 5.4).

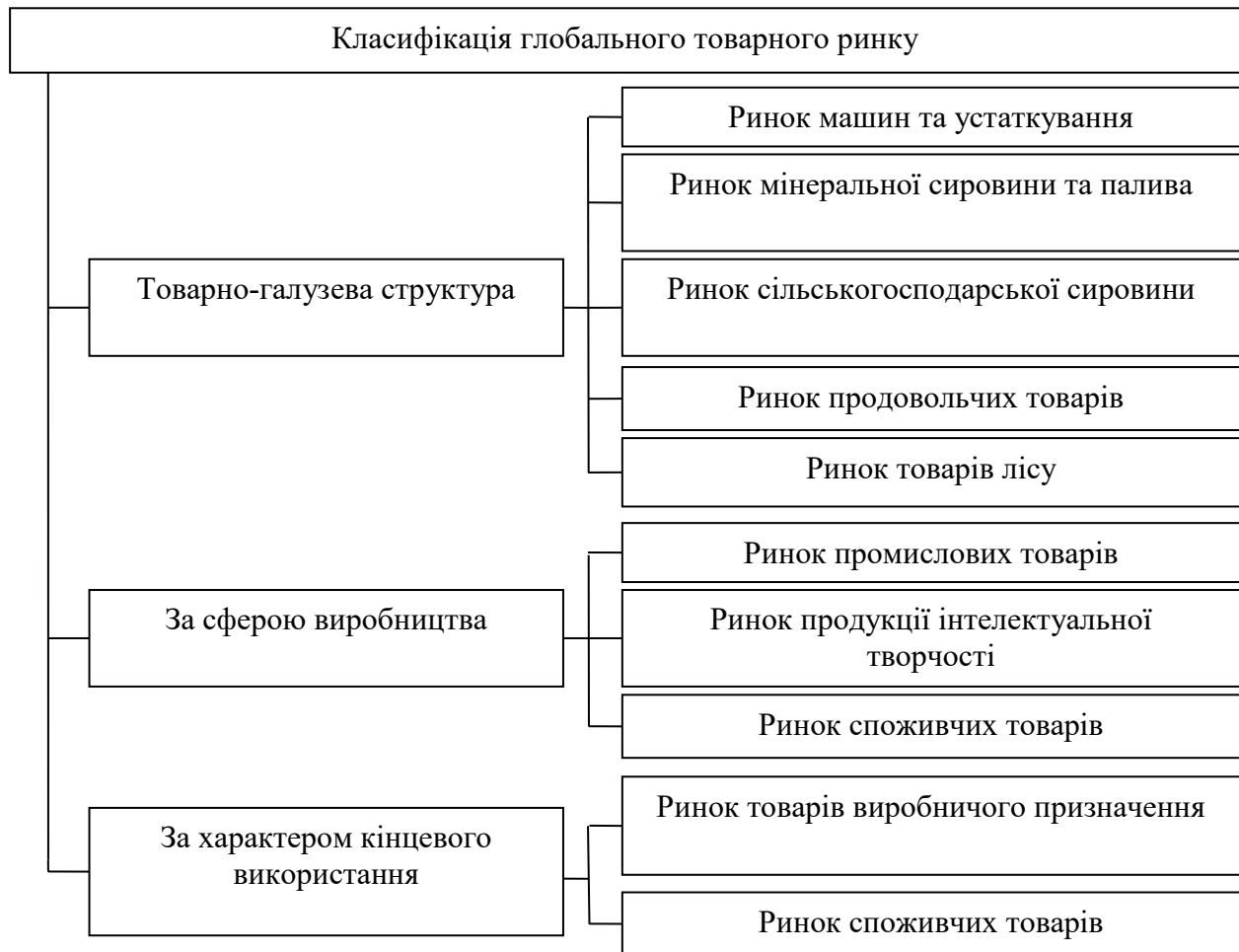

Рис. 5.4. Основні ознаки класифікації глобального товарного ринку

Джерело: Розроблено на основі [4, с. 168; 20, с. 209]

В структурі більшості глобальних товарних ринків виділяють два основних сектори - закритий і відкритий, кожен із яких має власні принципи торгівлі і ціноутворення.

В свою чергу, вони можуть бути умовно поділені на сегменти. Закритий світовий ринок являє собою товарний ринок, в якому взаємодіють продавці і покупці, пов'язані різними формами некомерційних відносин: юридичною залежністю, системою часткової участі і фінансового контролю, угодами спеціалізації і кооперування, спеціальними торгово-економічними, валютно-кредитними, воєнно-політичними і специфічними угодами, які не мають

виключно комерційного характеру.

Основні сегменти закритого світового ринку - це внутрішньофірмові поставки, що представляють товарооборот, між філіями, дочірніми і головними підприємствами глобальних корпорацій (ТНК, МНК); поставки між афілійованими (залежними) компаніями; спеціальна торгівля, представлена поставками товарів у межах «допомоги», згідно з довгостроковими контрактами, бартерні й компенсаційні угоди.

Відкритий сектор світового ринку товарів являє собою сферу звичайної комерційної діяльності практично необмеженого кола незалежних покупців і продавців. Ціни відкритого світового ринку є світовими і слугують довідковими цінами.

В сучасній міжнародній практиці виділяють такі шість методів торгівлі, які утворюють механізм функціонування глобальних товарних ринків (як і ринків послуг):

- 1) прямий експорт/імпорт;
- 2) непрямий експорт/імпорт (через посередників-агентів, консигнаторів, дистриб'юторів);
- 3) кооперативний експорт/імпорт;
- 4) зустрічна торгівля;
- 5) міжнародні аукціони, біржі і торги;
- 6) електронна торгівля (е-торгівля).

Елементом механізму забезпечення становлення та функціонування глобального товарного ринку є міжнародне регулювання торгівлі, що відбувається при допомозі багатосторонніх міждержавних угод у межах системи СОТ про зниження обмежень у міжнародній торгівлі, і насамперед ГАТТ (Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (General Agreement on Tariffs and Trade (GATT))).

Сьогодні міжнародний обмін товарами відіграє важливу роль у взаєминах між державами. Однак поряд із ним все більшого значення набуває торгівля послугами. Ця сфера економіки швидко розвивається і охоплює велике поле

діяльності від транспорту і туризму до фінансування і страхування. При ускладненні і насиченні ринку товарами, зростає також потреба у послугах [86, с. 44].

Тобто світове господарство стає неможливим без цієї галузі. Науково-технічний прогрес, поглиблення міжнародного поділу праці і зростання соціально-економічних потреб багатьох країн призводять до зростання ролі торгівлі послугами у зовнішньо-торговельному балансі багатьох країн.

Сьогодні міжнародна торгівля послугами набуває все більшого значення і стає предметом уваги провідних науковців світу. Зазвичай, міжнародну торгівлю послугами розглядають невідривно від міжнародної товарної торгівлі, тобто під міжнародною торгівлею взагалі розуміють торгівлю як товарами, так і послугами. Проте, поняття послуги є більш багатограним, ніж поняття товару. Його сутність досить складно з'ясувати, оскільки послуги – це споживчі вартості, які переважно не мають уречевленої форми [86, с. 45].

На глобальному ринку послуг налагоджуються зв'язки між суб'єктами світового господарства з приводу надання послуг. Серед основних передумов створення цього ринку є поглиблення міжнародного поділу праці, високий економічний розвиток країн, зростання життєвого рівня населення в багатьох країнах [4, с. 170].

Глобальний ринок послуг - це надзвичайно розгалужена система вузькоспеціалізованих глобальних ринків, зокрема глобального ринку транспортних послуг, комунікацій, комунального обслуговування, громадського харчування, туристично-рекреаційних послуг, готельного бізнесу, рекламних й консалтингових послуг, страхових та фінансових послуг, агентських та брокерських послуг, адвокатських послуг, ріелтерських послуг, послуг франчайзингу [4, 20, 86].

Підходи щодо класифікації послуг за ознакою функціонального призначення можна представити наступним чином [86, с. 47]:

- спеціалізовані класифікації, спрямовані на виконання конкретних

завдань, наприклад регулювання зовнішньої торгівлі (класифікація СОТ, світового банку, організації економічного співробітництва та розвитку ОЕСР, МВФ);

– загальні класифікації, у яких послуги, разом із іншими елементами економічної системи поєднані за ознакою спорідненості видів економічної діяльності. Такі класифікації є основою національних і міждержавних систем статистичного обліку та використовуються для макроекономічного аналізу і міжнародних порівнянь. Найпоширеніша із них – класифікація видів економічної діяльності Статистичної комісії ЄС і Міжнародна стандартна галузева класифікація видів економічної діяльності ООН (ISIC).

Світова організація торгівлі поділяє послуги на 12 секторів: бізнес-послуги, послуги зв'язку, будівельні та інженерні, дистриб'юторів, освітні, екологічні, фінансові, медичні, у галузі туризму та подорожей, рекреаційні, культурні та спортивні, транспортні послуги, інші послуги. 12 секторів у свою чергу поділені на 155 підсекторів [87].

Серед класифікацій експорту послуг також поширена ідея, що заснована на виокремленні чотирьох їх видів [86, с. 47]:

–послуги, що в своїй основі мають безпосередній контакт покупця та продавця і потребують від останнього безпосереднього перетину кордону (робота за рубежом, консультації);

–послуги, що пов'язані з використанням телекомунікацій;

–послуги, що «прив'язані» до зарубіжних прямих інвестицій (банківські);

–послуги, що «матеріалізовані» у товарах експорту (програмне забезпечення).

Крім того, послуги можна поділити на ринкові (торгівля, готельне і ресторанне господарство, транспорт, фінансові послуги тощо) і неринкові (комунальні, ті, що надаються за державні кошти). Утім це не означає, що поняття світового ринку послуг виключає останні.

Спірність визначення поняття послуги ускладнює розуміння такої

категорії міжнародної економіки, як світовий ринок послуг. Він є елементом складної багаторівневої системи світового ринку і тісно пов'язаний з іншими її складовими. Проте він функціонує як самостійне утворення, яке має власний зміст, особливості та закономірності розвитку.

За економічним змістом світового ринку послуг – це система перетину інтересів покупців і продавців послуг, функціонування якої регулюється ринковими законами. Разом із тим, це розгалужена система вузькоспеціалізованих ринків, де предметом купівлі-продажу є конкретні послуги. Однак органічною системою ринок послуг назвати поки що не можна, оскільки він перебуває на стадії формування [86, с. 48].

Передумовами розвитку міжнародного ринку послуг виступають: прискорення розвитку процесу міжнародного розподілу праці, виникнення нових видів діяльності, науково-технічний прогрес, ускладнення виробництва, насичення ринків товарами, інформаційний бум, прискорений розвиток нових видів транспорту, нові наукові відкриття, нові форми розвитку економічних процесів [9].

До основних особливостей процесу формування світового ринку послуг слід віднести наступні [13, 15, 19, 86]:

- системність розвитку, яка означає, що ринок послуг розглядається як цілісна система з багатьма складовими, пов'язаними між собою;
- чутливість до ринкових змін, причиною якої є постійні коливання в попиті та пропозиції послуг на ринку;
- висока швидкість обороту капіталу, пов'язана з коротшим виробничим циклом в сфері послуг;
- постійне зростання асортименту послуг;
- не всі види послуг підпорядковуються напрямам торгівлі на міжнародному рівні (комунальні і побутові);
- послуги більшою мірою захищені державою від іноземної конкуренції, ніж товари;
- послуги не проходять через митний контроль і не оформлюються

митною декларацією;

- торгівля послугами переважно здійснюється на прямих контактах між виробниками послуг і їх споживачами;

- міжнародна торгівля послугами вимагає більшої присутності за кордоном безпосередніх виробників послуг або ж присутності іноземних споживачів у країні виробництва;

- велика залежність обсягу послуг і їх вартості від складності та наукомісткості товарів;

- міжнародна торгівля послугами не є винятковою прерогативою промислово розвинених країн. Однак спеціалізація країни на тих чи тих видах послуг безпосередньо залежить від рівня її економічного розвитку. Так, у промислово розвинутих країнах перевага надається фінансовим, телекомунікаційним, інформаційним і більшості галузей ділових послуг, а для країн, що розвиваються, характерною є спеціалізація на транспортних, туристичних і фінансових послугах.

- значна прив'язка процесу надання послуг до території розселення населення (локальні, регіональні ринки).

Ключовою особливістю ринку послуг є необхідність фізичного контакту продавця і покупця. Торгівля послугами здійснюється чотирма основними способами [87]: транскордонне постачання, споживання за кордоном, комерційна присутність та присутність фізичних осіб. Здебільшого, торгівля послугами передбачає мобільність покупця, продавця або обох сторін.

Ринок послуг має виконувати основні завдання:

- максимально задовольняти наявний попит на послуги;
- стимулювати підвищення ефективності економічної діяльності;
- поліпшити взаємодію виробників послуг за допомогою залучення елементів саморегулювання;

- концентрація і спеціалізація капіталу. Поширюється діяльність компаній, які здійснюють весь спектр заходів циклу від розробки нових видів послуг, до постачання їх торговому капіталу;

– поява на ринку послуг ТНК призвела до розмивання меж між окремими видами послуг і перетворила їх на складовий елемент внутрішньовиробничої діяльності ТНК [15, 19, 86].

Таким чином ринок послуг – сукупність відносин у процесі виробництва та реалізації послуг, яка передбачає з одного боку механізм вільного ціноутворення та вільне підприємництво на основі конкуренції у боротьбі за споживача, а з іншого – державне регулювання ринку.

В організаційному плані глобальні ринки послуг опираються на ТНК, фінансові інструменти, міжнародні й неурядові структури, дослідницькі та впроваджувальні центри.

Результатом їх глобалізації є формування міжнародних організацій (широкого профілю і спеціалізованих), які в сукупності становлять інституційну базу системи багатостороннього регулювання послуг.

5.3. Особливості функціонування глобальних фінансово-грошових ринків

Провідною тенденцією світогосподарського розвитку на початку третього тисячоліття є фінансовий глобалізм, пов'язаний із процесами інтернаціоналізації національних фінансових систем країн світу та розвитком економічних відносин з приводу акумулювання, використання та привласнення фінансових ресурсів за межами національних кордонів.

Глобалізація фінансових ринків – це природний економічний процес у світовій економіці, який сприяє перетворенню світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, економічних ресурсів, робочої сили та знань [88, с. 41].

Він має об'єктивний характер і є закономірним результатом нарощування масштабів транскордонного переміщення фінансових активів; динамізації інвестиційно-кредитної діяльності транснаціональних корпорацій і банків; зростання інтернаціоналізації національних фінансових систем та посилення

міждержавних фінансових зв'язків; посилення лібералізації і конвергенції валютних, інвестиційних і кредитних ринків; а також диверсифікації механізмів акумуляції і перерозподілу в економіці інвестиційно-кредитних ресурсів. Синергійна дія цих факторів обумовила формування єдиного загальнопланетарного фінансового ринку, тенденції і характер розвитку якого детермінуються глобальним характером операцій, здійснюваних його суб'єктами [89, с. 54].

В історичному аспекті становлення глобального фінансового ринку є майже блискавичним. Першими його формами є світовий валютний та фондовий ринки, швидкий розвиток яких починається з другої половини 1970-х рр. після введення режиму «вільно плаваючих» валютних курсів та створення перших систем електронних торгів валютами та цінними паперами у режимі «нон-стоп». Далі у 1980-1990-х рр. відбувається швидкий ріст світових інвестиційних, кредитних та страхових ринків. Виникає світова фінансова мережа, що об'єднала провідні фінансові центри різних країн і регіонів. Тобто на початок 1990-х рр. система фінансових ринків функціонує вже на глобальному рівні й можна казати, що глобальний фінансовий ринок стає майже повністю структурованим [90, с. 2].

Еволюційний розвиток глобального фінансового ринку представлено на рис. 5.5.

Саме фінансові ринки в умовах глобалізації є головною умовою функціонування світової економіки, оскільки даний процес забезпечує свободу руху капіталів та інших фінансових об'єктів у світовому масштабі.

Глобалізація ринків означає процес, дуже схожий з інтернаціоналізацією, і полягає в посиленні ролі міжнародних ринків з погляду здійснення операцій кредитування і запозичення резидентами різних країн. Інтернаціоналізація і глобалізація приводять до росту глобальної мережі фінансових інститутів і корпорацій, до підвищення частки бізнесу, що приходить на закордонні країни, до більш фундаментальних якісних змін у їхніх системах організації та управління [90, с. 2-3].

Рис. 5.5. Еволюційний розвиток глобального фінансового ринку

Джерело: Розроблено на основі [90, с. 2; 91, с. 17]

Отже, внаслідок еволюційного розвитку глобального фінансового ринку, відбувається розвиток глобального ринку цінних паперів. Основними тенденціями глобалізації світового фондового ринку є:

- поглиблення консолідації та інтеграції у світовий простір (об'єднання фондових бірж, міждержавні переміщення капіталу, застосування міжнародних правових актів);
- підвищення рівня організованості фондового ринку та посилення державного контролю (функціонування світового фондового ринку на основі єдиних правил і процедур);
- стандартизація усіх фінансових активів та видів діяльності

(запровадження міжнародних стандартів у сфері обігу цінних паперів з метою поліпшення механізму їх ціноутворення та обігу на міжнародних фондових ринках);

- перехід до моноцентричної системи організації фондових бірж (як прояв активного процесу централізації на національних фондових ринках);

- розповсюдження рейтингової інфраструктури (присвоєння емітентам та їх цінним паперам рейтингів, які дозволять інвесторам орієнтуватися в їх надійності);

- поширення масштабів проведення IPO (надлишкова грошова ліквідність на фондовому ринку призводить до підвищення попиту інвесторів на цінні папери, що, в свою чергу, стимулює емітентів пропонувати власні цінні папери на публічному ринку);

- посилення ролі комерційних банків на фондовому ринку як інституціональних інвесторів та посередників у розміщенні цінних паперів;

- посилення вимог до розкриття інформації емітентами та прозорості ринку;

- комп'ютеризація ринку цінних паперів (перетворення фондових бірж на комп'ютеризовані центри, які мають засоби оперативного зв'язку з усім світом);

- запровадження нововведень на ринку (Інтернет-трейдинг, що дозволяє інвесторам власноруч укласти угоди купівлі-продажу цінних паперів у режимі реального часу);

- подальша сек'юритизація (тенденція переходу грошових коштів у цінні папери; це емісія підприємствами, банками та іншими інституціями цінних паперів, забезпечених активами);

- посилення фінансової нестабільності на міжнародних ринках цінних паперів, спричиненої високим ступенем інтегрованості національних фінансових ринків, що збільшує ймовірність поширення несприятливих змін з однієї економіки на інші [91, с. 17-18].

Глобалізація й інтеграція – це дві частини розвитку одного світового

фінансового ринку, на якому ефективно рухаються цінні активи, якими необхідно грамотно управляти, інвестуючи їх для отримання прибутку.

Вкладення активів можуть бути внутрішніми (на внутрішньому ринку країни) і зовнішніми (на світовому фінансовому ринку), при цьому часто пріоритетом є саме зовнішнє інвестування, що виступає ознакою фінансової глобалізації. Фінансова глобалізація є трендом на протязі не менше 15–20 років, коли фінансові інститути вступили у фазу глобального переміщення капіталів. Так, за даними Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР), за період із 1980 до 2014 р. зростання світових фінансових активів становить 15 разів [88, с. с. 41].

Основними суб'єктами цього процесу є держави, міжнародні фінансові інституції, транснаціональні структури, а ключовими аспектами:

- міжнародна фінансова інтеграція й інтернаціоналізація ринків;
- глобальна присутність міжнародних фінансових інституцій;
- швидкий розвиток інноваційного фінансового інструментарію [90, с. 2].

До основних факторів виникнення, становлення та розвитку глобального фінансового ринку науковцями віднесено такі (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Фактори виникнення, становлення та розвитку глобального фінансового ринку, що окреслені в наукових публікаціях

Джерело	Основні фактори
1	2
Шлапак А.В. [89, с. 54]	–нарощування масштабів транскордонного переміщення фінансових активів; –динамізації інвестиційно-кредитної діяльності транснаціональних корпорацій і банків; –зростання інтернаціоналізації національних фінансових систем та посилення міждержавних фінансових зв'язків; –посилення лібералізації і конвергенції валютних, інвестиційних і кредитних ринків; –диверсифікації механізмів акумуляції і перерозподілу в економіці інвестиційно-кредитних ресурсів

Продовження таблиці 5.1

1	2
Часовський С.А. [90, с. 3]	–транскордонний рух фінансових ресурсів; –консолідація регіональних інтеграційних об'єднань; –зміцнення наднаціональних структур та органів регулювання світового фінансового ринку; –технічний прогрес і стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобального ринку електронних фінансових послуг; –посилення конкуренції на світовому фінансовому ринку між національними і закордонними фінансово-кредитними інститутами, банківськими і небанківськими структурами за сфери впливу одночасно із зростанням конкуренції між самими фінансовими ринками внаслідок значного розвитку інформаційних технологій і телекомунікацій; –сек'юритізація банківської діяльності; –становлення нових національних і регіональних фінансових ринків та включення їх у систему глобального фінансового ринку; –світові фінансові кризи різного масштабу та характеру; –активізація інноваційних процесів на національних, міжнародному та світовому фінансових ринках; –зростання автономії глобального фінансового ринку від товарних потоків, що призводить до посилення його фіктивності, спекулятивності та волатильності
Гладчук К. [91, с. 15-16]	–фінансова глобалізація пов'язана з радикальними змінами в ролі фінансового сектору у розвитку світового господарства; –фінансові ринки почали стрімко зростати, набуваючи самостійного і навіть самодостатнього значення, відриваючись від реального сектору; –фінансового капіталу з'явилося багато нових можливостей для самостійного зростання, минаючи сферу виробництва – це і офшорні зони, і залучення у фінансові спекуляції коштів соціальних фондів, і широке поширення похідних фінансових інструментів; –міжнародна інвестиційна діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК); –лібералізація міжнародних валютно-кредитних відносин та фінансових ринків

Джерело: Складено на основі [89, 90, 91]

Внаслідок глобалізації економіки посилюється суперечливість ролі новітнього світового ринку фінансів. З одного боку, глобалізація забезпечує підвищення ефективності світового господарства, економічного і соціального

прогресу, а з іншого – зменшує зацікавленість широких верств населення у всьому світі, а також держав, які не входять до клубу розвинених країн [92, с. 25].

Ще однією важливою характеристикою розвитку глобального фінансового ринку є загострення конкуренції між кредиторами і позичальниками з різних країн.

Нещодавно європейські фінансові установи функціонували в умовах відносної стабільності, а сьогодні вони повинні виборювати місце на ринку на тлі зростання рівня конкуренції. До того ж все більші побоювання викликає фінансова стабільність деяких європейських країн із одночасним зростанням потреб у вільному дешевому капіталу. Зростає кількість країн, що із традиційних кредиторів перетворилися на дебіторів [90, с. 3].

Ключова особливість фінансового ринку як одного із сегментів глобального ринку полягає у тому, що на ньому проводяться операції купівлі-продажу не стандартних видів товару та послуг, а фінансових послуг. Окрім того, об'єктом товарного обміну на цьому ринку виступають різноманітні фінансові активи (гроші, облігації, векселі, депозитарні розписки та інші цінні папери) [88, 89, 93].

За рахунок фінансового глобалізму капітал набуває світових, широкомасштабних та універсальних рис і характеристик, незважаючи на це, грошово-фінансові системи держав залишаються національними, що призводить до суперечності між інтересами глобального фінансового капіталу і національними регуляторними обмеженнями його міждержавного руху. Кожна країна та кожна компанія на світовому ринку прагнуть показати себе максимально інвестиційно привабливими з метою залучення додаткових коштів для подальшого розвитку та зростання. Водночас свобода переміщення капітальних ресурсів в останні десятиліття стала основним чинником нестабільності світового фінансового ринку і спричиняє гострі кризові явища на ньому, пов'язані насамперед із наростанням спекулятивності капіталу та масштабів ненадійних і токсичних кредитів.

До загальносвітових тенденцій розвитку міжнародних фінансових ринків в умовах глобалізації належать:

1. Інтеграція міжнародних ринків капіталу, яка зумовлена ліквідацією низки перешкод під час входу на вітчизняні ринки капіталу міжнародних кредиторів та позичальників, зниження трансакційних витрат, розвиток інформаційних систем.

2. Злиття фінансових установ. Ця тенденція зумовлює появу міжнародних фінансових холдингів, який об'єднує пенсійні та взаємні фонди, страхові компанії, комерційні та інвестиційні банки.

3. Тенденція до збільшення спекулятивних операцій на фінансових ринках спричинена зростанням сектору торгівлі інструментами хеджування ризиків, а саме інструментами ринку вторинних фінансових інструментів (ф'ючерсів, опціонів, варрантів, свопів), які здебільшого не мають жодного інструменту для їх забезпечення, таким чином, використовуються виключно як інструмент спекуляції.

4. Фінансові кризи, які спричинені некерованістю та розбалансованістю світових потоків капіталів. Наслідком такої тенденції є зниження заробітної плати, звідси – зменшення доходів населення та спад виробництва у реальному секторі економіки. Як приклад можна навести фінансові кризи у скандинавських країнах (1992 р.), Туреччині (1994 р.), Мексиці, Аргентині та Венесуелі (1994 р.), Болгарії (1996 р.), Азії (1997 р.). У 1994–1995 рр. у Латинській Америці, а потім в 1997–1998 рр. в Азії відбулися валютні кризи, які були викликані борговими проблемами. У 1994 р. в Мексиці сталася валютна криза, пов'язана з високою зовнішньої державною заборгованістю.

5. За рішенням Міжнародного валютного фонду, прийнятого 30.11.2015, китайський юань став п'ятою офіційною резервною валютою поряд із долларом США, євро, японською ієною і британським фунтом стерлінгів. Примітно, що юань за встановленою для нього «вагою» відразу ж зайняв у кошику резервних валют МВФ третє місце, випередивши ієну і фунт стерлінгів. Відповідні ваги для долара США, євро, китайського юаня,

японської ієни і фунта стерлінгів становлять 41,73%, 30,93%, 10,92%, 8,33% і 8,09% відповідно. Ці ваги будуть використовуватися для визначення сум кожної з п'яти валют, включених у новий кошик оцінки вартості СДР, яка діє з 01.10 2016. Наступний перегляд намічено провести 30 вересня 2021 р. [88, 89, 94].

Вищезазначені та інші тенденції розвитку фінансового сектору світової економіки дають можливість визначити позитивні та негативні наслідки впливу глобалізації світових фінансових ринків на світовий економічний розвиток [95].

Серед позитивних наслідків впливу глобалізації на світові фінансові ринки виділяють:

- збільшення кількості надходження в країни інвестиційного і кредитного капіталів на вигідних умовах та за низькими відсотковими ставками;
- реалізацію Світовим банком кредитної програми з реабілітації фінансового сектору;
- зниження трансакційних витрат та підвищенні ефективності конкуренції між суб'єктами фінансового ринку;
- підвищення рівня прибутковості фінансових ринків для їхніх агентів;
- стимулювання макроекономічного зростання;
- зростання обсягів ринкових операцій за рахунок максимізації торгів, іншими словами, економія на масштабі та зростання ринкової активності;
- прискорення міждержавного трансферу технологій, інновацій та ноу-хау;
- доступність фінансових продуктів для споживачів;
- ефективну співпрацю з міжнародними інститутами у сфері фінансового сектору (Міжнародною організацією комісій із цінних паперів (IOSCO), Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD), Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), національними комісіями із цінних паперів) [88, 89, 93, 94].

До негативних наслідків впливу глобалізації на міжнародні фінансові

ринки належать:

- вплив фінансових ринків на політичні та економічні події в країнах світу, що впливає на загальну ситуацію на планеті;
- виникнення розбіжностей між глобальними та орієнтованими на внутрішній ринок учасниками;
- ризики нецільового використання фінансових інструментів, фінансових махінацій з боку глобальних учасників;
- зниження рейтинговим агентством Moody's рейтингу вітчизняних банків та фінансових компаній [88, 89, 90, 91, 94].

Якщо у цілому оцінювати вплив фінансового глобалізму на економіки приймаючих країн, то слід відзначити його доволі позитивні наслідки. Вони виявляються не тільки у зростанні обсягів надходження у країни інвестиційного і кредитного капіталів на вигідніших умовах і за нижчими процентними ставками, але й у стимулюванні макроекономічного зростання, підвищенні ефективності конкуренції, доступності фінансових продуктів для споживачів, а також прискоренні міждержавного трансферу технологій, інновацій та ноу-хау. Інакше кажучи, завдяки фінансовому глобалізму національні фінансові інститути отримують безперешкодний доступ на міжнародний ринок капіталу і до дешевих фінансових ресурсів, завдяки яким кредитують вітчизняні домогосподарства і суб'єкти господарювання [89, с. 58].

Разом з тим, остання глобальна економічна криза підтвердила, що фінансовий глобалізм породжує для країн якісно нові ризики і проблеми, пов'язані насамперед з посиленням волатильності обмінних курсів національних валют, шоками зміни умов торгівлі, інфляційним тиском через збільшення імпортних цін, а також високою ризикованістю фінансових операцій і їх вразливістю до хвилеподібних припливів і відпливів фінансового капіталу, здатних спричиняти великомасштабні фінансові кризи та економічні потрясіння. До того ж великомасштабний транснаціональний фінансовий капітал, опираючись на глобальні євровалютні ринки,

розгалужену систему транснаціональних банків і фінансово-промислових груп, розвинену систему офшорів і глобальних комп'ютерних мережі, залишається практично непідконтрольним регуляторній юрисдикції національних держав і наднаціональних органів фінансового менеджменту. Відтак – він стає джерелом перманентних фінансових криз і руйнування навіть стійких економічних систем [90, 92, 93, 94].

Не слід скидати з рахунків уніфікацію і загальне зниження середнього рівня процентних ставок на світовий кредитний капітал, котрі під впливом глобальної інтеграції фінансових ринків стимулюють фінансових агентів (насамперед гравців глобальних фондових майданчиків) до ризикової поведінки у пошуках найбільш прибуткових сфер вкладення капіталу. Саме їх сучасна, нерідко ірраціональна, поведінка стає чи не найголовнішою причиною перманентних дестабілізацій сфери світових фінансів. Підтвердженням цього є регулярно повторювані локальні фінансові кризи, котрі, незважаючи на зусилля інститутів фінансового менеджменту різного рівня, не лише постійно «спалахують» у тій чи іншій точці планети, але й поширюються на цілі регіони, а інколи навіть переростають у світові фінансові потрясіння. Йдеться, зокрема, про європейську валютну кризу 1992-1993 рр., мексиканську фінансову кризу 1994 р., загострення фінансових проблем у Південно-Східній Азії у 1997 р., у Росії та Бразилії у 1998 р., в Аргентині і Туреччині у 2001 р., не кажучи вже про глобальну фінансово-економічну кризу 2007-2009 рр., яка за своїми масштабами та впливом на світогосподарську систему і економіки країн перевершила багато економічних потрясінь XX ст. [89, с. 58].

Не випадково, сучасні умови фінансового глобалізму висувують на порядок денний питання реформування світової валютної системи як на основі суттєвого розширення переліку резервних валют, так і запровадження нової наднаціональної валюти, яка, на відміну від американського долара, меншою мірою зазнавала б впливу криз. Уже нині спостерігається зростання обсягів нагромадження капіталу в нетрадиційних валютах (зокрема, у

канадських та австралійських доларах), а деякі нафтодобувні країни Близького і Середнього Сходу досягнули домовленостей зі своїми зовнішньоторговельними партнерами щодо проведення розрахунків за експортно-імпортними контрактами в місцевих валютах.

Що стосується нової наднаціональної валюти як одного зі сценаріїв реформування світової валютної системи, то можливі два варіанти її запровадження. Вона може функціонувати або як єдина резервна валюта, або паралельно з національними і колективними валютами. У будь-якому разі така валюта має бути визнана кожною країною світу як національна і перебувати у вільному обігу у міжнародних і внутрішніх розрахунках. Нова наднаціональна валюта має бути стабільна; її емісія має здійснюватися за зрозумілими правилами; пропонування має бути гнучке і швидко пристосовуватись до коливань світового попиту, і таке пристосування має бути незалежне від інтересів тієї чи іншої країни.

Так, Р. Манделл навіть розробив план конвертації до 2040 р. всіх національних валют в єдину грошову одиницю – «інтер». На його думку, головними інститутами запровадження наднаціональної валюти мають бути Міжнародна керівна рада, відповідальна за її емісію, та світовий транснаціональний центральний банк, який обслуговуватиме обіг даної грошової одиниці [96, с. 12].

Перехід до єдиної світової валюти потребує також створення країнами умов для розширення руху капіталу, розроблення відповідних принципів адаптації національних податкових систем та систем субсидій і допомог різних країн світу. Крім того, додатковою проблемою, яку доведеться розв'язувати у зв'язку з запровадженням єдиної світової грошової одиниці, є узгодженість дій різних країн щодо забезпечення її стабільності. Тобто наднаціональна валюта, яка не прив'язана до жодної країни, здатна забезпечити стабільність міжнародних економічних відносин, усуває ризики, притаманні валютам на кредитній основі, а також дозволяє ефективно регулювати глобальну ліквідність. Однак до такої реформи світ ще не

готовий [92].

Наступний сценарій реформування світової валютної системи – це створення регіональних резервних валют на основі реалізації узгоджених дій країн зі стимулювання великих регіональних фінансових центрів. Такі валюти потрібні перш за все для забезпечення конкурентоспроможності національних грошових одиниць за умов наростання нестабільності наявних резервних валют. Даний сценарій означає, по суті, повернення до золотого стандарту, який було ліквідовано на рівні національних економік ще на початку XX ст., а на рівні світових грошей – у другій половині 1970-х років [94].

Повернення країн до золотого стандарту потребуватиме суттєвого зростання ролі монетарного золота в золотовалютних резервах центральних банків країн, а також підвищення його вартості. Золото, маючи внутрішню вартість і не зазнаючи впливу фінансових санкцій, являє собою надзвичайний актив, який може бути використаний у разі загрози фінансовій безпеці країни або за її фінансової блокади. На відміну від активів у іноземних валютах, золото не схильне до впливу кредитних ризиків, не є борговим зобов'язанням будь-якого емітента, а його ціна не залежить від фінансового стану такого емітента. Крім того, маючи розвинутий, місткий і доволі ліквідний ринок, золото як резервний актив здатне забезпечити певний фінансовий дохід, зростання вартості й хеджування від можливої несприятливої зміни співвідношення провідних світових валют [93].

Тож золотий стандарт світової валютної системи здатний сформувати єдину міру вартості і механізм автоматичного регулювання валютно-фінансових дисбалансів. Однак цих самих цілей можна досягнути й на основі вдосконалення регулювання міжнародної валютної системи.

У короткостроковій перспективі необхідно суттєво збільшити обсяги кредитних ресурсів міжнародних валютно-фінансових інститутів, а також запровадити нові кредитні механізми сприяння країнам, що мають серйозні фінансово-валютні проблеми. Крім того, не терпить зволікання розширення

корзини спеціальних прав запозичень, причому можна перейти від суто арифметичного розрахунку вартості СПЗ до системи, яка, базуючись на реальних активах, різко посилить стабільність світового валютно-фінансового ринку. Водночас передавання частини валютних резервів країн-учасниць МВФ у його централізоване управління не тільки дозволить збільшити можливості світового співтовариства в боротьбі з валютно-фінансовими кризами, але й помітно посилить позиції СПЗ [89, с. 60].

5.4. Особливості функціонування глобального ринку праці

Світовий ринок праці – це система відносин, що виникають між державами з стосовно узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту. Ці відносини склалися у зв'язку з нерівномірністю розміщення робочої сили по країнах світу та відмінностями в її відтворенні на національному рівні. В умовах глобалізації виробництва, зростання взаємозалежності в сучасному світі національні ринки праці дедалі більше втрачають свою замкненість та відокремленість. Між ними виникають транснаціональні потоки робочої сили, які набирають постійного, систематичного характеру. Таким чином, поряд із міжнародним ринком товарів, послуг і капіталів значних масштабів набуває тепер і міжнародний ринок робочої сили, який є не просто сумою національних ринків, а системою, що базується на їх взаємозв'язках та взаємодоповненнях [97, с. 22].

Формування міжнародного ринку праці відбувається двома шляхами: по-перше, через міграцію трудових ресурсів і капіталу; подруге, шляхом поступового злиття національних ринків праці, внаслідок чого усуваються юридичні, національноетнічні, культурні та інші перешкоди між ними. Це приводить до утворення так званого «спільного ринку праці». Становлення міжнародного ринку праці є свідченням того, що процеси світової інтеграції

відбуваються не тільки в економічній та технологічній сферах, а й дедалі ширше охоплюють сфери соціальних та трудових відносин, які стають нині глобальними [97, с. 22].

Виникнення і розвиток міжнародного ринку робочої сили є результатом зростання міжнародної мобільності двох головних факторів виробництва – капіталу і праці. Підвищення міжнародної мобільності капіталу в соціальному плані означає, що тепер він пред'являє попит не тільки на робочу силу країни свого базування, а й на іноземну робочу силу, яка нерідко має певні переваги порівняно з національною (більш дисциплінована, менш вибаглива щодо оплати праці і т. д.). Попит на іноземну робочу силу почав помітно зростати тоді, коли виник масований експорт приватного виробничого капіталу й почалося створення у всіх країнах підприємств із використанням місцевої робочої сили [98].

Міжнародна міграція призводить до певного ступеню глобалізації праці, хоча остання відбувається також за допомогою використання технології при аутсорсингу послуг, таких як, наприклад, колл-центри в Індії та Ірландії, послуги із програмування, надані експертом у Росії, або маркетингові кампанії, розроблені в офісі на Філіппінах [99].

Таким чином, зростання технологічності на міжнародному ринку праці призводить до його глобалізації, навіть за умови відсутності міжнародної трудової міграції як такої. Однак на сьогодні даний сегмент глобального ринку праці не є переважаючим за своїм обсягом, хоча, без сумніву, є одним з найбільш динамічних [100, с. 66].

Об'єктивні можливості для залучення приватним капіталом робочої сили різної національної належності пов'язані з розвитком транснаціональних корпорацій (ТНК), які розгорнули великомасштабне міжнародне виробництво з ієрархічним поділом праці різних груп зайнятих, які, живучи й працюючи в різних країнах, інтегрувалися в єдину виробничо-технологічну систему приватної корпорації. В межах ТНК із часом виник свій внутрішній ринок праці, який характеризувався частими переміщеннями різних категорій

працівників (особливо керівної ланки) з однієї країни в іншу.

У структурі міжнародного ринку праці вирізняються два найзначніші сегменти. Перший сегмент охоплює робочу силу, яка характеризується відносно постійною зайнятістю, стабільністю трудових навичок, високим рівнем кваліфікації й зарплати, а також доволі чіткою ієрархією кваліфікації. Це загалом привілейована верства працівників із країн з розвинутою ринковою економікою, а також країн із середнім рівнем розвитку (Сінгапур, Тайвань, Гонконг). Слід згадати й іншу, щоправда не таку численну, верству зайнятих у різних міжнародних організаціях (ООН, спеціалізованих органах ООН, Міжнародному валютному фонді, СОТ, ЮНЕСКО та ін.) Наймання працівників у такі організації відбувається на чисто міжнародній основі і, як правило, з урахуванням лише професійної придатності. Цей ринок праці має певну тенденцію до розширення з огляду на зростання міжнародних зв'язків та загострення глобальних проблем [101].

Другий доволі великий сегмент міжнародного ринку праці – робоча сила, яка походить із районів світу з відносно низьким рівнем економічного розвитку. Серед цих працівників треба вирізнити специфічний загін так званої нелегальної робочої сили, чималі потоки якої спрямовуються в індустріальні країни, зокрема США.

До цієї категорії працівників можна приєднати також екологічних біженців», котрі через катастрофічні природні умови (наприклад, посуха) змушені покидати свої насиджені місця, шукати роботу в інших країнах та регіонах [102, с. 345].

На ринку праці можна вирізнити ще дрібніші сегменти, класифікуючи робочу силу за віковими й професійними особливостями, ознаками тієї або іншої культури, традиції, а також національними, расовими та статевими ознаками. Такий поділ чималою мірою пов'язаний із діяльністю ТНК, які мають попит на чітко визначені категорії робочої сили. Так, філіали західних компаній у країнах, що розвиваються (зокрема, в зонах «вільної торгівлі»), прагнуть використати, насамперед, працю молодих незаміжніх жінок, які не

висувають високих вимог щодо оплати праці і водночас є слухняними, надійними, спритними в роботі і т. д. Жіноча робоча сила стала важливим сегментом нинішнього світового ринку праці, особливо в країнах, що розвиваються [103].

Сучасна структура світового ринку праці характеризується, насамперед, виникненням такого нового й особливого його сегмента, який пов'язаний із використанням висококваліфікованих спеціалістів (наукових працівників, інженерів, аналітиків систем та ін.), а також фахівців у сфері інформатики, менеджерів. Розвиток цього сегмента ринку робочої сили значною мірою зумовлюється стрімким зростанням світової торгівлі послугами. Специфіка цього сектора ринку праці полягає в тому, що завдяки розвинутій мережі телекомунікацій певна частина інтелектуальної робочої сили може брати участь у виробничому процесі, що здійснюється на будьякій відстані від місця її перебування.

Інтелектуальна міграція, яка має місце в усіх країнах з розвиненою ринковою економікою і чий вплив на функціонування світової економіки є неоціненним. У цей міграційний рух залучені вчені, викладачі навчальних закладів, експерти міжнародних організацій, висококваліфіковані працівники, зокрема працівники ТНК, а також студенти і стажери [101, с. 221].

Важливою формою глобальної міграції стала міжнародна студентська міграція, адже іноземні студенти є важливим джерелом доходу освітньої галузі, а також – у процесі навчання і після його завершення вони стають для країни джерелом робочої сили відповідної кваліфікації.

Важливою характеристикою міжнародного ринку праці є ступінь мобільності робочої сили. Рух трудових ресурсів набирає різних форм: природний, територіальний, видовий, професійний, кваліфікаційний та соціальний. Найбільшу вагу має територіальний рух робочої сили, хоч у міру еволюції міжнародного ринку робочої сили посилюється значення й інших форм. На сучасному етапі міжнародний ринок праці характеризується

формуванням нової стратегії провідних фірм світу у сфері робочої сили. Тепер у центр внутрішньофірмової стратегії ставиться завдання скорочення витрат на робочу силу, які становлять значний і, що найголовніше, зростаючий елемент виробничих витрат.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність та дайте характеристику складовим глобального ринку.
2. Окресліть еволюційні форми становлення глобального ринку.
3. Назвіть ознаки функціонування глобального ринку та надайте їх коротку характеристику.
4. Дайте коротку характеристику основних функцій, що повинна виконувати держава.
5. Розкрийте особливості функціонування та тенденції розвитку сучасного глобального ринку товарів.
6. Які тенденції розвитку та особливості функціонування сучасного глобального фінансово-грошового ринку.
7. Охарактеризуйте особливості функціонування глобального ринку праці.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
2. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.

РОЗДІЛ 6

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА «НОВИЙ РЕГІОНАЛІЗМ»

6.1. Регіоналізація як напрям створення локальних конкурентних переваг регіонів

Одним із процесів, які покладені в основу глобалізації, є міжнародна економічна інтеграція, що відображається, зокрема, і в так званій міжнародній регіональній інтеграції, або регіоналізації [20, с. 492].

Процеси регіональної економічної інтеграції посилюються у сучасній світовій практиці, що відображають кількісні показники розвитку сучасних інтеграційних об'єднань та інших форм інтеграційної взаємодії на різних рівнях. Поглиблення глобалізації, її поширення на всі сфери життєдіяльності людства надають процесам регіональної інтеграції якісно нових ознак. За таких умов регіони у світовій економіці стають особливими акторами міжнародних відносин, будуючи нову просторову конфігурацію сучасного глобального простору [104, с. 88].

В узагальненому вигляді поняття «регіоналізація» можна охарактеризувати як процес виявлення внутрішньогрупових спільних ознак або сфери спільних інтересів, та інституціоналізацію цієї спільності, що дозволяє відрізнити одні регіони від інших. Регіоналізація виступає актуальним процесом внутрішньокраїнного та світового соціально-економічного розвитку, що цілком може бути визначена як глобальний процес сучасності, як, власне, і сама глобалізація [105, с. 4].

На сучасному етапі розвитку глобальної економічної системи регіони набули статусу її повноправних суб'єктів. Тенденції самостійності та зростання ролі окремих регіонів у розвитку національних економік («парадокс Нейсбіта») були обґрунтовані у 80-х роках XX століття засновником теорії «інформаційного суспільства» Дж. Нейсбітом. Відповідно

до даної теорії [106]: «чим вищий рівень глобалізації, тим потужнішими стають її найдрібніші учасники».

Парадокс в тому, що чим стійкішими є внутрішні зв'язки суспільства, тим вищий є рівень його економічної та соціальної консолідації, чим повніше реалізуються його внутрішні ресурси, тим ефективніше воно використовує переваги інтеграційних зв'язків і адаптується до умов глобального ринку.

Отже, використання нових можливостей глобалізації та створення локальних конкурентних переваг дозволяє регіонам не лише зміцнювати власний міжнародний конкурентний статус, а й сприяти підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки.

У 2018 р. експерти Міжнародного інституту менеджменту в Лозанні визначили найбільш конкурентоспроможні економіки світу.

Перша п'ятірка найбільш конкурентоспроможних економік у світі залишається такою ж, як у попередньому році, але їх порядок змінюється. Сполучені Штати повертаються на перше місце, а потім Гонконг, Сінгапур, Нідерланди та Швейцарія. Сполучені Штати покращують три позиції з минулого року, а Гонконг - на одному місці, а Сінгапур залишається на третьому. Повернення Сполучених Штатів на вершину зумовлене його силою в економічній діяльності (1) і інфраструктури (1). Гонконг використовує дещо інший підхід, використовуючи ефективність своєї влади (перша) та ефективність бізнесу (1 місце) [107].

Нідерланди переміщується з першого місця до 4-го, обмінюючись з Швейцарією, яка рухається до 5-го. Просування Нідерландів показує «збалансований» шлях до конкурентоспроможності, зайнявши перше місце в рейтингу економіки, уряду та ефективності бізнесу. Швейцарія знижується головним чином через уповільнення експорту та, меншою мірою, зростанням загроз переміщення об'єктів НДДКР.

Решта місць у першій десятці зайняті в основному північними країнами: Данія, Норвегія та Швеція - 6, 8 та 9 відповідно. Ці країни демонструють високу продуктивність у загальній продуктивності приватного сектору та

практиці її управління. ОАЕ (7 місце) і Канада (10 місце) закривають вершину рейтингу [108].

Інші високоефективні економіки ще більше просунулися цього року. Зокрема, Австрія (18 місце) та Китай (13 місце) значно покращують свої позиції відповідно на сім та п'ять місць.

Росія та Туреччина знижуються на одне місце відповідно до 45-го і 46-го.

Нижчі п'ять країн демонструють незначні зміни в їхній діяльності, особливо в тих країнах, які протягом останніх років зазнали економічних та політичних проблем. Поки Монголія (62) і Венесуела (63) залишаються на останніх позиціях, Україна (59) та Бразилія (60) покращуються. Покращення Бразилії є першим з 2010 року через позитивне зміщення реального ВВП та зайнятості. Україна зростає завдяки ефективності бізнесу. Їх підйом підштовхує Хорватію до 61-го місця [108].

За регіонами у 2018 році склалася така ситуація [108].

Азія показує змішані результати. Гонконг та Сінгапур ведуть регіон. З одного боку, Японія (25 місце), Республіка Корея (27 місце), Малайзія (22 місце) та Індія (44 місце) спостерігається незначне покращення. З іншого - Тайвань (17 місце), Тайланд (30) та Індонезія (43 місце). Австралія (19 місце) покращують свій рейтинг на дві позиції, а Нова Зеландія (23 місце) опускається на 7 місць. Філіппіни зазнають найсуттєвішого спаду в регіоні, перемістившись на дев'ять місць до 50-го. Причини такого падіння включають зниження рівня туризму та зайнятості, погіршення державних фінансів та системи освіти. Усі країни регіону, за винятком Тайвані, демонструють ознаки необхідності вдосконалення матеріальної та наукової інфраструктури.

У Східній Європі також є змішані результати, хоча більшість його економік покращуються. У цій групі - Литва (32), Польща (34), Словенія (37), Угорщина (47), Болгарія (48) та Румунія (49). З них Польща, Словенія та Угорщина випереджають найбільше: відповідно чотири, шість і п'ять рангів. Польський прогрес відбувається після зростання ВВП, зростання експорту

комерційних послуг та поліпшення управління державним боргом. Угорщина підвищує свою конкурентоспроможність частково через зменшення корпоративних податків та зростання загальної продуктивності праці. Словенія зростає завдяки значним позитивним зрушенням у вітчизняній економіці та збільшенню державного бюджету. Економіка, що скорочується в регіоні, включає Чехію (29), Естонію (31) та Словачію (55). Латвія (40) залишається в тій же позиції.

Західноєвропейські економіки дотримуються протилежної схеми у цьому році: Ірландія (12 місце) та Люксембург (11 місце) залишають 10 кращих, опускаючись відповідно на 6 і 3 місця. Німеччина (15), Фінляндія (16), Велика Британія (20), Ісландія (24), Бельгія (26), Іспанія (36) та Кіпр (41) усі знижуються на декілька пунктів порівняно з минулим роком. За винятком Кіпру та Іспанії, всі країни, які зазнають зниження загального рейтингу, демонструють ознаки уповільнення економічних показників різного ступеня. Наприклад, в економічних показниках Ісландія знижується за 18 позиціями, а Сполучене Королівство - 16 позиціями. І навпаки, Франція, Португалія та Італія зазнали покращення загального рейтингу на трьох (28), 6 (33) та 2 позиціях (42) відповідно. Підвищення рівня Португалії обумовлено зростанням економічної активності в поєднанні з позитивним поворотом у сприйнятті інституційної ефективності, включаючи більшу прозорість уряду. Лише Греція залишається на одному місці (57 місце).

На Близькому Сході, незважаючи на посилення політичної напруженості в цьому районі, всі країни переживають поліпшення конкурентоспроможності, за винятком Саудівської Аравії, яка втрачає три місця і зростає до 39-го. ОАЕ (7 місце), Катар (14 місце), Ізраїль (21 місце) та Йорданія (52 місце) показують прогрес у рейтингу. ОАЕ та Катар отримують вигоду від посилення своєї міжнародної торгівлі. Ізраїль та Йорданія підвищують свою конкурентоспроможність за рахунок кращого управління та ефективності бізнесу.

Більшість латиноамериканських країн у вибірці покращують свій рейтинг: Аргентина (56), Бразилія (60) та Перу (54). У випадку з Аргентиною та Перу, їхній прогрес викликаний підвищенням ефективності бізнесу. Чилі (35) та Венесуела (63) залишаються на тих же позиціях. Мексика посідає 51 місце внаслідок погіршення якості інституцій та ділового законодавства, таких як легкість ведення бізнесу та деякі аспекти корпоративного управління. Аналогічним чином, Колумбія знижується до 58-го місця через збільшення бюрократичних процедур, необхідних для створення фірм та негативних аспектів щодо управління, разом із підвищенням рівня оподаткування.

Південна Африка залишається стабільною на 53 місці. Прогрес в інституційній структурі, стабільність валютного курсу, сприяє невеликому зростанню ефективності державного управління. Незначне зменшення злочинності та деякі заходи щодо гендерних невідповідностей також підтримують це зростання. Позитивне зростання ВВП та покращення поточного дефіциту показують, що Південна Африка може вийти з її перехідного періоду, а постійний широкий спектр експортних партнерів підтримує стабільність.

Вище наведені дані підтверджують перетворення регіонів на стратегічних гравців гео економічного простору.

Відповідно до теорії систем, всі протиріччя розвитку глобального господарства проявляються й на регіональному рівні. Існує думка, що найбільший вплив на регіональний розвиток мають наступні суперечливі тенденції розвитку світової економічної, а саме: єдність та боротьба глобального та локального, уніфікації та диференціації, розповсюдження та концентрації [106].

Основні аспекти впливу на регіональний розвиток глобальних і локальних процесів представлено в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Вплив глобальних та локальних процесів на регіональний розвиток [106, 112]

<i>Процес</i>	<i>Форма прояву</i>	<i>Характеристика процесів</i>	<i>Вплив на регіони</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>Глобальні процеси</i>			
<i>Глобалізація</i>	Прискорення темпів інтернаціоналізації світового господарства	Тісна взаємодія, та взаємозалежність національних економік	Тенденція до самоідентифікації та подальшої автономізації регіонів
	Підвищення ефективності світової комунікаційної системи	Зниження транспортних витрат, формування та розвиток глобальних інформаційно-комунікаційних мереж (Інтернет)	Зменшення впливу фактору географічного положення регіону на його інвестиційну привабливість
	Міжнародна мобільність капіталу	Вільний рух капіталу між країнами	Регіони конкурують за залучення інвестиційних ресурсів
	Динамізація транснаціоналізації світової економіки	Збільшення масштабів діяльності ТНК	Стратифікація регіонів на регіони-центри та регіони-виробничі бази ТНК
	Прискорення інституціоналізації глобальної економіки	Розширення сфер впливу існуючих та виникнення нових глобальних інституцій (СОТ, МВФ)	Активізація діяльності органів місцевого самоврядування, інститутів соціального партнерства, розвиток інститутів державно-приватного партнерства
	Поглиблення процесу уніфікації та стандартизації бізнес- діяльності	Розробка та обов'язкове застосування міжнародних стандартів бізнес-процесів	Необхідність створення та розвитку локальних конкурентних переваг
<i>Регіоналізація</i>	Розвиток процесів федералізації	Автономізація окремих територій	Виникнення регіонів-держав, які провадять незалежну політику

Продовження таблиці 6.1

1	2	3	4
<i>Регіоналізація</i>	Посилення транскордонного співробітництва	Формування єврорегіонів	Розробка спільних стратегій регіонального розвитку та вирішення певних соціально-економічних проблем
	Феномен «нового регіоналізму»	Поява нових регіонів, що характеризуються високим конкурентним статусом	Створення унікальних (таких, що неможливо відтворити в інших місцях) регіональних переваг
<i>Локальні процеси</i>			
<i>Локалізація</i>	Географічна концентрація економічної діяльності	Виділення своєрідних «полюсів інноваційного зростання» в обмеженій кількості регіонів	Формування та розвиток регіональних інноваційних систем. Розробка стратегій підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіонів у довгостроковій перспективі
	Економічна агломерація	Локалізація технологічно складного виробництва та послуг, НДДКР та центрів прийняття рішень в регіонах, де сконцентрована значна частка високоосвічених працівників з творчими здібностями	Виникнення міжрегіональної конкуренції за залучення високоосвічених робітників, які володіють креативними здібностями. Створення сприятливого регіонального соціально-культурного середовища. Регіональний маркетинг
	Урбанізація	Утворення глобальних мегаполісів, зростання ролі міст в міжнародній економічній системі	Формування міст-регіонів. Наявність потужного урбаністичного центру виступає вагомим фактором конкурентоспроможності регіону

Взаємопереплетіння глобального та локального може бути охарактеризовано новим терміном «глокальність» - поєднанням глобальних і локальних інтересів та орієнтацій [109]. Глобалізація актуалізує для регіонів та локальних утворень необхідність визначення та розвитку стійких конкурентних переваг, як критеріїв їх життєздатності в умовах глобальної конкуренції. Перетворюючи традиційні локальні ресурси на глобальні (тобто загальнодоступні), глобалізація обумовлює постановку проблеми конкурентоспроможності регіону як його здатності відповідати на виклики глобального середовища шляхом створення та захисту унікальних (як таких, що не можливо відтворити або скопіювати в інших місцях) локальних конкурентних переваг.

Суть суперечливої взаємодії уніфікації та диференціації можна охарактеризувати наступним чином: з одного боку, уніфікація та стандартизація бізнес-процесів та принципів ведення господарської діяльності в регіоні, а з іншого – підвищення ролі тих елементів локального середовища, які надають їм універсальності, самобутності та забезпечують конкурентні переваги, що неможливо відтворити в інших містах (соціальний капітал, імідж, регіональна інноваційна система).

За даних умов виникає парадокс: в умовах глобальної конкуренції суб'єкти конкуренції стають все більш глобальними, а конкурентні переваги - все більш локальними.

Все це пояснюється тим, що всі «прозорі» (традиційні) локальні переваги швидко нівелюються та адсорбуються, поглинаються глобальними ринками в той час, як критичного значення для забезпечення конкурентоспроможності регіонів набувають ті переваги, які не можуть бути переміщені та відтворені в інших містах.

Таким чином, глобалізація перетворює регіони на повноправних учасників міжнародних економічних відносин, але разом з тим актуалізує для них необхідність ідентифікації та захисту унікальних локальних конкурентних переваг. Інтенсифікація глобалізаційних процесів значно

розширює спектр суб'єктів міжнародної конкуренції, перетворюючи окремі території - регіони, міста, локальні утворення - на стратегічних гравців світового ринку. У процесах глобальної конкуренції зміщують свої позиції окремі регіони певних держав, які в результаті володіння потужною ресурсною базою та ефективною системою управління локальною економікою представляють власні країни вже на міжнародному рівні і фактично проводять самостійну політику (Силіконова долина в штаті Каліфорнія в США, Іль-де-Франс у Парижі тощо) [106].

Часто найпотужніші за своїм потенціалом регіони можна порівняти з цілими державами. Зокрема, за розрахунками Кенічі Омае, якщо б Токіо й три прилеглі до нього префектури створили окрему державу, то вона б зайняла третє місце у світі після США та Німеччини за обсягом ВВП, а інший регіон Японії (Осака, Кіото, Кобе) виявився б шостим після Великобританії [107].

Таким чином, в кінці XX - на початку XXI ст. фундаментальна категорія світоустрою держава, почала втрачати своє значення; домінуючого значення набувають великі регіональні простори, які концентрують найбільш економічно розвинені та політично-впливові центри.

6.2. Рівні, форми, типи міжнародної регіональної інтеграції та «новий регіоналізм»

Проявом і формою реалізації глобалізації, загострюючи суперечності глобального розвитку, виступає *регіоналізація*. В економічній літературі регіоналізацію тлумачать як розвиток, укріплення економічних, політичних та інших зв'язків між областями та країнами, що входять до певного регіону, виникнення регіональних об'єднань країн [110]. На рівні країни регіоналізація означає укріплення економічних, політичних та інших зв'язків між областями.

Формування нових економічних регіонів було теоретично обґрунтовано у

90-х рр. XX століття англійським економістом М. Кітінгом, який стверджує, що поняття «нового регіоналізму» об'єднує ряд різнорідних процесів, суть яких полягає в утворенні регіонів, що не пов'язані з офіційними кордонами та характеризуються високим конкурентним статусом [111].

Феномен «нової регіоналізації» характеризується двома взаємопов'язаними особливостями: не обмежується кордонами національного господарства; стикає між собою регіони в конкурентній боротьбі, а не надає їм нові ролі у системі міжнародного поділу праці [111].

Відповідно до концепції «нового регіоналізму», процес регіоноутворення відбувається у трьох основних формах:

- виокремлення висококонкурентних регіонів в межах існуючих адміністративних районів країни;

- виникнення віртуальних регіонів, які не мають чітких просторових кордонів, але володіють доступом до інноваційних ресурсів;

- формування транскордонних регіонів на територіях кількох держав.

Виокремлення відносно самостійно функціонуючих регіонів в межах існуючих адміністративних одиниць проявляється у створенні так званих господарських анклавів - філій або дочірніх підприємств транснаціональних компаній.

Дані підрозділи утворюють локальні закриті мікрорегіони, які повністю або частково автономні від оточуючого середовища і не мають спільних інтересів з територією господарювання. Вплив таких утворень на регіональну економіку носить суперечливий характер. З одного боку, має місце створення нових робочих місць та поповнення місцевих бюджетів. З іншого боку, у стратегічні плани анклавів, як правило, не входить розвиток території базування, крім того часто наслідком їхньої діяльності є нераціональне використання та навіть виснаження локальних ресурсів [106].

Другою формою «нової регіоналізації» є утворення віртуальних регіонів, існування яких обумовлено доступом до нових економічних ресурсів, а саме - фінансових та інформаційних потоків.

В США триває робота над створенням штучного регіону, який об'єднує університети, дослідні центри та корпорації та використовує відокремлену інформаційно-комунікаційну мережу Internet 2 (некомерційний консорціум який, станом на листопад 2013 року, налічує понад 500 членів, серед яких 251 вищий навчальний заклад, 9 партнерів та 76 членів з промисловості, більше 100 науково-дослідних та освітніх мереж або організацій та 67 філій), що забезпечує домінування американських вчених в сфері НДДКР та вищої освіти [113].

15 навчальних закладів із 9 регіонів України та міста Києва під патронатом Національного центру «Мала академія наук України» долучились до проведення дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня за темою «Науково-методичні засади створення та функціонування Всеукраїнського науково-методичного віртуального STEM-центру (ВНМВ STEM-центр)» на 2017-2021 роки». Всеукраїнський віртуальний STEM-центр, буде зорієнтований на інтегроване використання науково-освітніх ресурсів у єдиному інформаційному просторі системи освіти України всіма учасниками навчального процесу. До масштабної роботи в межах проекту можуть приєднуватися всі навчальні заклади України, зацікавлені у створенні надійного помічника у навчально-дослідницькій діяльності учнів [114].

Третя форма регіоноутворення - формування транскордонних регіонів, метою яких є досягнення синергетичного ефекту від співробітництва національних регіонів кількох держав. Причому транскордонні регіони виникають як *між територіально близькими регіонами різних країн* (Саар-Ленд - університет Саарленд, розташований в Саарбрюкені, столиці землі Саар. На його території розташовується цілий ряд наукових організацій Німеччини: DFKI, Інститут Макса Планка, Інститут імені Лейбніца. У цьому університеті особлива увага приділяється вивченню комп'ютерних наук, матеріалознавства, біомедичної техніки, а також європейському дослідженню [115]), *так і на територіях, які не мають спільних кордонів* («Блакитний

банан» також відомий як Європейський мегаполіс або вісь Манчестер-Мілан; є розривним коридором урбанізації, що поширюється по Західній та Центральній Європі; об'єднує такі країни - Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, Італія; займає економічно вигідну позицію через велику густоту свого населення, урбанізація якого знаходиться на дуже високому рівні, розвинуту транспортну інфраструктуру (порти Роттердам, Антверпен, аеропорти у Лондоні, Франкфурті, Амстердамі і т. д.) та свою близькість до великих промислових центрів (Рандстад, Рурський регіон, Манчестер та ніші)). Крім того, у регіоні розташовані головні офіси декількох міжнародних організацій: Міжнародний Суд (Гаага), Європейський парламент (Страсбург), НАТО (штаб-квартира в Брюсселі)) [116].

Таким чином, економічне зростання регіонів (за новою регіоналізацією) не у концентрації основних ресурсів і адміністративних повноважень, а у зростанні організаційного потенціалу та мобілізації соціального капіталу за рахунок сітьової (інформаційної) взаємодії системних акторів регіонального розвитку.

Нагадаємо, що на *макро- та глобальному рівнях*, тобто на рівні національних та світової економік, інтеграція - це процес господарського та політичного об'єднання країн на засадах розвитку глибоких, сталих взаємозв'язків і поділу праці між окремими національними господарствами. На *макрорівні* інтеграція розвивається на основі формування економічних об'єднань країн із тим чи іншим ступенем узгодження їхніх національних політик як *регіональна інтеграція* (або *економічний регіоналізм*). При цьому прояви (форми) міжнародної регіональної інтеграції можуть бути різними. Це зокрема:

- 1) розвиток подетальної та технологічної спеціалізації, кооперації та комбінування виробничо-технологічних процесів;
- 2) усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному руху товарів, капіталів, робочої сили в межах регіону;

3) узгодження і проведення спільної економічної, валютно-фінансової, науково-технічної та соціальної політики;

4) формування регіональних господарських комплексів із загальною виробничою інфраструктурою та інститутами наддержавного і міждержавного регулювання [20, с. 516].

На глобальному рівні інтеграція розвивається через проінтеграційну діяльність МЕО (СОТ, МВФ, СБ, МОП та ін.) та формування «суперрегіонів», тобто на основі «мегарегіональної інтеграції» і стає «світовим інтегруючим розвитком».

Питання макроінтеграції досліджені у фундаментальних працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, що виділяють вже запропоновані практикою основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції: зона преференційної торгівлі; зона (асоціація) вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний та політичний союзи [112].

Зона преференційної торгівлі - початкова стадія регіонального інтеграційного процесу. Країни такого угруповання лібералізують торговельні відносини між собою, усуваючи перепони в торгівлі деякими (але не всіма) товарами та послугами. На цій стадії ще не відпрацьовано єдиного механізму оподаткування при перетині товаром кордону, діють різні митні правила тощо. Квоти для імпорту товарів із країн-партнерів можуть бути розширені, але не ліквідуються цілком. Полегшуються умови для руху факторів виробництва (наприклад, для пересування робочої сили), але й тут деколи вводяться обмеження. До речі, на цій стадії перебуває переважна більшість регіональних інтеграційних угруповань світу, в тому числі СНД.

Зона вільної торгівлі. Це така форма угод, яка передбачає відміну митних тарифів при взаємній торгівлі і при збереженні національних митних тарифів по відношенню до третіх держав, застосування узгоджених ставок і порядку стягнення податку на додану вартість при взаємній торгівлі і по відношенню до товарів із інших країн.

Митний союз. З утворенням митного союзу державами-учасниками узгоджено відмінюються національні митні тарифи і вводиться загальний митний тариф і єдина система нетарифного регулювання по відношенню до третіх держав. Зазвичай митний союз передбачає створення вже більш розвиненої системи міждержавних органів, які координують проведення узгодженої зовнішньої політики.

Загальний (спільний) ринок. Цей тип інтеграційної угоди передбачає домовленість держав, що інтегруються, про свободу руху між ними не тільки товарів і послуг, а й факторів виробництва: капіталу, робочої сили і фінансових ресурсів. Свобода міждержавного пересування факторів виробництва під захистом єдиного зовнішнього тарифу вимагає більш високого рівня координації економічної політики. Така координація здійснюється, як правило, на періодичних нарадах голів держав і урядів приймаючих держав, керівників міністерств фінансів, центральних банків та інших економічних відомств.

Економічний союз - передбачає, поряд із загальним митним тарифом і свободою руху факторів виробництва, також координацію.

Інтернаціоналізація світового господарства на високому рівні свого розвитку призводить до інтегративних регіональних економічних об'єднань (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Регіональні економічні об'єднання

Назва економічного об'єднання	Число членів	Рік утворення
1	2	3
Європейський Союз (ЄС) (раніше Європейське економічне співтовариство)	27	1992 (1957)
Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ)	4	1960
Зона вільної торгівлі в Центральній Європі	7	1992
Співдружність Незалежних Держав (СНД)	11	1991
Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС)	10	1992
Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА)	3	1994
Форум «Азійсько-тихоокеанське співробітництво» (АТЕС)	21	1989

Продовження таблиці 6.2

1	2	3
Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)	10	1967
Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (СААРК)	7	1985
Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ) (раніше Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі - ЛАВТ)	11	1980 (1960)
Андська група, або Андський пакт	5	1969
Карибське співтовариство і Карибський загальний ринок (КАРІКОМ)	14	1973
Спільний ринок країн Південного Конусу (МЕРКОСУР)	4	1991
Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС)	16	1976
Загальний ринок Східної і Південної Африки (КОМЕСА)	20	1994
Південноафриканське співтовариство розвитку (САДК)	11	1992
Митний і економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК)	6	1966
Рада арабської економічної єдності (РАЕЄ)	12	1964
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)	6	1981

Складено автором на основі [20, с. 521; 112, с. 104-105]

Об'єднання виникають у другій половині ХХ ст. як регіональні утворення країн, що забезпечують глибокі економічні зв'язки їх національних економік. У межах цих об'єднань створюються єдині, часто пільгові, умови для пересування товарів, капіталу, робочої сили. Як правило, такі об'єднання закріплюються відповідними нормативними актами і в межах утворень формуються спільні органи управління й інші установи. Найбільш загальним елементом таких об'єднань є створення зони вільної торгівлі. Прикладом регіональних утворень такого типу стала Європейська асоціація вільної торгівлі, сформована за ініціативою Великої Британії в 1960 р. Вона включила кілька десятків країн Британської Співдружності. Аналогічне інтеграційне об'єднання у формі ЗВТ було створено в 1988 р. найбільшими країнами Північної Америки - США і Канадою [20].

З розвитком інтеграційних процесів стали виникати інтеграційні економічні об'єднання більш високого типу. На відміну від зон вільної

торгівлі та митних союзів, вони відзначаються вільним рухом не тільки товарів, а й капіталу і робочої сили. Такі інтеграційні об'єднання доповнюються валютними союзами, які характеризуються тісною співпрацею і навіть введенням єдиної валюти. Важливу роль починають відігравати спільні наднаціональні органи управління. Окремі інтеграційні економічні об'єднання в основних регіонах світового господарства [112].

Найбільш потужним регіональним інтеграційним об'єднанням став Європейський Союз. Він почав формуватися після Другої світової війни за ініціативи Німеччини, Франції, Італії та країн Бенілюксу.

Це об'єднання пройшло довгий шлях, від найпростіших форм інтеграції у вигляді зони вільної торгівлі аж до економічного союзу, що має власні наднаціональні політичні органи. Сьогодні ЄС об'єднує 28 країн Європи. Це надпотужне економічне угруповання, з надзвичайно вагомим потенціалом. У даному об'єднанні з 2002 р. діє спільна валюта, яку ввели вже 16 країн. Розроблена й ратифікована наприкінці 2009 року нова угода про політичну структуру ЄС, обраний президент й продумані нові способи прийняття спільних рішень. У перспективі буде уніфіковано податкове законодавство, організацію та функціонування транспорту і зв'язку тощо.

Європейський Союз з його потужним і реальним переходом до все більш тісної інтеграції країн призвів до великих масштабних позитивних змін у національній економіці кожної країни - члена ЄС. Суттєво зменшилися витрати на виробництво продукції. Зросла і без того висока якість товарів, що виробляються в межах ЄС. Цьому потужно сприяє стандартизація та сертифікація продукції. Значно підвищилася продуктивність праці. Тільки завдяки введенню єдиної валюти країни, які увійшли в зону Євро, за розрахунками експертів, змогли збільшити свій ВВП у розмірі від 1 до 1,5 %. ЄС за цілою низкою макроекономічних показників (населення, ВВП, частки у світовому товарообігу тощо) досяг рівня США, а за деякими з них і перевищив показники США.

Потужним міждержавним економічним інтеграційним об'єднанням стала і зона вільної торгівлі, утворена США і Канадою, яка після приєднання до них у 1994 р. Мексики отримала скорочену назву НАФТА. Щоправда, порівняно з ЄС це інтеграційне об'єднання не є таким самим по глибині інтеграції, як Європейський Союз.

Поряд із інтеграцією високорозвинених країн спостерігається і процес регіональної інтеграції слаборозвинених країн. На відміну від перших, така інтеграція спрямована швидше не на досягнення потужного розвитку продуктивних сил, а на об'єднання зусиль, щоб створити реальні умови для подолання економічної відсталості, спільного вирішення найбільш гострих соціальних проблем і протистояння диктату високорозвинених країн.

Однак варто зазначити, що це об'єднання не високотехнологічних, а ресурсно-сировинних економік, якою є економіка Росії, для якої видобуток, переробка і транспортування енергоносіїв - головне джерело валового національного доходу. Решта країн, які також не вирізняються диверсифікованою предметною структурою ВВП, стануть, на думку експертів, ще одним сировинним додатком даного утворення [110, 112].

Регіональні інтеграційні об'єднання в найбільш повній формі реалізують загальносвітову тенденцію до усупільнення світового господарства. Але вони є територіально обмеженими, і в цьому полягає їх певний локальний характер.

6.3. Тенденції розвитку феномену «нового регіоналізму» за сучасних умов глобалізації

Активні інтеграційні процеси та глобалізація, що мають місце у сучасному світі, спонукають до виходу на перший план регіонів держави - регіоналізм (англ. Regionalism от regional - місцевий) та регіоналізацію [117, с.160].

Під регіоналізацією необхідно розуміти інституційне оформлення районів з метою підвищення ефективності соціально-економічного розвитку та подолання регіональних диспропорцій, усунення адміністративних обмежень на переміщення товарів, послуг, капіталу та робочої сили, а також більш повного використання внутрішніх ресурсів регіонів [118, с. 158].

Ідея саморозвитку регіонів відповідає теорії регіонального розвитку, відомій як «новий регіоналізм», що сформувалася на рубежі XX-XXI ст. і є характерною для всієї системи міжнародних відносин взагалі та об'єднаної Європи зокрема [119, с. 393].

Явище «нового регіоналізму» є комплексним і багатовимірним. Він набуває різних форм під впливом глобалізації та економічної лібералізації. Крім того, неабияким чинником впливу на розвиток ідей «нового регіоналізму» є політичні сили в рамках самих регіонів, так як кожна національна політична сила при владі має власне бачення того, які чинники переважно зумовлюють регіональні диспропорції в межах держави. В умовах залучення більшості сучасних країн до загальносвітових процесів політичні сили тих чи інших держав по-різному впливають на регіональні розбіжності та, виходячи з цього, обирають ті чи інші політичні дії [119, 120].

На зміну теоріям матеріального прогресу приходять нові закони - розвитку наукового, інформаційного та інноваційного потенціалів; диверсифікації фінансових ресурсів із зменшенням частки прямого державного фінансування; збільшення ролі регіональних і місцевих органів управління, зменшення енерговитрат і оптимізація застосування трудових ресурсів для підвищення конкурентоспроможності регіонального виробництва, екологічність тощо [120, 121].

Лібералізація торгівлі, капіталу та робочої сили сама по собі може сприяти зменшенню диспропорцій між рівнем розвитку регіонів. Однак слушним є і те, що інтеграція ще не усуває суперечностей між слаборозвиненими і процвітаючими регіонами. Інколи інтеграційні процеси сприяють виникненню нових диспропорцій, насамперед через

неконтрольований вплив кваліфікованої робочої сили й капіталу зі слаборозвинених до розвиненіших регіонів [118, с. 159].

Важко сперечатися з тим, що *сучасні тенденції* регіонального саморозвитку призводять до значної зміни форми та змісту політичного простору. Втілення ідеї «нового регіоналізму» веде до співпраці вже не так із державою взагалі, як із окремими регіонами, що набувають нових ознак суб'єктів у загальноєвропейських процесах та отримують право на самостійні дії [119, с. 394].

Регіоналізація розвивається завдяки децентралізації та делегуванню повноважень по владній вертикалі. В межах країни регіоналізація проявляється в збільшенні самостійності місцевих (регіональних) органів влади при реалізації стратегії сталого соціально-економічного розвитку держави. На національному рівні регіоналізація виражається в утворенні економічно вигідних міжнародних галузевих чи інтеграційних угруповань.

Регіоналізацію можна розглядати як складний, суперечливий, але керований процес взаємовідносин між центром та периферією. Центральна влада виступає активним суб'єктом у взаємовідносинах «центр-регіони» (останні є об'єктом), формує ієрархічну структуру та задає вектор регіональної політики. Регіональна політика - це державна регіональна політика управління соціально-економічними процесами просторового (регіонального) розвитку. Головний зміст регіональної політики - розробка й реалізація заходів по регулюванню регіонального розвитку у відповідності до державної стратегії сталого соціально-економічного розвитку, що відображає бачення державної регіональної політики на певний період [20, с. 494].

Регіональна стратегія сталого соціально-економічного розвитку - це забезпечення збалансованого розвитку господарства регіонів в загальнонаціональному господарському комплексі; ефективне використання трудових і природних ресурсів; стратегічні напрями раціоналізації усіх сфер діяльності регіону. Регіональна стратегія не є офіційним документом, це вироблені концептуальні підходи щодо сталого соціально-економічного

зростання регіонів, але відсутність стратегії створює ризики для територіальної безпеки держави.

Розвиток усіх розвинених країн світу характеризується децентралізацією, розширенням прав і компетенцій регіонів, збереженням самобутності, узгодженням інтересів між центром і регіонами. Навіть такі централізовані країни, як Великобританія і Франція не уникли перерозподілу владних повноважень на користь регіонів. На доіндустріальному й індустріальному етапах розвитку суспільства не приділялося достатньо уваги цілісній концепції регіонального просторового розвитку, в основу якої покладено етноцентризм. В сучасному постіндустріальному суспільстві регіоналізація має сприяти вирішенню цілого комплексу внутрішніх проблем периферії та посилювати конкурентні позиції територій в умовах інтеграції й глобалізації [121, с. 196].

В індустріальному суспільстві держава складалася з «більшості», в постіндустріальному демократичному - «більшість» складається з «меншості». Дисперсія влади повинна бути спрямована на подальшу дифузю (розпорошення), тобто передання більших прав у регіони, за центром залишатимуться в основному координуючі функції [120, с. 26-27].

Певну увагу привертає досвід розвитку ідей теорії «нового регіоналізму», які дістали активну підтримку в політиці Євросоюзу. Наднаціональна регіональна політика ЄС здійснюється для доповнення і посилення регіональної політики держав - його членів у напрямі зменшення міжрегіональних соціально-економічних контрастів і збільшення ефективності міжрегіональної інтеграції у масштабах цієї структури. Необхідність нових підходів до розвитку регіонів Європи обумовлена тим, що економічний простір сучасного Євросоюзу має досить складну структуру, а механізм ринкової конкуренції в рамках ЄС може не тільки поліпшувати, а й погіршувати стан окремих регіонів у процесі євроінтеграції [117, с. 163].

Посилення позицій нового типу регіонального розвитку, звичайно, підтримується тією ж інтеграцією в рамках Євросоюзу.

Не дивлячись на економічні, соціальні й ментальні розбіжності (бар'єри), тут встановлено певний баланс сил між політичним центром, «полюсами зростання» та периферією; між державною регіональною владою, органами місцевого самоврядування та територіальними громадами; національними (державними) й місцевими (регіональними) інтересами.

Країни - члени ЄС мають спільні інтереси, однак не обов'язково спільні цінності. В інтеграційному об'єднанні важливо досягти співіснування наднаціональних інтересів й регіональних, максимально подолати соціально-економічні розриви між територіями, забезпечити високі стандарти проживання незалежно від країни чи регіону даного інтеграційного союзу. Приклад ЄС наочно демонструє, що найефективніший шлях розвитку й прогресу знаходиться в межах регіону, а не ззовні. Центральні органи управління виконують в основному координуючу роль, формуючи необхідний для стимулювання регіонального розвитку інструментарій, не нав'язуючи можливі сценарії розвитку всупереч історичним та геополітичним традиціям територій [118].

Сучасні загальносвітові трансформаційні процеси створюють сприятливе підґрунтя для виникнення нових ідей та дослідження нових теорій і парадигм в різних сферах діяльності. Процеси, що мають місце в регіональному розвитку ЄС, доводять про трансформацію держави в регіональному масштабі (вимірі), яка проявляється через дві концептуальні моделі - «Європа регіонів» та «Європа через регіони». Модель «Європа регіонів» дозволяє через інтеграційні процеси змінити баланс сил на континенті й дати регіонам змогу стати автономними суб'єктами. Однак така розстановка може призвести до розпаду всього політичного простору ЄС на дрібні та слабкі утворення. Модель «Європа через регіони» синтезує в собі переваги різних форм регіоналізму, вдосконалює і пристосовує їх до сучасних реалій [122].

Прихильники теорії «нового регіоналізму» наголошують, що регіональний розвиток повинен відбуватися за рахунок активізації збалансованого використання внутрішнього потенціалу, міжгалузевого

співробітництва та міжрегіональної інтеграції, що дозволить укріпити конкурентні переваги регіонів з врахуванням їх специфіки та інтересів, а також передачі більшої частини владних повноважень на місця в регіони. Таким чином, регіональне зростання неможливе без ефективного державного управління [117, 118, 120].

Пошук нових підходів до регіонального розвитку є обґрунтованим, так як соціально-економічний простір ЄС має складну, неоднорідну структуру, а механізм ринкової конкуренції не є досконалим. На практиці це призводить до того, що регіональні диференціації можуть не тільки вирівнюватися, але й поглиблюватися. Таким чином, інтеграція сама по собі не здатна усунути протиріччя між слаборозвиненими та розвиненими регіонами. Переваги ідеї «нового регіоналізму» в тому, що вона сприяє встановленню ефективних взаємовідносин не так з державою в цілому, як між регіонами та з глобальним ринком. Регіони стають більш самостійними економічними одиницями в ЄС, просувають свої інтереси та пріоритети, при цьому залишаються відкритими для подальшої європейської інтеграції.

На думку О. Лютак, майбутнє світу визначатимуть не сучасні глобалізаційні тенденції, а саме регіоналізм, який приведе до того, що весь світ буде поділений на кілька потужних регіональних утворень [123].

Починаючи з кінця XX ст. поглиблюється західноєвропейська інтеграція в рамках ЄС, створена Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), в Південній Америці функціонують економічні союзи МЕРКАСУР та Андська група, в Азії - Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) та Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), створена Шанхайська організація співробітництва (ШОС), планують інтегруватися та створити спільний ринок Китай, Тайвань та Південна Корея [118, с. 159].

Чим більше країни мають схожих рис, тим успішні умови для інтеграції. Науковцями з даної проблематики виділено ряд необхідних умов, головними з яких є:

- економічні фактори (рівень економічного розвитку повинен бути приблизно однаковим або достатньо високим);
- політичні фактори - готовність та ініціатива керівництва держави до входу в наднаціональні структури;
- історико-географічні фактори - географічна близькість країн, наявність спільних кордонів, спільне історичне минуле та культурні цінності [118, 121].

Таким чином, регіоналізація є одночасно стимулюючим та стримувальним чинником процесу глобалізації, який дає змогу вирішити суперечності між інтеграційними та дезінтеграційними тенденціями у світовій економічній системі. Йдеться про антиномічність процесу глобалізації, яка формує об'єктивну необоротність виникнення регіональних утворень як способу зниження ентропійності світового ринку та приведення рівня хаотичності світового господарства до економічно прийнятної. Відтак на сучасному етапі світова економіка постає як матриця, утворена регіональними просторами, які взаємодіють у межах певних функціональних площин-потоків (торгових, фінансових, виробничих, інформаційних).

У цьому контексті заслуговує на увагу розмежування в сучасній економічній літературі двох «хвиль» регіональної інтеграції, що отримали назву старого та нового економічного регіоналізму.

Старий економічний регіоналізм існував в умовах біполярності; формувався здебільшого «згори», під контролем двох супердержав; мав протекціоністський характер; спрямовувався, як правило, на вирішення економічних проблем чи питань безпеки; передбачав відносини між суверенними державами. Його зміст був нерозривно пов'язаний із політикою лібералізації ринків через втручання держави. Саме тому, з позиції старого регіоналізму, створення Європейського Союзу є захисною реакцією Європи на атаки глобального транснаціонального капіталу [121, с. 191; 124, с. 83-84].

Новий економічний регіоналізм пов'язаний з відкритістю національних економічних систем завдяки діям глобальних бізнес-акторів як суб'єктів глобального простору. Метою відкритого регіоналізму є формування

оптимальних економічних просторів регіонального характеру, вільне переміщення капіталів, товарів, послуг і робочої сили між учасниками інтеграційних об'єднань та їх найбільш ефективна комбінація. У цьому контексті регіональна інтеграція є складовою процесу глобалізації [124, с. 84].

Сказане дає підстави стверджувати, що новий регіоналізм поступово перетворюється із суттєвої флуктуації в атрактор структурування світового економічного середовища. Активізація приватного підприємництва та примноження точок локалізації прискореного економічного розвитку інтенсифікують позитивні зворотні зв'язки, що прискорюють інтеграційні процеси світової економіки. Ідеться також про те, що сучасним регіональним об'єднанням легше й ефективніше вписатися в процеси глобалізації та отримати вагомі вигоди від синергійного ефекту використання інвестиційної енергії міжнародного фінансового капіталу.

Трактуючи поняття «відкритого регіоналізму» як домінуючої теоретичної моделі відносин (глобалізація - регіоналізація), сучасні дослідники звертають увагу на те, що відкритий регіоналізм:

- передбачає утвердження організаційних форм, оснований на принципах односторонньої лібералізації та відмови від дискримінації, що означає надання локальних преференцій як членам, так і не членам об'єднання;
- є проектом, учасники якого допускають розширення складу об'єднання у разі дотримання претендентами відповідних правил і критеріїв угоди;
- є реакцією урядів на потреби корпорацій покращити свої позиції на глобальних ринках;
- є синонімом лібералізму, орієнтованого на максимально можливе використання переваг глобального ринку;
- може трактуватися як мезоглобалізація [124, с. 84].

Зауважимо, що вектор зазначених мезопроцесів спрямований на пошук оптимальних форм об'єднання локальних співтовариств та звернення до солідарності як природного способу виживання в глобальних процесах.

Мезорівень упорядковує, організовує та гармонізує енергетику різноспрямованих загальнопланетарних та місцевих етнокультурних процесів, сприяє забезпеченню діалектичної єдності універсальних та національних цінностей, зміцнює основи гомеостазису системи. Йдеться про те, що всупереч поширеним уявленням у ході глобалізації перепони між різними сегментами світу не руйнуються, а перетворюються в механізми з керованими потоками обмінів.

Таким чином, за сучасних умов світова економічна система має розглядатися як складна трирівнева комбінація національних, регіональних та глобальної економічних систем і відповідних їм ринків (рис. 6.1).

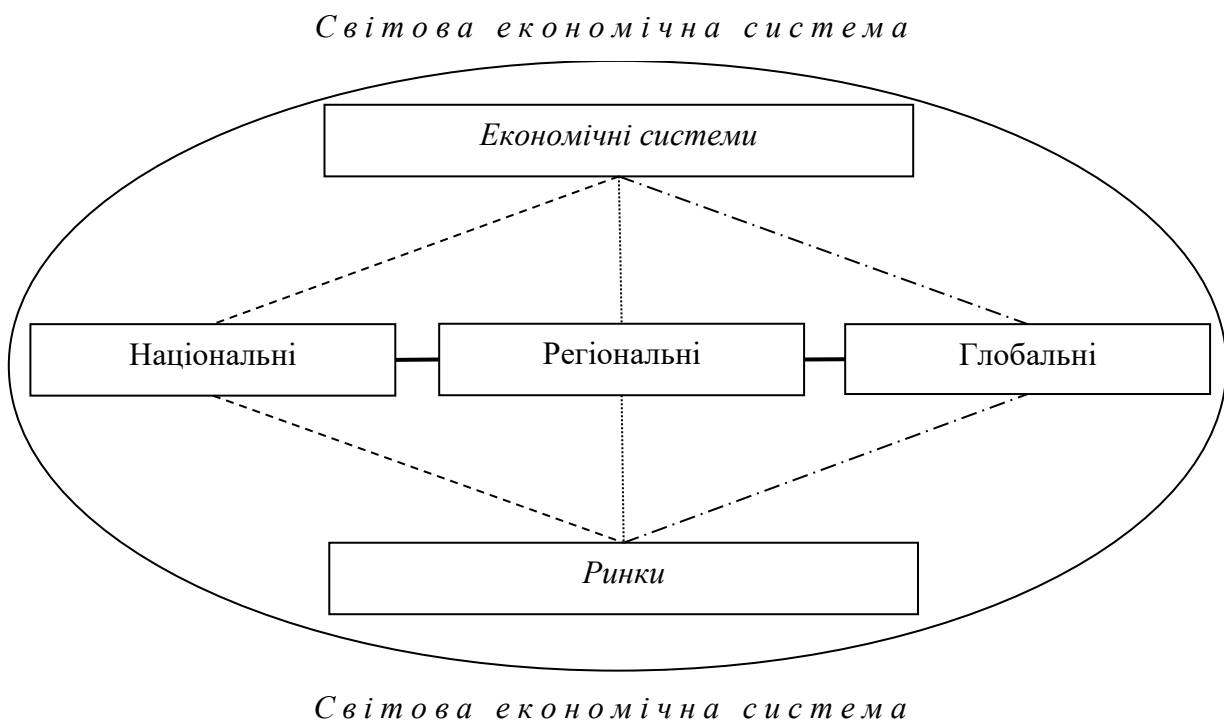

Рис. 6.1. Концептуальна схема функціонування світової економічної системи за сучасних умов глобалізації

Джерело: Авторська розробка.

При цьому:

–державні устрої, національні економіки та чіткі кордони юрисдикцій держав-націй не збігаються з розмитими лініями глобальних економічних

систем;

–нації економічно взаємозалежні, оскільки в межах своїх транснаціональних та регіональних структур вони володіють спільними елементами економічних систем;

–високий рівень взаємозалежності й інтегрованості економічних систем у глобальній економіці супроводжується виникненням системного й синергетичного ефектів;

–всі країни, яким належать частини спільного економічного простору, зацікавлені в ефективності глобальної економічної системи [119; 124, с. 84].

Отже, глобалізація має суперечливий вплив на трансформаційний потенціал національних економічних систем, які функціонують у несприятливих умовах зростання нестійкості світогосподарської системи та прискореного входження в структури уже сформованих економічних зв'язків.

Пошуково-експериментальний характер економічних та інституційних трансформацій цих країн доповнюється розщепленням національних господарських комплексів та руйнацією сформованих виробничих зв'язків; випереджальною зовнішньоекономічною лібералізацією, яка створює переважно зовнішній, а не внутрішній тиск на національних товаровиробників, ускладнюючи можливості їх пристосування до конкурентного середовища; прискореною лібералізацією валютно-фінансової сфери, що формує передумови для перекачування капіталу з проблемного реального сектору в більш гнучкий сектор валютних операцій та операцій з цінними паперами; скороченням можливостей національних урядів щодо регулювання торгівлі, конкурентних відносин, реалізації податкової політики, досягнення цілей суспільного добробуту; зростанням домінування ТНК та відпливом продуктивних ресурсів, що позбавляє національні економіки важливих джерел саморозвитку і призводить до структурного спрощення їх народногосподарських комплексів; різкою майновою диференціацією суспільства, збільшенням частки населення з низькими

доходами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «регіоналізація».
2. Окресліть основні аспекти впливу на регіональний розвиток глобальних і локальних процесів.
3. Охарактеризуйте термін «глокальність».
4. Дайте коротку характеристику особливостям феномену «нової регіоналізації».
5. Розкрийте форми процесу регіоноутворення
6. Які основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції.
7. Охарактеризуйте форми міжнародної регіональної економічної інтеграції.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
2. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.
3. Куцик П. О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів : Видавництво ЛКА, 2015. - 594 с.
4. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : моногр. / [В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 504 с.

РОЗДІЛ 7

РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

7.1. Сутність регулятивного механізму

Поняття «механізм» є багатоаспектним і широко використовується у різних сферах життєдіяльності.

Зокрема, термін «механізм» часто використовується в поєднанні з категоріями «економічний», «організаційний», «організаційно-економічний», «господарський», «ринковий» тощо, проте в спеціальній літературі чітко не розмежовано сфери застосування цих понять. Залежно від конкретних завдань соціально-економічного розвитку, для яких використовують поняття «організаційно-економічний механізм», «господарський механізм», «економічний механізм» тощо, а також сфери інтересів авторів, під цими назвами мають на увазі достатньо різноманітну сутність та змістовно-функціональні складові. Говорячи про внутрішні фактори управління, використовують поняття «механізм розвитку системи», про управління системою – «механізм взаємодії з іншими системами» [125, с. 634].

Опис різноманітних явищ за допомогою категорії «механізм» широко використовується в економічних науках, зокрема для аналізу між територіального та транскордонного співробітництва, реалізації регіональної політики, взаємодії держави та ринку в умовах різноманітних моделей інноваційного розвитку економіки, самофінансування інвестицій господарюючих суб'єктів, стратегічного управління підприємством в умовах кризових ситуацій чи загалом функціонування і розвитку економіки [126].

Економічний енциклопедичний словник пояснює механізми банкрутства, використання економічних законів, викупу акцій, вироблення менеджменту цілей, грошової емісії, дії економічних законів, забезпечення економічної безпеки країні, захисту інтелектуальної власності, зменшення основних економічних ризиків, справляння податків, формування ринкової вартості

товарів і ціноутворення [127, с. 495-502].

Механізм (принцип) у переносному значенні - система функціонування будь-чого, сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ [128].

В економічних науках під механізмом розуміють *послідовність етапів і комплекс способів* (механізм вироблення менеджменту цілей - це послідовність етапів розробки основних цілей управління та комплекс способів їх вироблення), *послідовність етапів та комплекс методів* (механізм ціноутворення - послідовність різних етапів формування цін, а також комплекс методів, які при цьому застосовуються) або, навпаки, *комплекс заходів і послідовність їх використання* [126].

Деякі тлумачать механізм як *послідовність процесів, етапів, процедур та інструментів* (механізм банкрутства - це послідовність процесів і етапів, відповідних процедур та інструментів від початку боргової неспроможності підприємства до його ліквідації або санації та реструктуризації [126], причому процес розкладається на етапи, а етапи включають певні процедури, кожна з яких обумовлює наступний етап.

Частина авторів включає в механізм такі *складові*, як *інструменти, засоби й інститути; суб'єкти, систему і засоби* (механізм залучення інвестицій включає суб'єкти господарювання, систему планування та прогнозування залучення інвестицій, сукупність засобів зі збільшення і використання грошових засобів); *методи, важелі й інструменти* (складовими організаційно-економічного механізму регулювання регіонального розвитку є нормативні, прямі, опосередковані методи, адміністративні і економічні важелі, а також інструменти у вигляді цільових програм, трансферів, кредитів та податків); *структуру і комплекс форм і методів* чи просто *способи* (механізм викупу акцій - способи вилучення акцій з обігу [126].

У свою чергу, О. Андрєєва розкрила співвідношення між методами, формами й інструментами як складовими механізму. На її думку, механізм - це дії органів через методи, форми та інструменти, причому кожному методу

відповідають свої форми і свої інструменти [126].

Наприклад, методу адміністративно-правового регулювання ринку страхових послуг відповідають такі форми, як страховий нагляд, ліцензування та обов'язкове страхування, яким, у свою чергу, відповідають такі інструменти, як ліцензія, реєстрація, умови страхування, нормативи, тарифи, ліміти, квоти, страхова сума, штраф.

В основі міжнародної економіки лежать міжнародні економічні відносини. Розвиток міжнародних економічних відносин в сучасних умовах характеризується такими процесами, як міжнародна економічна інтеграція, глобалізація та транснаціоналізація світової економіки.

Глобалізація міжнародних відносин характеризується посиленням взаємозалежності та взаємовпливу різних сфер суспільного життя і діяльності в галузі міжнародних відносин. Вона охоплює практично всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, політику, ідеологію, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку, спосіб та умови життя тощо.

Враховуючи складність та багатоаспектність міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації економіки, вони також потребують регулювання.

Система регулювання міжнародних економічних відносин сформувалася з виникненням та функціонуванням таких міжнародних організацій як Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Генеральна угода по тарифам і торгівлі та ін.

Активізація розвитку міжнародних економічних відносин почалася з 70-х років XX ст., коли виникло чимало нових незалежних держав. З їх появою у світовому співтоваристві виникла велика кількість складних проблем, таких як зовнішня заборгованість, дискримінація у зовнішній торгівлі, продовольча проблема, фінансово-економічна та енергетична кризи, екологічні проблеми, проблеми конфліктів і глобальних загроз, які не можуть вирішуватись без відповідного регулювання цих процесів.

Економічні відносини між країнами фактично розглядаються як багатосторонні. Держави все більш активно приймають участь у процесах регулювання міжнародних економічних відносин. Таке регулювання відбувається у різних формах та на різних рівнях: на національному рівні, тобто на рівні урядових і законодавчих органів окремих країн, на міжнародному рівні – у формі інтеграційних об'єднань, двосторонніх, багатосторонніх договорів, угод різних держав та на наднаціональному рівні.

Об'єктивна необхідність міжнародного регулювання світогосподарських зв'язків обумовлена наступними обставинами:

- глобалізацією світової економіки: посиленням взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік і внаслідок цього розвиток економічних відносин між юридичними особами, які належать до різних держав;
- збільшенням інвестиційних проектів і транснаціоналізацією виробничої діяльності;
- зростанням міжнародних потоків товарів та послуг.

В умовах глобалізації світової економіки міждержавні кордони стосовно економічних відносин набули зовсім іншого значення, що обумовило створення нової системи регулювання світогосподарських зв'язків, яка була заснована на принципах лібералізації торгівлі, усунення торгівельних бар'єрів, забезпечення вільного руху капіталів; така лібералізація могла бути досягненою лише за рахунок збалансованої координації національних правових режимів в галузі торгівлі та інвестицій;

- неузгодженість національних господарств різних країн породжує різноманітні серйозні проблеми і суперечності між суб'єктами світогосподарських зв'язків і між державами. З'явилась потреба у створенні єдиного універсального механізму регулювання міжнародних економічних відносин, який включає в себе різноманітні засоби і методи: тарифи, ціни, податки, кредити, регулювання фінансових і товарних ринків, підприємницької діяльності, тощо;

– досягнення валютно-фінансової стабільності, здатної забезпечити конвертованість національних валют, яка б полегшувала взаємні розрахунки учасників світогосподарських зв'язків, можливо лише на основі вироблення спільної валютно-фінансової політики на багатосторонній основі і її здійснення шляхом спільних дій;

– внутрішньодержавні методи втручання і регулювання економіки, які відрізняються великим різноманіттям, об'єктивно потребували виробітки спільних підходів і розробки стратегій розвитку.

Таким чином, світова економічна система, як і будь-яка інша, має регламентуватися певними правилами і нормами, з метою уникнення протиріч та конфліктів, а отже потребує визначення та розробки регулятивного механізму.

Коріння регулятивного механізму глобальної економіки можна віднайти в категорії глобального управління (регулювання).

Категорія «глобальне управління» - результат наукового доробку представників західної наукової думки і, як правило, в перекладі з англійської набуває двох значень: «глобальне управління» і «глобальне регулювання». У першому варіанті - управління сприймається як наявність одного полярного центру впливу з відповідним суб'єктом влади, у другому - регулювання виступає як окремий аспект процесу управління, тобто регулювання окремих сфер діяльності.

Зважаючи на нетривалий проміжок часу для становлення складної інтегрованої категорії та по суті її міждисциплінарний характер, у глобальному дискурсі досі не сформовано єдиного підходу щодо жодного з аспектів тлумачення «глобального управління» чи «глобального регулювання». А розкриття сутності регулятивного механізму глобальної економіки в наукових публікаціях практично відсутнє.

Взявши до уваги сутність категорії «механізм» в економічній спрямованості його трактування і категорію «глобальне регулювання»,

сформулюємо авторське визначення категорії «регулятивний механізм глобальної економіки».

Регулятивний механізм глобальної економіки потрібно розуміти як процес спільного управління світовою економічною системою на основі створення ієрархічно впорядкованої глобальної системи інститутів із застосуванням процедур, методів, форм та інструментів впливу на економічні відносини між суб'єктами (міжнародними організаціями, державами, фірмами, суспільними організаціями) з метою уникнення протиріч, конфліктів, врахування стратегічних інтересів та безпечного співіснування в глобальному просторі.

Проблема реалізації регулятивного механізму глобальної економіки пов'язана з низьким ступенем розробки адекватної моделі або форми, які б були націлені на практичне розв'язання глобальних питань. На сьогоднішній день найвпливовішими країнами та міжнародними організаціями ведуться численні спроби інституційного оформлення процесів зростання економічної і політичної взаємозалежності суб'єктів світового господарства.

Підводячи висновки щодо вищенаведених теоретичних положень, слід зазначити, що на сьогодні не існує загальноприйнятої думки про усталені моделі інституційної взаємодії, а також методик оцінки функціонування інститутів. Це пов'язано, на думку автора, з багатовекторною природою інституційної теорії. Сучасний регулятивний механізм повинен збалансовувати інтереси великих держав та інтеграційних блоків з інтересами слаборозвинутих країн, транснаціональних структур і міжнародних організацій для запобігання подальшій монополії окремих країн на розробку глобальних стратегій розвитку.

Отже, ключовою умовою результативного функціонування сучасної світової економічної системи має стати регулятивний механізм спрямований на розв'язання складних економічних і фінансових задач у міжнародних відносинах.

7.2. Об'єкти та суб'єкти глобального економічного регулювання. Їх характеристика

Сучасна система регулювання міжнародного економічного обміну діє за десятиліттями відпрацьованими механізмами. Проте це не знімає ряд важливих невирішених питань. Центральною та найбільш дискусійною проблемою сучасної регулятивної системи є проблема місця і ролі в ній держави, що традиційно асоціюється зі здатністю чи нездатністю уряду країни розробляти і реалізувати незалежну національну економічну політику [129, с. 149].

Ефективне регулювання глобальних ринків за своєю сутністю не може бути поставлене в обов'язок жодній з держав. «Нова норма» формує запит на механізми співробітництва державних й недержавних суб'єктів як на рівні глобальному, так і регіональному [130, с. 5].

Глобалізація не є всеохоплюючою та універсальною, оскільки реально не охоплює всі країни, регіони і галузі, хоча і має прогресуючий потенціал розвитку у цьому напрямку. Вона не настільки прямолінійна і гомогенна, особливо з огляду на позитиви і негативи прояву, коли витрати і переваги, що пов'язані з процесом економічної глобалізації, розподіляються нерівномірно, асинхронно і непропорційно. В процесі глобальних трансформацій дискредитуються традиційні суб'єкти світової економіки, пропорції між її реальним та фінансовим секторами, традиційні фактори розвитку і класичні конкурентні механізми ринку, усталені уявлення стосовно умов, джерел і критеріїв успіху і лідерства [131].

Як зазначалося у 7.1, будучи джерелом і стимулятором конкуренції, надаючи нові можливості розвитку, глобалізація водночас породжує суперечності, конфлікти і кризи локального і загально цивілізаційного масштабу, що потребує напрацювання дійових регулятивних механізмів глобальних економічних процесів.

Глобальна система економічного регулювання повинна стати засобом протидії світовим економічним кризам та механізмом забезпечення гармонійного економічного розвитку. А об'єктами глобального економічного регулювання виступають (рис. 7.1):

- торговельна політика;
- міжнародні валютні відносини;
- міжнародний економічний розвиток;
- діяльність ТНК;
- міжнародне співробітництво [4, с. 111; 20, с. 314].

Регулювання торговельної політики передбачає розроблення торговельної політики на основі систематичного аналізу з урахуванням місця країни в конкурентному середовищі та наслідків її входження у глобальну економіку (створення СОТ).

Регулювання міжнародних валютних відносин: Бреттон-Вудська конференція та створений нею орган (МВФ) свого часу запровадили новий міжнародний валютний порядок та принципи регулювання міжнародних валютних відносин. Актуальні питання регулювання в такій сфері сьогодні – це насамперед: якими повинні бути режим валютних курсів, розміри офіційної міжнародної ліквідності та відповідальність країн із дефіцитом або надлишком платіжного балансу.

Регулювання міжнародного розвитку ґрунтується на пошуку та застосуванні ефективних економічних заходів для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн, що, у свою чергу, необхідно спрямовувати на підтримку 4-х визначальних секторів національних економік: експортноорієнтованого сектора промисловості, сільськогосподарського сектора, інформаційної сфери та соціальної сфери.

Регулювання діяльності ТНК необхідне для: обмеження уникнення оподаткування; гармонізації будь-яких пільг урядів-реципієнтів для залучення іноземних інвестицій; контролю за умовами передання технологій. Стратегія транснаціональних компаній визначається рівнем координованості

національної політики з глобальною у сферах оподаткування, валютного контролю, митних тарифів тощо.

Рис. 7.1. Об'єкти та суб'єкти глобального економічного регулювання
Джерело: Розроблено на основі [4, с. 114-124; 20, с. 314-327; 130, с. 6-7]

Регулювання міжнародного співробітництва діє на рівні координації співробітництва між націями, особливо для розробки та впровадження їх макроекономічної політики щодо міжнародної конкурентоспроможності. Глибина співробітництва може коливатися від обміну інформацією та консультацій до координації політичних рішень між країнами.

Основні суб'єкти регулювання глобальної економіки – це недержавні актори міжкрайнового взаємовпливу, яких можна поділити на шість типів (рис. 7.1) [130, с. 6-7].

Перший тип включає корпорації, потужність яких може бути виміряна у фінансових ресурсах, людському капіталі, технології та інформації. Держави обмежують владу корпорацій шляхом здійснення нормативного контролю над ними.

Глобалізація суттєво корегує національні та міжнародні стратегії, наповнює діяльність мікро- і макроекономічних структур якісно новим змістом. Мікрорівень глобалізації, що протягом останніх десятиліть характеризується як транснаціональний через міжнародні злиття і поглинання безпрецедентних масштабів за стратегічною орієнтацією, диверсифікованими сферами діяльності, інтересами вищого менеджменту в прогресуючому постіндустріальному сегменті світової економіки набуває суто глобальних рис, коли лідерські амбіції глобальних корпорацій у поєднанні з динамічною квазіекономічною культурою генерують новітні якісні структурно-організаційні зрушення [131].

Домінуючи на ринках товарів, послуг, капіталів, технологій, управлінських інновацій глобальні корпорації стають реально найвпливовішими суб'єктами світової економіки, і одночасно – найдинамічнішими її структурними елементами. За мобільністю, здатністю адекватного реагування на зміни у зовнішньому конкурентному середовищі, інноваційною спрямованістю вони вочевидь переважають забюрократизовані не тільки національні, але й міжнародні організації та регіональні наддержавні утворення. Потребуються подальші удосконалення методології і методик кількісної оцінки диспозиції суб'єктів глобальної економіки, що дозволить поглибити її якісний аналіз. У цьому напрямі плідно працюють експерти ЮНКТАД, Всесвітнього економічного форуму, окремі науковці та творчі колективи фахівців у галузі глобалістики [131].

Мережева організація, віртуалізація, децентралізація, метакорпоратизація бізнесу призводить до розмивання кордонів між компаніями, зникнення традиційних меж між внутрішніми і зовнішніми членами організації, власними і зарубіжними ресурсами, великими і дрібними фірмами. Разом із

тим, процеси метакорпоратизації внаслідок складності, значущості та проблемності потребують *регулятивного втручання* держави, оскільки процес десуверенізації останньої може супроводжуватись загрозливим для безпечного розвитку посиленням монопольної влади глобальних корпорацій [131].

Другий тип включає неурядові організації та громадянське суспільство, потужність якого може бути виміряна шляхом вивчення їх впливу на еліту, думку мас і громадянську позицію. Тим не менше, вони обмежені в частині того, що більшість з них не може реалізовувати власної політики, а лише відстоювати її ідеали.

Недержавна організація (НДО) або неурядова організація (НУО) (англ. *Non-governmental organization*, скорочено *NGO*) є легальним підприємством створеним окремо від держави.

Найвідомішими міжнародними правозахисними НУО є: *Amnesty International* (неурядова організація, заснована у Великій Британії у 1961 році, що має на меті «проведення досліджень та дій, спрямованих на попередження та припинення грубих порушень прав людини, а також допомогу тим, чиї права вже були порушені»), *Human Rights Watch* (міжнародна, неурядова, неприбуткова організація, яка займається захистом прав людини більш ніж у 70 країнах світу зі штаб-квартирою у Нью-Йорку, США. Організація була заснована у 1978 році під назвою «Гельсінкі вотч», теперішня назва прийнята у 1988 році. За офіційними заявами організації, вона не отримує фінансової допомоги від урядових структур, існуючи за рахунок приватних пожертвувачів) тощо [132].

Сфера діяльності НДО в країнах Європи та США охоплює практично всі галузі життя людини – економіку, політику, науку, культуру, освіту. Розгалужена мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних, а також елітарних організацій-клубів, аналітичних центрів або так званих «мозкових центрів» (Think tank) та ін. НДО створюють основу громадянського суспільства, є вирішальним

стабілізаційним фактором, гарантом демократичного шляху розвитку. Так звані інституційні інвестори, які не належать ні до державного, ні до комерційного сектору – пенсійні, благодійні фонди, фонди культури, науки та ін., біржі, університети і т.д. разом зі своїми допоміжними установами забезпечують левову частку світового венчурного капіталу [133].

Досвід роботи громадськості, зокрема громадських об'єднань та громадських організацій, досвід перемог та поразок у роботі зумовлює актуальну на сьогодні потребу визначення місця і ролі «третього сектору» у суспільстві.

Громадські організації здійснюють свою діяльність на демократичних засадах, якими є добровільність членства та неприбутковість. Головні цілі та завдання їх діяльності полягають:

- у задоволенні і захисті законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів громадськості; сприянні реалізації громадських ініціатив шляхом усебічної підтримки професійних та громадських починань;
- залученні найширших верств громадськості до розбудови відкритого громадянського суспільства в Україні; розробці та реалізації громадських програм своїми силами, а також у співпраці з державними та іншими організаціями;
- допомозі іншим громадським організаціям у становленні та розвитку їхніх структур, інформаційна та початкова підтримка, надання різноманітних послуг організаціям;
- в участі у програмах іноземних та міжнародних громадських (неурядових) організацій, у проведенні міжнародних заходів відповідно до чинного законодавства України;
- організації та видання нових газет, журналів, самостійне здійснення інших видів інформаційної діяльності або спільно з іншими організаціями на некомерційній основі;
- формування еліти, сприяння розвитку громадянської свідомості [134].

Значна кількість неурядових організацій функціонує в економічній сфері, це міжнародні неурядові економічні організації (МНЕО). Найвідоміші з них - Міжнародна торговельна палата, Спілка міжнародних ярмарків, Міжнародний кооперативний альянс, Світова конфедерація праці, Міжнародна асоціація фондових бірж, Європейська федерація асоціацій кредитних інститутів, Всесвітня асоціація професійних учасників фондових ринків, МАСН, Міжнародна асоціація податкових консультантів, Всесвітнє депозитарне зберігання, Міжнародна розрахункова палата, Базельський комітет, Міжнародна асоціація комерційних банків, Міжнародна асоціація центральних банків, Міжнародна асоціація консультантів з управління, SWIFT та інші [4, с. 124; 135].

Третій тип міжнародних організацій (Світовий Банк, МВФ, СОТ і ООН). Спосіб здійснення влади для деяких з цих організацій, як Світовий банк і МВФ, включає виділення урядових і приватних фінансових потоків. Засоби влади дещо відрізняються для організацій, як СОТ і ООН, які намагаються досягти консенсусу між державними колективними діями, змінами в політиці та статусом кво.

Четвертий тип охоплює регіональні економічні асоціації, як Асоціація Південно-Східної Азії (АСЕАН) і ЄС. Ці групи здійснюють владу, визначивши доступ до ринків і працюють з метою досягнення консенсусу для державних дій.

Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (англ. *South Asian Association for Regional Cooperation – SAARC*) - економіко-політична організація восьми країн у Південній Азії. За чисельністю населення є найбільшою регіональною організацією, нараховує близько 1,6 млрд жителів. Була утворена в грудні 1985 року для забезпечення співробітництва в соціально-економічній сфері державами Бангладеш, Бутан, Мальдіви, Непал, Пакистан, Індія і Шрі Ланка. У квітні 2007 р на 14-му саміті АРСПА як восьмий учасник до організації приєднався Афганістан. В даний час штаб-квартира організації знаходиться в Катманду (Непал).

Європейський Союз (ЄС, англ. European Union, EU) – економічний та політичний союз 28 незалежних держав-членів, що розташовані в Європі. Веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС) і Європейської економічної спільноти (ЄЕС), які склались з шести країн у 1957 році. У наступні роки територія ЄС була збільшена за рахунок включення нових держав-членів, одночасно збільшуючи свою сферу впливу шляхом розширення політичних повноважень. У сучасному вигляді існує на основі Маастрихтського договору, підписаному 7 лютого 1992 року і чинному з 1 листопада 1993. Останній значний перегляд конституційних принципів ЄС був затверджений у Лісабонській угоді, яка набула чинності у 2009 році. Юридично в ЄС не виділено столиці, але де-факто таким є місто Брюссель, де базуються більшість інституцій Європейського союзу.

На сьогодні, Європейський Союз займає площу 4324782 км² (7-ме місце в світі), з населенням більше 511 мільйонів людей (3-тє місце). Загальний номінальний валовий внутрішній продукт складає більше 17 трлн доларів США (2-ге місце), за паритетом купівельної спроможності – 21 трлн доларів США (2-ге місце). Якщо вважати ЄС країною, то за доходом на душу населення він входив би в тридцятку (якщо окремо в рейтингу враховувати країни-члени ЄС) або двадцятку (якщо не враховувати) найзаможніших країн світу (серед усіх 186 або 158 відповідно). ЄС не має власних збройних сил, але сприяє військовому співробітництву його країн-членів, більшість яких є членами НАТО. Через великий політичний і економічний глобальний вплив, Європейський Союз розглядають однією з потенційних наддержав.

ЄС діє через систему незалежних наднаціональних інституцій та спільно узгоджених рішень держав-членів. Найважливішими інституціями ЄС є: Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейська рада, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк та Європейський парламент, який обирається кожні 5 років громадянами Європейського Союзу.

У ЄС діє єдиний ринок через стандартизовану систему законів, що діють у всіх державах-членах. У Шенгенській Зоні (до складу якої входять 22 держави-члени та 4 держави, що не є членами ЄС) паспортний контроль відмінений. Політика ЄС спрямована на забезпечення вільного руху людей, товарів, послуг та капіталу, законодавчих актів про спільні питання справедливості та підтримки спільної торгової політики, сільського господарства, рибальства та регіонального розвитку. Єврозона (валютний союз), була заснована у 1999 році і вступила в повну силу у 2002, коли були введені в обіг монети та банкноти Євро. Станом на 2017 рік, у Єврозону входять 19 держав-членів, що використовують євро як свою національну валюту. ЄС відіграє важливу роль у спільній зовнішній та безпековій політиці. Європейський Союз має постійні дипломатичні місії по всьому світу, та офіційно представлений в ООН, Світовій організації торгівлі (СОТ), «Великій Сімці» та «Великій двадцятці» [136].

П'ятий тип недержавних суб'єктів включає в себе терористичні угруповання і злочинні картелі. Ці суб'єкти можуть володіти істотною асиметричністю влади залежно від їхньої готовності використовувати насильство, заохочують корупцію і впливають на політику.

Тероризм (від лат. *terror* – «жах») – у широкому сенсі використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети.

Полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні терору шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших зазіхань на життя чи здоров'я ні в чому не повинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних, з погляду чинного уряду, цілей.

Політичний, економічний та кримінальний тероризм знаходить спільні ділянки дії, базуючись на взаємовигідних інтересах. Сьогочасний тероризм має такі різновиди:

–національно-визвольний тероризм, який деколи називають тероризмом національних меншин. Головна вимога – відділення від держави, що їх поневолює, або повноцінної національної автономії для усунення дискримінації і гноблення. Приклади з післявоєнного часу: північні ірландці, каталонці, баски, бретонці, корсиканці, німці Південного Тіролю, франко-канадці, курди та інші. Наявність такого тероризму (частково злагідненого після задоволення автономічних вимог – для каталонців, німців Південного Тіролю, франко-канадців, деякою мірою для корсиканців) – яскраве свідчення того, що проблеми поневолених націй та національних меншин, а також регіоналізації під час модернізації державного ладу в другій половині ХХ століття залагоджені не були, а в ряді випадків навпаки загострилися та проявилися з ще більшою агресивністю, особливо тоді, коли до національного фактора приєднався релігійний (конфлікти: католики – протестанти, мусульмани – християни, юдаїсти);

–тероризм, пов’язаний з національно-релігійно-визвольними рухами антиімперіалістично-антиколоніального характеру у Третньому світі (наприклад, Кенія до здобуття незалежності і кашмірська «Армія чистих», палестинські терористичні групи). У зв’язку з не вирішенням основних конфліктних проблем (Палестина) та глобалізацією імперіалізму, такі рухи також стають глобальними за місцем дій, але в жодному випадку не перетворюються в «міжнародних терористів». До цієї форми тероризму відноситься Осама бен Ладен та його терористична організація Аль-Каїда («Провід»);

–тероризм соціал-революційного характеру. З 19 століття терористичними актами послуговувалися крайні революційні та анархістські організації, насамперед проти влади. У Російській імперії індивідуальний тероризм застосовувала конспіративна організація «Народна Воля». Між терористами-змовниками були й українці: С. Степняк-Кравчинський, А. Желябов, С. Перовська та інші. Більш селективно і планово застосовували тероризм до кінця 1917 року більшовики. У 20 були широко відомими

Фракція Червоної армії в Західній Німеччині, Червоні бригади в Італії, японська Червона Армія, окремі угруповання в США. Ці групи «нових лівих» у середині 60-х років 20 століття кинули серйозний виклик не лише режимам, але й цілому суспільному ладові капіталістичних держав.

–правий тероризм, що домагається ліквідації парламентської демократії і запровадження авторитарного режиму, тобто диктатури. Праві групи одночасно протидіють «новим лівим» (наприклад, так було в Італії), розглядаючи їхні акції як загрозу для суспільства, що повинно обрати правий шлях;

–диверсійний тероризм, організатором акцій якого виступають секретні служби держав-противників. Диверсійні терористичні групи опираються часто на «п'яту колону» в державі противника, та здійснюють провокаційні дії.

–технологічний тероризм – злочини, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації;

–дехто вважає, що можна виділити також кримінальний тероризм злочинних мафійних угруповань, проте він переважно не має чітко визначеної політичної мети, адже її затьмарює бажання наживи (економічний мотив).

Основними сферами кримінальної активності злочинних картелів є: торгівля наркотиками; контрабанда (тютюнових виробів, сировини, радіоактивних матеріалів тощо); викрадення та перепродаж автомобілів, антикваріату і культурних цінностей тощо; незаконний обіг зброї; вимагання; торгівля людьми, незаконна імміграція; експлуатація проституції; екологічні злочини, наприклад, незаконна утилізація токсичних відходів (зокрема, в міжнародних водах); фінансові шахрайства наприклад, псевдобанкрутства;

проникнення у сферу легального підприємництва (інвестиції у будівництво, ігорний бізнес і сферу розваг, нерухомість, сільськогосподарські підприємства) і міжнародну фінансову систему, відмивання грошей; таємна конкуренція у державних конкурсах за різними прибутковими проектами, отримання шляхом підкупу державних контрактів на будівництво, імпорт сировини або товарів, що мають важливе значення для економіки, застосовуючи при цьому спеціальні схеми, які дають злочинцям змогу отримати великий прибуток, наприклад, за рахунок низької якості послуг; тероризм, піратство.

Шостий тип охоплює віртуальні мережі, зачіпаючи феномен економічної інформаційної війни, яка виступає похідним від поєднання інформаційної та економічної воєн. Водночас існують також і гібридні організації, наприклад, Міжнародна організація із Стандартизації [137], яка розробляє стандарти для компаній та урядів, об'єднує держави, неурядові організації і приватні компанії; та Інтернет 2 (підрозділ 6.2 посібника) - некомерційний консорціум з більш ніж 212 американських університетів у співпраці з 70 корпораціями комп'ютерної індустрії, 45 урядовими організаціями, лабораторіями, а також з більш ніж 50 міжнародних організацій, що займається створенням передових мережесих програм та технологій для прискорення появи «Інтернету Майбутнього». Консорціум також підтримує власну експериментальну високошвидкісну мережу Абілін [113].

Спираючись на окреслений підхід авторів, можемо припустити неможливість обопільного врахування економічних інтересів усіх сторін взаємодії, що зводить нанівець прагнення віднайти їхній баланс.

7.3. Сучасні регулятивні механізми глобальної економіки

Як відомо, основою Вестфальського договору, укладеного 1648 року, була державно-центристська модель влади, яка визнавала державу суверенним й автономним територіальним утворенням, що має право на

формування внутрішньої та зовнішньої політики, визначення економічної, соціальної і культурної стратегії розвитку. Така система організації міжнародних відносин виявилася досить ефективною і стійкою: завдяки використанню її принципів державам вдавалося врегульовувати територіальні суперечки, залагодити чвари всередині країн, будувати світовий порядок на основі національних інтересів, але водночас і проводити світові війни. Міждержавні відносини регулювалися передусім шляхом укладання союзів і договорів: «Утрехтського миру» (1731 р.), «Версальського мирного договору» (1919 р.), «Ялтинсько-Постдамського» (1945 р.) ін. [139].

За оцінками фахівців, Вестфальська модель міжнародних відносин почала трансформуватися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Вочевидь, основними рушійним силами процесу політичних перетворень було проникнення глобалізації в усі сфери людського життя, і вона завдяки своїм іманентним характеристикам привела до прискорення розвитку світового господарства, інтенсифікації міжнародних зв'язків, виникнення нових (гібридних) форм міждержавного економічного співробітництва. Результатом цього стало: по-перше, поступове розмивання країнами державного суверенітету, ядро якого перемістилося в економічну й інформаційну сфери; по-друге, виникнення значної кількості нових суб'єктів міжнародних відносин (МУО, МНУО, ТНК, різноманітних сіткових структур віртуального характеру, бізнес-асоціацій, неформальних груп впливу, міжнародних форумів тощо); по-третє, поглиблення глобальних економічних дисбалансів, що призвело до чіткої поляризації світу на промислово розвинутий (постіндустріальний) і той, що розвивається; по-четверте, загострення глобальних проблем, зволікання із розв'язанням яких загрожує існуванню цілому людству [139, 140].

За таких умов світова еліта почала роботу над розробкою та апробацією компромісних форм і механізмів взаємодії у різних сферах господарського життя. Поряд з відомими механізмами двосторонніх і багатосторонніх угод, що вважаються традиційними інструментами міжнародних відносин, джерелами компромісу експерти вважають конвенції, контрактні відносини,

інструменти примусу та обмеження [140].

Що стосується конвенцій, то вони є добровільною угодою, якою держава демонструє компроміс, обмежуючи внутрішню політику чи погоджуючись на зовнішній моніторинг з боку міжнародних організацій. Це приватна угода, яка є досить поширеним засобом удосконалення міжнародно-правової бази й уніфікації міжнародної документації. В умовах галузевої диверсифікації міжнародних економічних зв'язків конвенції є дієвим і гнучким інструментом міждержавного співробітництва. Найвідомішими є, наприклад, Конвенції про угоди міжнародної купівлі-продажу товарів (1980 р.); Конвенція про міжнародні переказні та прості векселі (1988 р.); Конвенції Міжнародної морської організації та Міжнародної організації з цивільної авіації, які торкаються аспектів уніфікації норм і правил транспортування вантажів, безпеки морських перевезень тощо.

Контрактні угоди є ще однією альтернативною формою міжнародних відносин, як вважають західні науковці, яка сформувалася під впливом державно-центристської моделі. Суть її зводиться до об'єднання країн у різноманітні регіональні угруповання, на кшталт ЄС, НАФТА, АСЕАН задля отримання суттєвих політичних і економічних вигід [141].

У свою чергу, інструменти примусу в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків набувають дещо іншого значення. На відміну від традиційного трактування примусу, як колективних заходів, яких вживають країни (групи країн) на основі Статуту ООН з метою усунення загрози миру, нині дане поняття набуває економічного відтінку та латентного характеру. Як правило, примус використовується високорозвинутими країнами по відношенню до країн, що розвиваються, застосуванням економічних санкцій у межах міжнародних організацій урядового типу [139, 142].

Загальновідомі антидемпінгові розслідування і компенсаційні мита, введення додаткових технічних і фітосанітарних бар'єрів на експортну продукцію країн, що розвиваються, є широкоживаним методом захисту національних економічних інтересів світових країн-лідерів. Подібними до

інструментів примусу є інструменти обмеження, які застосовуються переважно по відношенню до країн, що розвиваються. Економічно не-стабільні країни («третього світу») погоджуються на преференції з боку економічно сильних партнерів з метою збереження національного багатства. Вони можуть мати і примусовий характер, як, наприклад, інтервенції США до країн Центральної Америки та Карибського Басейну, або схожі кампанії ООН щодо Кувейту та Іраку [140, 142].

Представники Німецької школи менеджменту у своїх аналітичних працях пропонують власне бачення модифікації регулятивного інструментарію, вони виокремлюють три ключові механізми глобального управління: багатосторонню гармонізацію, одностороннє покарання та взаємну національну дифузію (табл. 7.1) [138].

Таблиця 7.1

Регулятивні механізми глобального управління [138]

<i>Механізм</i>	Гармонізація	Примус	Дифузія
спосіб дії	кооперація і прийняття рішень на багатосторонній основі	односторонні домовленості (економічні і політичні)	децентралізована імітація (переконання / вивчення)
рівень зобов'язань	середній-високий	високий	низький
ключові мотивації національних суб'єктів законодавчої влади	цільові транскордонні проблеми; уникнення торговельних диспропорцій	приєднання до міжнародних організацій і угод; отримання фінансової і технічної допомоги	пошук рішень національних проблем; зменшення невизначеності; подолання негативного відношення з боку інших держав; отримання зовнішньої і внутрішньої легітимності
основні рушійні сили	інтерес	сила	знання

Вищезазначені механізми є результатом трансформації міждержавної

політики в умовах глобалізації, коли нормативні основи однієї країни впливають на результати господарської діяльності іншої. У даному процесі, держави є пріоритетними суб'єктами законотворення і повноцінними учасниками формування інституційного базису глобального управління [139].

Гармонізація, на думку авторитетних західних експертів, є свідомою модифікацією національної політики урядами, яку вони здійснюють, виконуючи зобов'язання по багатосторонніх угодах й адаптуючи стандарти міжнародних організацій. Вона може виступати у формі узгодженої кооперації певної групи країн з метою розв'язання проблем, що постали. У такому разі держава погоджується брати участь у процесі прийняття колективних рішень, так само, як і активно впливати на результати багатосторонніх перемовин. Надалі вона зобов'язана погоджуватися з прийнятими стандартами і активно їх імплементувати у національну політику [139, 142].

Як правило, держави поєднують кооперативні зусилля для розв'язання глобальних, міжрегіональних чи транскордонних проблем, оскільки інші раціональні шляхи їх розв'язання чи вичерпані, чи недоступні.

Беззаперечною мотивацією учасників даного процесу є взаємне зацікавлення сторін у подальшому зростанні економічної вигоди, а характер зобов'язань залежатиме не тільки від кола учасників або масштабів проблеми, а і від рівня формалізації міжнародних норм. Яскравим прикладом механізму гармонізації є зобов'язання країн у процесі розвитку європейської інтеграції, приєднання країн до глобальної торговельної системи тощо [138].

Механізм примусу застосовується в тому разі, коли окремі держави, міжнародні організації чи вповноважені особи використовують асиметрію сили у міжнародних відносинах з метою диктату чи накидання своєї волі іншим суверенним державам. На відміну від гармонізації основною рушійною силою примусу є економічна та політична могутність держав, їх бажання досягнути більших конкурентних переваг. Тоді, як міжнародні

організації пропонують країнам власні шляхи та принципи розв'язання певної проблеми, країни-реципієнти зацікавлені насамперед в отриманні конкретної фінансової допомоги, доступі до міжнародних колективних угод, членстві у регіональних інтеграційних угрупованнях [138, 142].

Рівень зобов'язань країн, по відношенню до яких застосовується примус, залишається достатньо високим, оскільки вони самостійно приймають рішення щодо можливих поступок.

Силовий (військовий) примус у сучасних МЄВ є не надто поширеним феноменом на відміну від економічного або політичного. Останні широко застосовувались, наприклад, у процесі поетапного розширення ЄС або в наданні офіційної допомоги розвитку найменш розвинутим країнам світу. Вочевидь саме тому, враховуючи специфіку механізму та можливі негативні економічні наслідки, експерти з питань СОТ не радили країнам, що розвиваються, протягом проведення останнього, Даоського раунду переговорів переходити на двосторонній формат перемовин з країнами-лідерами, бо саме багатосторонній формат є найбільш гарантованим механізмом захисту і дотримання колективних інтересів [139].

Дифузія – результат процесу, в якому ноу-хау поширюється певними каналами протягом певного часу серед учасників соціальної системи. Іншими словами, це процес імітації чи вивчення, де інформація про прогресивні методи роботи однієї установи впливає на формування стратегії іншої. Перевагою використання механізму дифузії є той факт, що держави, маючи вільний доступ до необхідної інформації про апробацію політичного ноу-хау попередниками, можуть з меншими видатками використати практичні результати у розробці власних національних стратегій або програм розвитку [138, 139, 142].

На відміну від гармонізації та примусу дифузія має децентралізовану природу і не передбачає наявності чітких і формалізованих контрактних зобов'язань країн-реципієнтів по відношенню до урядів інших держав або міжнародних організацій. Удаючись до політичної дифузії, уряди країн

передусім ставлять за мету використати позитивний досвід інших держав у набутті конкурентних переваг за допомогою зменшення негативного економічного впливу ззовні, зменшення економічних і політичних ризиків (невизначеності) під час прийняття рішень, здобути більшу міжнародну легітимність і визнання тощо [138].

З метою з'ясування якісного аспекту організаційних трансформацій, які відбуваються в процесі взаємного впливу інституцій на різних рівнях глобальної економічної системи, на наш погляд, доцільно було б розглянути можливі типи інституційної взаємодії, запропоновані представниками німецької та американської шкіл менеджменту [138].

Вертикальний тип взаємодії є результатом організації співробітництва інституцій різного масштабу і рівнів, зокрема, СОТ і ЄС, МВФ і АСЕАН та ін.

Горизонтальний тип відображає взаємозв'язок інституцій на однаковому рівні суспільної організації, наприклад, між ЄС і Асоціацією країн Південно-Східної Азії, або між МВФ і Світовим Банком.

Функціональний – ідентифікує взаємозв'язки між двома чи більше інституціями різного наукового чи професійного профілю, зусилля яких націлені на розв'язання одних і тих самих глобальних проблем.

Політичний – виникає в ситуації, коли глобальні актори встановлюють взаємозв'язки між інституціями навмисно з метою досягнення індивідуальних або колективних цілей. Як правило, політичний тип взаємодії призводить до формування спільного політичного проекту і розробки регулятивних інструментів.

Зважаючи на згадані вище види інституційної взаємодії, всі можливі зв'язки можуть бути згруповані у підвиди:

– *підпорядковані*, які відображають взаємозв'язок між інституційними принципами та методами. Концепція підпорядкованості базується на емпіричних дослідженнях, що відображають інституційний механізм упровадження специфічних нормативних режимів, таких, як глобальний

торговельний режим, у фундаментальні інститути, на зразок суверенної рівності країн. Як правило, такі взаємозв'язки є досить суперечливими;

- *вмонтовані*, коли зв'язок інститутів, що взаємодіють між собою за географічними чи функціональними параметрами, класифікується з метою фіксації специфічних інституційних угод, сформованих або пов'язаних між собою ієрархічно в ширших інституціях. Такі приклади інституційних утворень зафіксовані у країнах Східної Азії. Так, двосторонні угоди з рибного промислу, укладені між Південною Кореєю та Японією, Південною Кореєю та Китаєм, дублюють нормативи конвенції ООН з Морського права. Крім того, регіональні двосторонні режими вмонтовані у нові положення Морського права, яке діє у спеціальних економічних зонах на цих територіях;

- *класстерні* (групування кількох інституцій на міжнародному рівні) – кластеризація визначає стратегію поведінки сторін, націлену на зменшення перешкод у реалізації положень угоди під час оформлення інституційного пакета. Загальні проблемні питання з морського права були вирішені за рахунок інтеграції нормативів у сфері навігації, рибальства, забруднення водних акваторій у галузі проведення наукових досліджень тощо;

- *такі, що частково перетинаються* (навмисний вплив) – такого роду взаємозв'язки вказують на існування інституцій, які створювалися для спільного розв'язання однорідних проблем та в процесі взаємодії мають значний вплив на обопільну діяльність. У даному разі доцільно згадати інститути захисту навколишнього середовища, які активно координують свої дії з міжнародними організаціями іншого галузевого призначення [139, 141, 142].

Резюмуючи вищенаведені теоретичні положення, слід зазначити, що процес міждержавної взаємодії, який базується на якісно нових засадах взаємозалежності країн Центру і Периферії внаслідок зростаючої транснаціоналізації світової економіки та інституційного тиску на національний економічний суверенітет, висуває на порядок денний пошук шляхів подолання проблеми нерівномірності розвитку і загострює комплекс

залежностей: технологічної, фінансової, інформаційної внаслідок існуючих ресурсних, сировинних і структурних міжкраїнових асиметрій. Розв'язанню вищезазначених суперечностей сприятиме [130]:

1) створення інституту глобального економічного управління, метою якого стане вирішення колективних глобальних цілей подолання глобальних дисбалансів і нерівномірностей економічного розвитку, контроль над експансією монополій, деконцентрація технологічних ресурсів;

2) трансформація інституціонального каркасу міжнародних організацій, де виокремлено такі актори генерування відносин залежності (структурної залежності – МВФ, ЮНІДО, МБРР, МАР, ФАО; технологічної залежності – ВОІВ, ЮНІДО, МБРР, ЮНКТАД, ПРООН, ФАО, ОЕСР; торговельної залежності – СОТ, ЮНКТАД, ОЕСР; фінансової й інвестиційної залежності – МВФ, МБРР, МАР, МФК, БАГІ, ЮНКТАД, ОЕСР);

3) поглиблення міжнародного економічного співробітництва в межах інтеграційних об'єднань з боку країн – членів у частині гармонізації сповідуваних ними політик та їх подальшої комунітаризації фіскальної, бюджетної, банківської, соціальної, що сприятиме зменшенню дивергентних процесів та відносин асиметричної залежності між його учасниками й закладання підвалин до реалізації сценаріїв гнучкої інтеграції, що дозволить підвищити стійкість й адаптивність угруповання перед трансформаційними викликами сучасного етапу глобалізації;

4) створення національних агенцій розвитку, що здійснювали б жорсткий менеджмент рекомендованих країнам стабілізаційних й структурних програм для мінімізації побічних негативних наслідків імплементації останніх внаслідок загострення відносин боргової, фінансової, інвестиційної та інших залежностей.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність регулятивного механізму.
2. Дайте аргументовану характеристику об'єктам глобального економічного регулювання.

3. Назвіть основних суб'єктів регулювання глобальної економіки.
4. Дайте коротку характеристику типам суб'єктів глобального регулювання.
5. Розкрийте регулятивні механізми глобального управління.
6. Охарактеризуйте типи інституційної взаємодії які відбуваються в процесі взаємного впливу інституцій на різних рівнях глобальної економічної системи.
7. Дайте характеристику можливим типам зв'язків між інституціями в процесі регулювання глобальної економіки.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
2. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.
3. Куцик П. О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів : Видавництво ЛКА, 2015. - 594 с.

РОЗДІЛ 8

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ВИБІР УКРАЇНИ

8.1. Україна та світові процеси глобалізації: вплив і наслідки

Головною особливістю сучасного розвитку світового економічного господарства є розвиток глобалізаційних процесів, які суттєво впливають на всі міжнародні економічні відносини, збільшують нерівномірність розвитку окремих регіонів світу, посилюють спроби збільшення конкурентних переваг окремих держав на хід світового економічного розвитку.

Спроби сформувати однополярний світ призводять до різного роду економічних та політичних криз світового простору. Розквіт тероризму і локальні військові конфлікти впливають на темпи економічного розвитку окремих держав. Тим часом бажання домінувати окремих країн вимагає від національних держав нових шляхів розвитку. У той самий час домінування на світовій арені окремих держав спричиняє появу нових шляхів розвитку національних економік менш впливових країн [143, с. 107].

На початку ХХІ століття Україна зіткнулася з низкою культурних, соціальних, економічних та політичних проблем, спровокованих процесами глобалізації. Визначення впливу глобалізації та її наслідків для України потребує їх цілісного, комплексного осмислення, адже умова свідомої і керованої участі України в подальших інтеграційних процесах – запорука збереження власної національної самобутності [144, с. 230].

Глобалізаційні процеси, які відбуваються у світі, мають суперечливий характер. Довгий час вчені не можуть прийти до єдиного висновку: чи глобалізаційні процеси несуть за собою позитивні наслідки для економіки кожної окремої країни чи, навпаки, – негативні. Але на даний час, аналізуючи вплив глобалізації на економічний розвиток тієї або іншої країни, не можна ставити завдання пошуку єдиного універсального механізму ліквідації негативних наслідків глобалізації. Спочатку слід виявити національні

особливості в етнічному, історичному, ресурсному та геополітичному сенсі. Наслідки глобалізації слід розглядати в розрізі окремих груп країн. З одного боку, відбувається прискорення науково-технічного прогресу, залучення всіх країн у глобальне виробництво і перерозподіл шляхом поглиблення міжнародного поділу праці, відкриваються нові можливості для розширення торгівлі, інтенсивного руху капіталу. Проте, цей процес створює серйозні труднощі в країнах, що розвиваються, які не встигають пристосовуватися до швидко мінливих вимог економічного розвитку. У таких країнах посилюються проблеми екологічних, політичних, економічних криз, відсутня безпека, відбувається розшарування населення, зростає нерівність та злидні [143, с. 108].

Процеси глобалізації – це зростання взаємозалежності громадян і держав у сучасному світі, яке стало викликом для більшості національних держав, незважаючи на їх просторове розміщення чи рівень політичного, економічного і культурного розвитку. Реалії глобалізації змушують кожну державу чітко визначитись із своїм геополітичним вибором. Особливо це стосується України, яка за своїм європейським корінням є суто європейською державою [144, с. 231; 145, с. 99].

Розвиток українського суспільства підпорядкований загальним закономірностям розвитку сучасної світової системи глобалізації. Саме тому, в умовах надзвичайного зростання зовнішнього впливу на економічне, соціальне, культурне, духовне і політичне життя українського суспільства, проблема впливу на розвиток глобальних процесів постає центральним питанням виживання. Вплив нової реальності, що виникає під тиском глобалізації, має потужний політичний ефект, оскільки вимагає визначити ставлення до динаміки глобалізації та виробити стратегію поведінки до її парадоксів і викликів, загроз і перспектив [146, с. 29].

Вплив глобалізації на національну економіку України також досить складний та суперечливий.

На жаль, сьогодні Україна не є впливовим суб'єктом глобалізації і належить в цьому аспекті до периферійних держав. Це обумовлено як рівнем її соціально-економічного розвитку, так і місцем, і роллю держави в сучасній світовій політичній «грі подій та впливів» [144, с. 232].

Тому найважливішим питанням для України стає пошук принципів та механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, адже інакше вона залишиться пасивним об'єктом реалізації глобального впливу інших країн світу. Вдосконалення стратегії маневрування в світових інтеграційних та глобалізаційних процесах дозволить Україні використовувати наслідки інтернаціоналізації на свою користь.

Вплив основних факторів на розвиток глобалізації в сучасному світі представлено на рис. 8.1.

Рис. 8.1. Фактори впливу на розвиток світової глобалізації

Джерело: Розроблено на основі [143, с. 108; 144, с. 232-233; 146, с. 29-31]

Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному і культурному розвитку [144, с. 232].

Процеси глобалізації суперечливо і нерідко негативно впливають на культуру, духовну сферу, потужні потоки чужої інформації сприяють витісненню національної культури, поширенню й репродукуванню в суспільній свідомості елементів масової культури. Майже 60% усього потоку інформації, яка циркулює в комунікаційних каналах світу, належить США. Інформаційне маніпулювання розмиває духовні аспекти націй, призводить до її розчинення в інших культурних світах [144, с. 232; 146].

Глобалізація соціальних і економічних процесів стала базою і для глобалізації злочинності, яка стає більш організованою й транснаціональною.

Україна відчула вплив глобалізації вже з перших років незалежності, коли її економіка та суспільна сфера стали відкритими для світу. З одного боку, її шанси скористатися перевагами глобалізації зростають, але з іншого - вона стає відкритішою для нових глобалізаційних загроз. До них Україна, як молода держава, не підготовлена й найчастіше - від них не захищена.

Плюси та мінуси впливу глобалізації на розвиток країн, що розвиваються (до яких відноситься і Україна) узагальнено в табл. 8.1.

Плюси та мінуси глобалізації, накладаючись одне на одного, призводять світову економіку до нестабільного стану.

Аналізуючи позитиви та негативи глобалізації, потрібно відзначити їх наростаючий характер. Так, розвинені країни з ринковою економікою отримують максимальний економічний ефект від глобалізації, що не скажеш про країни які розвиваються, національне виробництво яких не готове до швидкої лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків.

Таблиця 8.1

Позитиви та негативи розвитку глобалізації для країн, що розвиваються [144, 146]

Плюси (позитивні тенденції в розвитку країн)	Мінуси (негативні тенденції в розвитку країн)
1	2
розвиток нових технологій	загострення конкуренції між світовими центрами сили, нерідко з порушенням норм міжнародного права і застосуванням силового тиску
поглиблення спеціалізації	криза міжнародної системи безпеки, сформованої ще на ялтинсько-гельсінських домовленостях, порушення системи міжнародних угод у галузі стратегічної стабільності і послабленні ролі міжнародних інститутів - гарантів безпеки
економія на масштабах виробництва	виклики національній безпеці, (наявним підтвердженням чого є спроби окремих світових держав підпорядкувати собі інтереси України як окремої національної держави) Негативними наслідками цього є зростання соціально-політичних та етнічних конфліктів всередині держави, які виводять систему суспільного розвитку з динамічної рівноваги і позбавляють її можливості стабільного розвитку та ефективного функціонування)
більшість країн, що розвиваються, відкрила свої кордони для торгівлі, фінансів, інвестицій та інформації	вплив міжнародних економічних і політичних інститутів на держави, що розвиваються (зокрема на Україну) з кожним роком зростає, примушуючи владні структури поступатися частиною своїх повноважень, що призводить до обмеження суверенітету держави взагалі (у сучасних міждержавних стосунках все частіше порушується принцип невтручання у внутрішні справи суверенної держави у вигляді ідеї «гуманітарної інтервенції»), посилюються етнічні конфлікти, а отже, держава втрачає контроль над власною територією і не може протидіяти проявам регіонального та міжнародного тероризму тощо)
валові міжнародні фінансові потоки стали набагато більші (впродовж останніх 25 років ринки капіталу стали глобальними, що вдосконалює фінансову сторону міжнародного обміну товарами і послугами)	найактуальнішою загрозою стає наявність самопроголошених квазідержавних утворень на території суверенної держави, причому небезпечні прецеденти визнання деяких з них іншими державами, посилюють процеси регіонального сепаратизму

Продовження таблиці 8.1

1	2
з'являється все більша можливість для кожного підприємця, інвестора захистити себе від ризиків непередбачених, різких змін курсів валют, ставок відсотка і швидко пристосуватися до несподіваних фінансових шоків, наприклад нафтових, а також гарантувати деяку фінансову врівноваженість для держави, перешкоджаючи проведенню урядами інфляційної політики і політики нарощування державної заборгованості	збільшення розриву в рівнях економічного і соціального розвитку між країнами, що розвиваються (в тому числі і України) та країнами «золотого мільярда» (глобалізація обертається посиленням нерівномірності у соціокультурному поступі народів, дедалі більшим розмежуванням у світовому масштабі полюсів надмірного багатства та злиднів)
	виокремлюють демографічну кризу як наслідок долучення України до світових міграційних процесів і результат внутрішніх політичних та соціально-економічних проблем
заощадження інвестицій розміщуються ефективніше. Інвестори не обмежені своїми внутрішніми ринками, а мають можливість шукати по всьому світу ті сприятливі інвестиційні перспективи, які дадуть найвищі прибутки. Більшість інвесторів мають ширший вибір для розподілу власних портфельних і прямих інвестицій	поширення тероризму, піратства, наркобізнесу, транскордонної організованої злочинності, відмивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, кіберзагрози
	надмірне антропогенне навантаження на довкілля, що має наслідком зростаюче забруднення природного середовища, глобальні зміни клімату, збільшення дефіциту продовольства, питної води, небезпечні техногенні аварії, пандемії, які загрожують населенню
	конфлікт між уніфікуючими тенденціями глобалізації та національними соціально-культурними традиціями

Така ситуація призводить до загострення протиріч між розвиненими країнами та країнами що, розвиваються [143, 145].

Наприкінці XX ст. на долю багатих країн, де мешкало 20% населення світу, припадало 80% світового ВВП, а на долю бідних країн, де зосереджено 80% населення, - 20% світового ВВП. Ця тенденція дуже тривожна, з огляду на збільшення кількості конфліктів у світі, зростання корупції, тероризму, злочинності, зниження доступності якісної освіти, погіршення екології (див. розділ 2). Тож бачимо, що в процесі поширення глобалізації продовжують нарощувати свої багатства найрозвиненіші країни, віддаляючись від країн, що розвиваються (до яких можна зарахувати й Україну) і відкидаючи на

узбіччя світового прогресу найбільш бідні країни. З кожним роком через економічну глобалізацію відстань між країнами бідними і багатими країнами збільшується, що прискорює процес наростання світової нерівності.

В Україні зазначений розрив призводить до зростання рівня тіньової економіки і загальної криміналізації економічної діяльності, зростання корупції, безробіття та бідності. Економічне послаблення України і пригнічення її, національної економіки призводить до практичного усунення України з конкурентного середовища світового ринку.

Соціальна глобалізація несе з собою не менше викликів і загроз, ніж економічна та політична, особливо для країн, що розвиваються, і не адаптовані до цих змін. Американський аналітик М. Наїм називає «п'ять війн» (загроз) глобалізації, що стають найзначущими проблемами сучасного суспільства. Серед них розповсюдження наркотиків, наростання корупції, незаконне використання інтелектуальної власності, поширення нелегальної міграції людей і «відмивання» грошей [147].

На жаль, практично за всіма п'ятьма загрозами глобалізації Україна входить до групи країн-«антилідерів» і вже тривалий час не вдається до жодних дієвих кроків, аби позбутися цього статусу. Наша країна перебуває на 4 місці у світі за обсягами нелегальної міграції людей (4,2%). За коефіцієнтом свободи від корупції (2,3 за десятибальною шкалою) та за обсягами відмивання грошей Україна входить до 30 найнепривабливіших країн світу. Рівень незаконного використання інтелектуальної власності в Україні становить 91% в усіх сферах діяльності. За цим показником вона на 4 місці в нижній частині списку, поступаючись лише Китаю - 95%, Росії та Індії - 93% [148].

Одна з найбільших загроз глобалізаційних процесів пов'язана з масовим безробіттям та мобільністю робочої сили. Масова міграція населення набуває глобальних рис і перетворюється на серйозне джерело загострення соціально-економічної ситуації в світі. За даними ООН, щороку в пошуках роботи і кращих умов життя емігрує до 20 млн. осіб. Надходження дешевої

робочої сили ззовні загострює конкуренцію на ринку праці розвинутих країн, що ускладнює міжетнічні відносини і зумовлює зростання націоналізму в цих країнах. Негативні наслідки свободи пересування робочої сили вже давно визнані як потенційна загроза, і сьогодні для більшості країн Європи вона є цілком реальною [149].

Тому майже всі світові держави поступово запроваджують певні форми контролю над вільним пересуванням робочої сили, і це стосується і українських мігрантів також.

Під впливом глобалізації Україна долучилася до світових міграційних процесів. Інтенсифікація міграційних процесів впливає на демографічні та соціально-економічні показники всередині країни і цей вплив є суперечливим і нерідко негативним. Аналіз нинішньої соціально-демографічної ситуації в Україні свідчить про глибоку демографічну кризу. У період між 1991 і 2015 роками загальна чисельність населення скоротилася більш ніж на 7 мільйонів внаслідок різкого зниження народжуваності і негативного сальдо міграції. Очікується, що ця тенденція зберігатиметься, відтак загальна чисельність населення скоротиться ще на 10 млн до 2050 року [150].

Україна є країною прийому емігрантів і водночас країною, що зумовлює імміграцію. Сьогодні Україна більше експортує робочих рук, ніж товарів. Частка трудових мігрантів з України у відсотковому відношенні до кількості населення - найвища серед інших країн.

Виокремлюють зовнішні та внутрішні чинники трудової міграції з України. Зовнішні причини: ємний ринок праці західних країн, приваблива матеріальна оцінка трудової діяльності, постійне зростання попиту розвинутих країн на працю іноземців. Внутрішні причини: недостатність робочих місць і безробіття вдома, значна різниця в оплаті на батьківщині й за кордоном, політична і соціально-економічна криза, спад виробництва, поширення корупції, незахищеність від зловживань з боку владних структур, відсутність можливостей для розвитку і самореалізації, загальна нестабільна ситуація в країні [144, с. 237].

Ще одна загроза глобалізації для України пов'язана з процесами інтеграції національних культур у спільну світову культуру. Сьогодні весь світ заповнила продукція масової культури, що загрожує втратою або істотною трансформацією культурних традицій багатьох націй і народів, незахищених перед уніфікуючим впливом глобальної культури.

В той самий час, разом з інтенсивними процесами світової інтеграції, формуванням глобальних економічних, політичних, екологічних та культурних асоціацій, відбувається протилежний і не менш активний процес фрагментизації світу, зростання національної самосвідомості, посилення культурної диференціації, відродження етнічно-національних цінностей, який отримав назву «етнічного ренесансу XX-XXI ст» [144, с. 238].

Такі різноспрямовані процеси уніфікації і фрагментації культури відбуваються і в Україні, де, на жаль, і досі існує проблема несформованості національної ідентичності. Безперечно, це перешкоджає можливості повною мірою протистояти глобалізаційним викликам. Наша держава має бути сильною, патріотично відповідальною, з відповідним рівнем громадської свідомості та національної самосвідомості, що дозволить Україні маневрувати між економічними інтересами та політичною доцільністю в реалізації своїх національних потреб в сучасних умовах глобалізації.

Отже, глобалізація як достатньо нове та не достатньо вивчене явище привносить більше викликів та небезпек, ніж переваг. Наша держава постає перед необхідністю протистояти глобалізаційним викликам і має для цього всі підстави, адже у контексті основних тенденцій глобалізації і забезпечення сталого розвитку за національною державою зберігаються центральні позиції і переваги у виконанні завдань національної безпеки, боротьбі з регіональним та міжнародним тероризмом, злочинністю, наданням соціальних послуг, регулюванням ринку, контролем над видобутком природних ресурсів і регулюванням міграції, вирішенням міжетнічних і культурних проблем тощо. Крім того, Україна має у своєму розпорядженні досить потужний людський і

науково-технічний потенціал, який може бути затребуваний на шляху до вирішення загрозливих наслідків глобалізації.

Необхідність реагування на виклики і загрози, пов'язані з дією тенденцій глобального розвитку потребує внесення відповідних змін до стратегій розвитку нашої держави. Це, у свою чергу, вимагає від держави вироблення ефективних механізмів управління глобалізаційними процесами.

Ключові завдання, пов'язані з вирішенням загроз глобалізації для України передусім мають передбачати створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей, формування гнучкої і ефективної системи публічних інститутів, спроможних адекватно і оперативно реагувати на зміни ситуації.

В умовах глобалізації світової економіки актуальним постає питання стратегічного розвитку України.

Стратегія України у пошуках адекватних відповідей на виклики глобалізації має ґрунтуватися на активній участі у регіональному й глобальному інтеграційних процесах. Серед проблемних питань глобального розвитку пріоритетною залишатиметься культурна, політична та економічні сфери. Майбутнє України - за євроінтеграцією та інноваційною культурною та економічною політикою. Україна має багато зробити для нарощування обсягів інвестування і кредитування економіки, зокрема й для залучення іноземних інвестицій та підвищення стійкості її банківської системи до кризових явищ.

Процес глобалізації сучасної світової економіки призводить до формування в перспективі більш цілісної економічної системи світового господарства, в якій відносини її підсистем, елементів і суб'єктів визначаються різко збільшеною взаємозумовленістю, взаємозалежністю, взаємопроникненням і взаємодією. Процес глобалізації при цьому найтіснішим чином пов'язаний з наростаючою відкритістю національних економік і лібералізацією системи зовнішньоекономічних зв'язків держав [143, с. 108].

Глобалізація призводить до формування відповідного економічного середовища, яке функціонує на базі спільних принципів та правил, також розвиваються коопераційні і асоціативні зв'язки і відносини, посилюється взаємозалежність суб'єктів світового господарства. Однак, з іншого боку, зростає вразливість національних економік від процесів, що протікають у світовій економіці. Йде процес розшарування і диференціації світогосподарського простору, виникають підсистеми, заповнені тіньовими відносинами. Перехід до інноваційної моделі розвитку зовнішньоекономічних зв'язків протікає досить нерівномірно, стаючи додатковим аспектом посилення диференціації у світовому господарстві. Складаються передумови зростання нестійкості світо-господарської системи [146].

Таким чином, це призводить до пристосування національних та економічних систем до умов глобалізації світової економіки, за допомогою змін в соціальних та економічних інститутах. В першу чергу держава повинна забезпечити сприятливі умови для діяльності національних суб'єктів господарювання, а також розробити стратегію інтеграції в світогосподарську систему, яка швидко змінюється. Тобто держава повинна не боротися з глобалізаційними процесами у світовій економіці, а навпаки намагатись отримувати користь від цих процесів [144].

У сучасних умовах глобалізація створює передумови для розвитку політики протекціонізму. На цей час посилення протекціоністського режиму провідних країн світу стає зрозумілим, адже вони прагнуть до загальної лібералізації міжнародної торгівлі і розширення економічного поля діяльності їх корпоративного бізнесу [143, с. 109].

Становлення політики протекціонізму в сучасній міжнародній торгівлі і поява його нових форм ставить дуже серйозні завдання перед зовнішньоекономічною політикою України. Ставши членом СОТ та отримавши статус країни з ринковою економікою, Україна повинна не тільки захищатися, але й активно реалізовувати свої власні економічні інтереси і на

цій основі формувати свою власну протекціоністську політику. Україна повинна максимально ефективно застосовувати заходи щодо захисту і підтримки вітчизняних товаровиробників, але також намагатись виводити український бізнес на світові товарні ринки.

Реформування української економіки можливе за допомогою якісного використання конкурентних переваг у таких сферах як: агропромисловість, освіта та транспорт. Такий підхід дозволить Україні зайняти свою нішу на світовому ринку, тому слід направити усі сили та існуючий ресурсний потенціал на досягнення цієї мети.

Для успішної інтеграції України в світові глобалізаційні процеси потрібна ефективна довгострокова стратегія. Ця стратегія повинна бути комплексною та охоплювати усі сфери економічного життя. Україна повинна обрати свою модель розвитку: чи направляти усі свої зусилля на експортно-сировинну модель розвитку, чи виходити на світовий економічний ринок як вже повноправний партнер.

Перший етап стратегії повинен будуватись на підтримці вже існуючих досягнень: допомога країнам, які її потребують, активна участь у міжнародних організаціях та у вирішенні глобальних проблем.

На другому етапі зовнішньоекономічна стратегія стимулювання процесу глобалізації повинна передбачати: активну інтеграцію; зміцнення валюти країни; налагодження експортно-імпортних зв'язків, збільшення товарообігу; поєднання експортно-орієнтованої економіки з власним конкурентоспроможним виробництвом; вдосконалення законодавства та інвестиційного клімату; поліпшення рівня життя населення; спрямування інвестицій на розвиток інфраструктури; участь у діяльності міжнародних організацій, налагодження інтеграційних зв'язків; участь у побудові нової фінансової архітектури та інші заходи [143].

Важливим є забезпечення економічної, енергетичної та продовольчої безпеки. При цьому відволікання уваги від вирішення інших важливих проблем розвитку - культурних, соціальних, екологічних, технологічних

містить суттєві загрози для подальшої долі суверенної України в світі, що глобалізується.

Принципової необхідності набуває розробка державної глобалізаційної політики, яка відповідає глобальним викликам ХХІ століття та яка б враховувала співвідношення геостратегічних сил на глобальному просторі і чітко визначала місце та роль України в ньому.

Така глобалізаційна політика має бути спрямована на реалізацію національних інтересів не шляхом прилаштування до потреб загальнопланетарної системи розвитку, а завдяки можливості показати і відстояти свою власну національну позицію у глобальному світі.

Саме від її вдалої розробки і реалізації залежить, чи стане Україна повноправним суб'єктом глобалізаційних процесів і скористається їхніми перевагами, чи все ж таки вона залишиться провінційним гравцем на світовій арені, де змушена грати не за своїми власними, а за чужими правилами гри.

В епоху глобальної економіки для України вирішальним кроком є подальше стимулювання розвитку глобалізаційних процесів, а не їх придушення. У своїй стратегії стосовно стимулювання процесів глобалізації Україна повинна зміцнювати валюту країни, вдосконалювати законодавство, спрямовувати та залучати інвестиції на розвиток інфраструктури та модернізацію економіки. Україна повинна будувати свою модель глобалізації, несхожу на усі інші, основою якої мають стати люди та бажання держави перейти від індустріальної країни до постіндустріальної.

8.2. Економічні процеси в Україні та її економічна безпека в умовах сучасних тенденцій розвитку світової глобалізації

Ставлення до глобалізаційних процесів у світі реального бізнесу суттєво відрізняється, оскільки малий приватний бізнес не може бути конкурентом для ТНК і часто програє потужним компаніям, які поглинають дрібні фірми, у результаті розширюючи свій вплив на економіки різних країн. Однак з

позиції наявності ресурсів для інноваційної діяльності та швидкого їх впровадження в реальне життя, безперечно, ТНК є локомотивом прогресу [151, с. 28].

Перед Україною, як частиною глобалізованого світу, постає майже увесь спектр глобальних проблем сучасності. І не тільки Україна, а навіть найпотужніші країни світу не в змозі самотужки їх розв'язати. Тому для подолання цих проблем і ризиків людство об'єднує свої зусилля і ресурси. Україна, як центральноєвропейська держава, також не може залишатися осторонь глобалізаційних процесів [152, с. 1106].

З 2002 р. по теперішній час при Швейцарському економічному інституті (KOF Swiss Economic Institute) за участю Федерального Швейцарського технологічного інституту (Swiss Federal Institute of Technology) здійснюються дослідження і публікуються результати рейтингу країн світу на підставі індексу рівня глобалізації KOF (KOF Index of Globalization). Індекс позиціонується як комбінований показник, який дозволяє оцінити масштаб інтеграції тієї чи іншої країни у світовий простір і виконати порівняння різних країн за його компонентами [148].

Автори проекту визначають глобалізацію як процес, який руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також створює складні відносини і взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки, що включають людей, капітали, ідеї тощо. Тому індекс рівня глобалізації KOF включає в себе змінні, що вимірюють економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Отже, всі країни, що досліджуються в рамках індексу рівня глобалізації KOF, оцінюються за 24 показниками, які об'єднані в три основні групи глобальної інтеграції [153]:

1. Економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження і податки на міжнародну торгівлю тощо.

2. Соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури тощо.

3. Політична глобалізація – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв в країні тощо.

Індекс рівня глобалізації обчислюється як сума складових з ваговими коефіцієнтами: економічна глобалізація – 36%, соціальна глобалізація – 39% і політична глобалізація – 25% відповідно.

Дані щодо місця в рейтингу України серед країн світу на підставі індексу рівня глобалізації KOF (KOF Index of Globalization) наведено в табл. 8.2. та 8.3.

Таблиця 8.2

Рейтинг України за індексом глобалізації за версією KOF серед світових держав за 2017 р. [152].

Рейтинг	Країна	Індекс глобалізації
1	Нідерланди	92,84
2	Ірландія	92,15
3	Бельгія	91,75
4	Австрія	90,05
5	Швейцарія	88,79
6	Данія	88,37
	Швеція	87,96
8	Великобританія	87,26
9	Франція	87,19
10	Угорщина	86,55
45	Україна	70,24
...		
193	Соломонові Острови	23,98

Таблиця 8.3

Динаміка рейтингу України за індексом глобалізації за версією KOF серед світових держав [151]

Показник	Значення показника			
	2017 р.		2018 р.	
	Рейтинг	Значення показника	Рейтинг	Значення показника
Економічна глобалізація	63	68,42	26	79,83
Соціальна глобалізація	63	61,05	78	58,53
Політична глобалізація	43	84,90	37	86,87
Індекс рівня глобалізації KOF	45	70,24	30	75,08

В процесі реалізації неоліберальної моделі глобалізації економіки країни поділилися на тих, що виграли від глобалізації і тих, що програли. До останніх відносять країни, що розвиваються і країни з перехідною економікою. У них, на відміну від ТНК, поки що не має можливостей для використання переваг науково-технологічної глобалізації, що пов'язано з низкою їх конкурентоспроможністю. Так, Україна за рівнем індексу глобальної конкурентоспроможності (рейтинг Світового економічного форуму) у 2016 р. посіла 85 місце (у 2015 р. – 79 місце) з 138 країн світу. Експерти Світового економічного форуму зазначають, що погіршення рейтингу конкурентоспроможності нашої країни на 6 позицій відбулося за рахунок спаду за такими складовими, як «макроекономічне середовище», «рівень розвитку фінансового ринку», «якість інституцій», «інфраструктура», «ефективність ринку товарів» [152, с. 1107].

Як видно з наведених даних табл. 8.2, загальний індекс глобалізації у 2017 р. за системою KOF для України склав 70,24 (100 балів – максимальна оцінка) та зайняла 45-ту позицію в рейтингу серед 193 держав світу. У

порівнянні з 2016 р. КОФ-індекс для України склав 70,71, а рейтингова позиція – 44. Таке зниження пояснюється насамперед уповільненням структурних реформ у ключових секторах економіки та політичною нестабільністю.

Проаналізуємо детальніше економічну складову глобалізації згідно даних Державної служби статистики України (за січень-серпень 2016 – 2017 р.) задля визначення пріоритетних напрямів щодо усунення слабких сторін національної економіки і розвитку сильних її сторін, що дозволить не тільки підвищувати рейтингові оцінки, але й стратегічно прискорювати зростання національної економіки [154].

У розрізі економічної глобалізації виділяють два виміри. Перший – це фактичні потоки, до яких належать безпосередньо матеріальні та фінансові потоки (у вигляді суми експорту та імпорту товарів та послуг), розмір яких за січень-серпень 2017 р. склав 58,3 млрд. дол. США в порівнянні з відповідним періодом 2016 р. – 46,9 млрд. дол. США, що зросли на 11,4 млрд. дол. США; прямі іноземні інвестиції за 2017 р. – 39 млрд. дол. США, за 2016 р. – 36,2 млрд. дол. США; портфельні інвестиції за 2017 р. – 11,9 млрд. дол. США, за 2016 р. – 9,5 млрд. дол. США; доходи нерезидентів у вигляді суми заробітної плати та прибутків від інвестицій за 2017 р. – 13,4 млрд. дол. США, за 2016 р. – 10,7 млрд. дол. США [154].

Інший компонент виміру економічної глобалізації – це обмеження у вигляді бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які включають приховані бар'єри імпорту за 2017 р. – 4,9 млрд. дол. США, за 2016 р. – 5,5 млрд. дол. США; митні ставки за 2017 р. – 5,9 млрд. дол. США, за 2016 р. – 6,7 млрд. дол. США; податки на міжнародну торгівлю за 2017 р. – 5,5 млрд. дол. США, за 2016 р. – 6,2 млрд. дол. США; обмеження рахунку операцій з капіталом за 2017 р. – 4,8 млрд. дол. США, за 2016 – 5,4 млрд. дол. США [154].

Дані табл. 8.3 свідчать про значні зміни в рейтингу України за даними індексу рівня глобалізації КОФ, а саме: у 2017 р. найбільш розвиненою була політична складова, що значно втратила позиції на початок 2018 р. Однак

відбулися позитивні зміни в економічній складовій, що значно покращила свої позиції у 2018 р. у порівнянні з 2017 р. (2017 р. – 63 позиція у рейтингу; 2018 р. – 26 позиція у рейтингу).

Таким чином, відбувається позитивна динаміка розвитку фактичних потоків і негативна – щодо бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які включаються до поточних доходів України. Це свідчить, з одного боку, про відкритість національної економіки, а з іншого – про низький рівень конкурентоспроможності виробленої нею продукції. Отже, за вищенаведеними показниками Україна є недостатньо інтегрованою у світовий простір.

Дослідження свідчать, що перспективи розвитку національної економіки більше залежать від якості проведених реформ, ніж від темпів зростання світової економіки. Слід зазначити, що Україна має суттєвий експортний потенціал, в тому числі, в сфері оборонного виробництва. Крім того, Україна має потенціал внутрішнього споживчого ринку. Тому пріоритетним завданням має стати наближення вітчизняної економіки до рівня провідних країн світу шляхом нарощування свого економічного, в т.ч. науково-технічного потенціалу на основі здійснення «інноваційного прориву».

Для реалізації цього завдання відповідно до «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» та «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року» необхідно здійснити такі заходи: адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності; переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача; створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності підприємництва; системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства [155, 156].

Таким чином, Україна, як і інші країни, є відкритою до процесів глобалізації, а відтак відчуває вплив деструктивних проявів глобалізації. Дослідження засвідчили неоднозначність і суперечливість характеру впливу

глобалізаційних процесів на економічний розвиток України. З одного боку, глобалізація дає нові можливості для економічного розвитку, а з іншого, несе серйозні загрози, перш за все економічній безпеці нашої держави.

Питання економічної безпеки зачіпає інтереси багатьох країн. Як показує світовий досвід, збиток економічним інтересам завдається різноманітними спробами: порушенням нормального стану міжнародної торгівлі (застосування ембарго, введення надмірних кількісних і тарифних обмежень, штучне підвищення або зниження цін на ті чи інші товари), створенням перепон на шляху міжнародного руху технологій, порушенням практики комерційної діяльності та ін. В сучасних умовах розвитку економіки України, особливо на тлі процесів глобалізації, окреслена вище проблема постає особливо гостро [157, с. 190].

Товарні «війни» з колись найбільшим імпортером нашої продукції – Російською Федерацією, що проявлялися в запровадженні найрізноманітніших видів обмежень, таких як санітарні умови, квотування, технічні вимоги та ін., анексія Криму та військові дії в Донецькій та Луганській областях завдавали та продовжують завдавати суттєвих збитків економіці України, порушуючи тим самим економічну безпеку держави.

Поняття «економічна безпека» є відносно новим в українському лексиконі, хоча воно досить поширене і давно використовується у практичній діяльності на Заході. Проблема економічної безпеки вперше викристалізувалася в 30-х роках минулого століття на території США. Актуальність цього питання була обумовлена тогочасною потужною світовою кризою і необхідністю напрацювання заходів швидкого реагування на загрози такого масштабу в рамках національної економіки. У 70-х роках минулого століття під поняттям «економічна безпека» почали розуміти найважливіші складові національної безпеки, і досить швидко цей термін набув широкого поширення в економічно розвинутих капіталістичних країнах [157, с. 191].

Навмисний збиток завдається національній валютній системі шляхом заниження курсу національної валюти, заморожування вкладів в іноземних банках, введення кредитних обмежень. Інколи цілеспрямовано порушується порядок руху капіталу, зокрема, через втечу капіталу, незаконну реквізицію або націоналізацію без компенсації власності іноземних інвесторів.

До порушень міжнародної економічної безпеки належать також організація цілеспрямованого впливу наукових кадрів і кваліфікованих робітників, невиконання вимог чинної системи міжнародного транспортного сполучення всупереч відповідним угодам [158, 159].

Активна участь України у світогосподарських та євроінтеграційних процесах зумовлена тим, що наша країна успадкувала такий економічний потенціал, який в умовах ринкової економіки продукує загрози її економічній безпеці. Тому вкрай важливим є формування теоретико-методологічних та практичних підходів до формування та запровадження на практиці системи економічної безпеки України в умовах глобальних викликів.

У Законі України «Про національну безпеку України» зазначено, що об'єктами національної безпеки є людина і громадянин, суспільство та держава [160].

Економічна безпека є складовою національної безпеки, тому проблема її забезпечення має розглядатися щодо об'єктів національної безпеки. Такий підхід обумовлено тим, що особа, суспільство та держава, займаючи різні положення в економічній системі, визначають потреби в різних економічних інтересах, а відповідно – різних способів забезпечення економічної безпеки.

З огляду на зазначені виклики глобалізації та з метою ефективного забезпечення економічної безпеки України необхідно чітко окреслити коло загроз економічній безпеці (табл. 8.4).

Водночас економічна безпека є системою, яка містить певні складники. Найбільш конкретне уявлення про основні складники економічної безпеки надано в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [162], розробленій Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, де

складниками економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча.

Таблиця 8.4

Загрози економічній безпеці України

Внутрішні загрози економічній безпеці України	Зовнішні загрози економічній безпеці України
низький технологічний рівень більшості галузей, високі витрати виробництва, низьку якість продукції і, як наслідок, низьку конкурентоспроможність національної економіки	імпортна залежність України з багатьох видів продукції, включаючи стратегічні товари, енергоносії, комплектуючі вироби для машинобудування, продовольчі товари
втрату значної частини науково-технічного потенціалу, позицій на важливих напрямках науково-технічного прогресу	нераціональна структура експорту
деформовану структуру виробництва	перебування в зародковому стані фінансової, організаційної та інформаційної інфраструктури підтримки конкурентоспроможності українського експорту
зруйнування системи відтворення виробничого потенціалу	некерований відтік за кордон інтелектуальних і трудових ресурсів
неефективність державного управління соціально-економічними процесами	недостатній експортний та валютний контроль і недосконалість митної політики
	слабка розвиненість транспортної інфраструктури зовнішньоекономічних стосунків

Джерело: Узагальнено на основі [157, с. 192; 158; 161, с. 61].

Основними загрозами макроекономічній безпеці в сучасних умовах виступають [161, с. 61-62]:

- нестійкість економічного зростання;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

- низька питома вага продукції з високою часткою доданої вартості;
- високий рівень тінізації економіки.

У період фінансово-економічної кризи особливої актуальності набуває забезпечення фінансової безпеки. Розлад фінансів держави призводить до втрати внутрішньої і зовнішньої платоспроможності, нестабільності національної грошової одиниці, зниження доходів населення та активів суб'єктів господарювання.

Зазначені й інші негативні наслідки кризових явищ в економіці мають місце на сучасному етапі інтеграції України у світове господарство. відповідно, і масштаби цих наслідків можуть бути глобальними, тому основними загрозами фінансовій безпеці України сьогодні є [161, с. 62]:

- втрата фінансової самостійності у вирішенні соціально-економічних питань та власної фінансової інфраструктури;
- обмеження доступу держави до зарубіжних ринків;
- розбалансованість бюджету в умовах дефіциту фінансових ресурсів держави;
- значний рівень доларизації економіки в умовах зростання зовнішнього боргу держави нераціональний розподіл банківською системою кредитних ресурсів у стратегічно важливі види економічної діяльності;
- нарощування загальної суми державного боргу.

Нині істотне занепокоєння викликає надмірна залежність України від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатній розвиток внутрішнього ринку та постійне погіршення стану зовнішньоторговельного балансу. Така тенденція зберігається з 2008 р. внаслідок зростання від'ємного сальдо у торгівлі товарами до \$18,5 млрд., мінеральними ресурсами - до \$18,4 млрд., продукцією хімічної промисловості та полімерними матеріалами - до \$5,4 млрд., машинобудування - до \$15,7 млрд. [158].

Майже половина загального обсягу інвестицій в економіку України належить інвесторам із чотирьох країн: Кіпру (22,2%), Німеччини (15,8%), Нідерландів (10,5%) та Російської Федерації (7,4%). З України загалом прямі

інвестиції здійснено до 46 країн світу, але непокоїть той факт, що переважна їхня частка спрямована до Кіпру (92,3%) та Російської Федерації (2,8%) [163].

Очевидно, що під виглядом іноземних інвестицій в Україну повертаються українські ж капітали.

У цих умовах для нашої країни стає актуальною проблема забезпечення інвестиційної безпеки.

До основних загроз інвестиційній безпеці можна віднести [161]:

- недостатні обсяги та недосконалу структуру прямих іноземних інвестицій в економіку України;
- недотримання норм інвестування щодо ВВП;
- несприятливий інвестиційний клімат;
- недосконалість державної грошово-кредитної політики, що заважає збалансуванню заощаджень та інвестицій.

Україна належить до держав із недостатньою забезпеченістю власними енергоресурсами. За рахунок власного видобутку наша країна може забезпечити свої потреби у нафті на 10-20%, у природному газі - на 20-25%, вугіллі - на 85-90% [158].

Енергетична залежність України від імпортних поставок енергоресурсів (нафти та природного газу) останніми роками становила понад 60% загального обсягу палива, що використовувалось. Фактично єдиним постачальником цих ресурсів для України є Російська Федерація. Як показує світовий досвід, країна не може проводити виважену незалежну політику, якщо вона імпортує понад третину стратегічно важливих енергоресурсів. Отже, основною загрозою енергетичній безпеці України є неприпустимо велика енергетична залежність від імпорту нафти і газу, тому енергетична безпека є досить уразливим складником економічної безпеки національної економіки України [161, с. 62-63].

Практично з усіх найважливіших соціальних показників світового цивілізованого розвитку Україна продовжує перебувати в небезпечній зоні.

Довготривала невирішеність соціальних проблем у переважній частині українського суспільства сьогодні виступає одним з основних чинників виникнення та розвитку низки загроз соціальній безпеці України. Аналіз соціального стану українського суспільства свідчить, що основними загрозами соціальній безпеці є:

- високий рівень бідності. В Україні 26,4% населення належить до категорії бідних, тоді як у більш розвинених європейських країнах (Швеції, Нідерландах) цей показник становить 3%, а максимальним може вважатися 10%. Близько половини бідного населення перебуває у стані крайньої бідності (49,1%), рівень злиденності становить 13% [158];

- соціальна нерівність та висока диференціація доходів населення. Достатньо високий рівень соціальної безпеки демонструють скандинавські країни, де співвідношення між доходами бідних і багатих не перевищує 1:7. В Україні ця цифра перетинає межу 30. Такий відрив не сприяє ні соціальній стабільності, ні підвищенню ефективності виробництва;

- погіршення стану фізичного здоров'я населення. Якщо в 1991 р. здоровими визнавали себе 62,6% населення України, то нині - 24%. У цілому по країні майже 12% населення оцінили свій стан здоров'я як поганий [158]. також до сучасних загроз соціальній безпеці можна віднести погіршення психологічного та генетичного здоров'я людей;

- низький освітньо-професійний рівень населення. Повну середню та вищу освіту в Україні мають 92% громадян у віці від 18 років, у Німеччині цей показник становить 84%, у Великобританії - 65%, в Іспанії - 45% [158]. Високе значення цього показника в нашій державі не забезпечує якісної та безперервної освіти протягом усього життя людини. За оцінками експертів Всесвітнього економічного форуму, за якістю освіти Україна серед 134 країн-учасниць займає 56-е місце, а за таким показником, як покриття вищою освітою, - 8-е місце [161].

Соціальний розвиток тісно пов'язаний із демографічним станом держави. Демографічна ситуація в Україні характеризується скороченням

народжуваності, зростанням смертності та старінням населення, що порушує сприятливий демографічний баланс. На 1 січня 2011 р. в Україні проживало 45778,5 тис. осіб (або 89,5% чисельності 1990 р.), порівняно з 2010 р. чисельність населення зменшилася на 184,4 тис. осіб, а з 2009 р. - на 365,2 тис. осіб [159].

Значне погіршення однієї з основних якісних характеристик народонаселення - його здоров'я, а також соціально-економічні та екологічні негаразди детермінують основну сучасну загрозу демографічній безпеці - депопуляцію, яка досягла значних розмірів і негативно позначається на можливостях сталого розвитку економічної системи України.

Не менш актуальною загрозою демографічній безпеці України стала міграція населення. Близько чверті українських громадян у віці 18-40 років (27%) сьогодні серйозно розглядає можливість виїзду за кордон, а 19% зазначають високу ймовірність виїхати з країни протягом наступних двох років, 41% теперішніх мігрантів з України - це молодь 20-34 років (41,6%) та 35-49-річні заробітчани (44,5%) [161].

В умовах глобалізації науково-технічного прогресу Україна має забезпечити ефективне використання науково-технологічного потенціалу. Технологічне відставання України накопичується тривалий час, а у зв'язку зі вступом нашої держави до СОТ постала гостра проблема конкурентоспроможності вітчизняних виробників із провідними інноваційноорієнтованими транснаціональними корпораціями світу.

Якісним показником стану науково-технологічної безпеки є рівень фінансування науково-технічних робіт (НТР), який знижується в Україні внаслідок зменшення бюджетної підтримки науки та інноваційних інвестицій підприємств. У розрахунку на душу населення рівень фінансування НТР в Україні становить \$26,2, тоді як у США - \$1 148,1, в Японії - \$1 023,3, у Німеччині - \$807,9, у Російській Федерації - \$128,4 [163].

Рівень споживання майже всіх продуктів в Україні є значно нижчим, ніж у розвинутих країнах світу. Наприклад, рівень споживання м'яса в Україні на 70% нижчий, ніж у США та Франції, і на 65% - ніж у Німеччині [158].

Для України питання гарантування продовольчої безпеки мають особливе значення, оскільки за роки соціально-економічних перетворень виробництво сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів зменшилося, а продовольче забезпечення населення знизилося до критично небезпечної межі.

Загрозами забезпечення належного стану продовольчої безпеки є [161, с. 63]:

- низька якість вітчизняної аграрної продукції як наслідок неналежних умов зберігання;
- цінова недоступність певних продовольчих товарів для окремих верств населення.

Зазначені загрози економічній безпеці національної економіки України мають як внутрішній, так і зовнішній характер. вони негативно впливають на соціально-економічний розвиток держави, роблячи її слабкою перед викликами, які висуває глобалізація. Подолання негативних явищ потребує грамотної й послідовної економічної політики, спрямованої передусім на підвищення конкурентоспроможності України та знаходження вигідних позицій у міжнародному поділі праці, а також нейтралізацію наслідків глобалізаційних процесів, які цьому перешкоджають.

8.3. Сучасний стан і перспективи євроінтеграції України

Євроінтеграція – цивілізаційний вибір України, одна з ключових вимог Революції гідності. У системі зовнішньополітичних пріоритетів України вона посідає особливе місце [163, 164].

Виступаючи на XVII саміті Україна – ЄС, який відбувся у Києві 27 квітня 2015 р., Президент України П. Порошенко наголосив, що перспектива

членства у ЄС є стратегічним орієнтиром українських прагнень до перетворення і ключовою метою, заради якої проводяться реформи. Уперше Україна брала участь у саміті в статусі держави, яка уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [165].

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Як невід’ємна частина Європи Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку [166, с. 30].

Політичні переваги інтеграції України у ЄС пов’язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні. Крім того, членство у ЄС відкриває шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у сфері контролю за експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дасть змогу активізувати співробітництво в боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо [167].

Як відомо, Європейський Союз й Україна почали переговори щодо Угоди про асоціацію у 2007 р., а в 2008 р. – щодо поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) як невід’ємної складової частини Угоди про асоціацію [166, с. 31].

Довгі роки плідної роботи дали змогу Верховній Раді України та Європейському парламенту 16 вересня 2014 р. ратифікувати Угоду про асоціацію між ЄС та Україною, що дало можливість розпочати тимчасове застосування відповідних положень Угоди про асоціацію з 1 листопада

2014 р., водночас тимчасове застосування розділу про ЗВТ розпочнеться з 1 січня 2016 р.

За останні роки українське суспільство суттєво змінилося, зокрема зміни відбулися в духовних, культурних та політичних цінностях, які вочевидь еволюціонували.

Водночас дедалі актуальнішим стає питання протистояння цінностей в українському суспільстві. Європейським цінностям – демократії, толерантності, правам людини – протистоїть російський світогляд [167].

Таким чином, цінності українського суспільства спричинили віддалення України від Росії у бік ЄС. Європейська інтеграція і членство в ЄС є стратегічною метою України, адже це є найкращий спосіб реалізації національних інтересів – побудови економічно розвинутої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин.

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки.

Аналіз конкурентних позицій України засвідчує досить низький її рейтинг у світовому економічному середовищі, що не відповідає наявним ресурсам та потенційним конкурентним можливостям країни.

В Україні відсутня чітко сформована стратегія підвищення конкурентоспроможності, не створено економічне середовище, яке б сприяло ефективній конкуренції та давало б можливість підприємцям досягти успіху за рівних умов [166].

Розроблення та реалізація державної стратегії підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва потребує ґрунтовних досліджень і розроблення та впровадження практичних заходів. Передусім потрібні зміни в баченні проблем конкуренції державою, тобто створення такої промислової політики незалежної держави, яка б відповідала умовам

ринку, вимогам інтегрування у світову економічну систему, реалізовувала національні інтереси.

Метою промислової політики на етапі інтеграції України до ЄС повинно стати підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва.

В умовах фінансової глобалізації в Україні вкрай потрібно створити фінансовий ринок, що буде основним механізмом перетворення нагромаджень в інвестиції, перерозподілу капіталу й забезпечення прозорості фінансових потоків.

Для цього необхідно значно підвищити ефективність державної фінансової політики щодо розвитку ринку цінних паперів, товарного ринку, ринку колективних інвестицій, нагляду і контролю над інвестуванням пенсійних нагромаджень у рамках обов'язкового пенсійного забезпечення населення України [167].

Міжнародне рейтингове агентство Fitch відзначає збереження серйозних ризиків для української економіки, незважаючи на домовленості з Міжнародним валютним фондом [168, 169].

Завдяки фінансовій допомозі від МВФ Україна дещо стабілізувала економіку та наблизилася до інтеграції в Європу [169].

Для отримання фінансування МВФ українській владі необхідно здійснити низку заходів, серед яких [168]:

- антикорупційна реформа і реформа судового сектору;
- дерегуляція і реформа адміністрування податків для того, щоб поліпшити бізнес-клімат і залучити інвестиції;
- реформа державних підприємств України, включаючи реструктуризацію «Нафтогазу».

У певних галузях Україна взяла на себе такі зобов'язання:

- підвищити тарифи на енергоносії (за повідомленням МВФ, український уряд у рамках нової програми буде підвищувати енерготарифи. Програма передбачає допомогу у вигляді 12,5 млрд. грн. у 2015 році для

малозабезпечених верств населення від зміни цін і тарифів. Підвищення тарифів МВФ планує вивести до 2017 р.;

- МВФ підтримує НБУ і наголошує на продовженні режиму гнучкого курсоутворення (у фонді вважають, що така політика дасть змогу опустити інфляцію нижче 10%);

- МВФ наголошує, що НБУ повинен продовжити політику зміцнення банківської системи та довіри населення до неї (банки повинні повернутися до рівня, коли вони могли здійснювати кредитування, яке підтримувало економічну активність;

- в Україні будуть скорочувати розмір спеціальних пенсій (які надаються народним депутатам, прокурорам, суддям та ін.) [166].

Ефективна фінансова політика ґрунтується на складних інститутах (бюджетна система, фондовий ринок, страхові компанії та ін.), розвиток яких не тільки знижує ризики, мінімізує трансакційні витрати і сприяє оптимальному розподілу ресурсів, а й забезпечує формування адекватної сучасним умовам інституціональної структури фінансової системи держави.

Для підвищення ефективності складних інститутів і недопущення інституціональних розривів необхідно вміло користуватися цими інститутами й управляти процесом їх адаптації до вимог глобалізації та євроінтеграції [169].

За прогнозами економістів, Україна до 2020 р. не стане членом ЄС, оскільки на даний момент ЄС переживає кризу.

Також вступ України до цього інтеграційного об'єднання унеможлиблюється тим, що до ЄС приєднається країна, яка потребує дуже серйозних компенсацій від закриття цілих галузей промисловості. Оскільки ЄС – строго квотована планова економіка, яка передбачає, що кожна держава, яка вступає в Європейський союз, повинна включатися у спільний ринок і, відповідно, вона повинна запроваджувати квоти на виробництво тієї чи іншої продукції, тому для ЄС на даному етапі не вигідно приймати Україну.

Європейська інтеграція для України є шляхом покращення та модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вільний рух усередині інтеграційного об'єднання кваліфікованої робочої сили, товарів послуг, факторів виробництва, а також вихід на єдиний спільний ринок.

Співробітництво України з ЄС сприятиме наближенню нашої держави до високих європейських стандартів. Підвищенню рівня життя та добробуту населення [166].

Розвиток відносин з Європейським Союзом у довгостроковій перспективі має залишатися одним із пріоритетів зовнішньоекономічної політики України. Основні зусилля мають спрямовуватися на інтеграцію України у загальноєвропейський економічний простір шляхом розширення доступу українських товарів на європейські ринки, ліквідацію економічних бар'єрів у торгівлі та поглиблення виробничої кооперації, гармонізацію економічного законодавства у відповідності до стандартів ЄС і СОТ та створення економічних і правових передумов для створення зони вільної торгівлі Україна – ЄС.

Питання для самоконтролю

1. Окресліть особливості сучасного розвитку світового економічного господарства.
2. Розкрийте сутність процесів глобалізації.
3. Охарактеризуйте основні напрями впливу глобалізації на національну економіку України.
4. Дайте коротку характеристику позитивним та негативним тенденціям розвитку глобалізації для країн, що розвиваються.
5. Розкрийте сутність індексу рівня глобалізації КОґ.
6. Яким чином обчислюється індекс рівня глобалізації.
7. Охарактеризуйте сучасний стан і перспективи євроінтеграції України.

Рекомендована література

1. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
2. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.
3. Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна. / Наук. ред. В. Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2018. – 202 с.
4. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : моногр. / [В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 504 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Г

- Глобалізація 61
- Глобалізація фінансових ринків 135
- Глобалістика 10
- Глобальний (світовий) ринок 115
- Глобальний ринок послуг 131
- Глобальні проблеми 33
- Глобальні функції сучасних держав 99
- Глокалізм 28
- Групи глобальних проблем 39

Е

- Еволюційні форми становлення глобального ринку 115
- Еволюція ролі держави 81
- Економічний союз 166

З

- Загальний (спільний) ринок 166
- Зона вільної торгівлі 165
- Зона преференційної торгівлі 165

І

- Індекс рівня глобалізації KOF 220
- Історична періодизація розвитку процесу глобалізації 67

К

- Класифікації глобального товарного ринку 129
- Класичний геополітичний принцип 51

Класичні та нові функції держави 88

Концепції формування глобальної стратегії 51

М

Митний союз 166

Н

Наслідки впливу глобалізації товарних ринків 127

Новий економічний регіоналізм 175

Новий регіоналізм 170

О

Об'єкти глобального економічного регулювання 188

Ознаки глобалізації 64

Основні наукові концепції глобалізації 76

П

Підходи до визначення сутності глобальних проблем 36

Р

Регіоналізація 153

Регіональні економічні об'єднання 166

Регулятивний механізм глобальної економіки 185

Регулятивні механізми глобального управління 200

С

Світовий ринок праці 148

Стратегії глобалізації 50

Структурні елементи глобального ринку 121

Суб'єкти глобального економічного регулювання 186

Сфери прояву глобалізації 74

Т

Тенденцій розвитку міжнародних фінансових ринків 142

Ф

Форми глобалізації 67

Ч

Чинники розвитку глобалізації 71

Ш

Школи сучасної глобалістики 19

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жадан О. В. Феномен глобалізації як соціально-економічна проблема [Електронний ресурс] / О. В. Жадан. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/02.pdf>.
2. Білорус О. Глобалістика – нова синтетична наука / О. Білорус, В. Власов // Вісн. НАН України. – 2010. – №3. – С. 17–26.
3. Чхеайло А. А. Методологія глобалістики як методологічна засада дослідження феномену виживання / А. А. Чхеайло // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – №42. – С. 34–42.
4. Глобальна економіка / [Н. М. Вдовенко, Л. В. Богач, В. Л. Гераймович та ін.]. – Київ: НУБіП України, 2017. – 319 с.
5. Королев А. А. О предмете, структуре и методах глобалистики / А. А. Королев // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 3. – С. 88–96.
6. Петькун С. М. Формування нової галузі знання – глобалістики / С. М. Петькун // Наука. Релігія. Суспільство. – 2013. – № 1. – С. 114–118.
7. Абылгазиев И. И. Глобалистика: теоретико-методологические основы [Електронний ресурс] / И. И. Абылгазиев, И. В. Ильин. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.socionauki.ru/book/files/ygi/025-048.pdf>.
8. Власов В. І. Глобалістика у поглядах професора В.М. Лукашевича [Електронний ресурс] / В. І. Власов. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://inb.dnsgb.com.ua/2012-4/12_vlasov.pdf.
9. Вітер І. І. Концепції економічного розвитку за умов глобалізації [Електронний ресурс] / І. І. Вітер // Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку : зб. матеріалів Всеукр. Круглого столу, 10 листоп. 2016 р.. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/20485/1/97-102.pdf>.
10. Рокоча В. В. Геоекономіка та глобальні стратегії українського бізнесу (антикризовий аспект) : навчальний посібник / В. В. Рокоча, Б. М.

Одягайло, В. І. Терехов. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2017. – 352 с.

11. Ведернікова С. В. Сучасні тренди розвитку глобалізації / С. В. Ведернікова // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2017. – №5. – С. 16–21.

12. Холізм [Електронний ресурс] // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Холізм>.

13. Бочан І. О. Глобальна економіка : підручник. / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк - К.: Знання, 2007.- 403 с.

14. Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності : навч. посіб. / Д. Г. Лук'яненко – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.

15. Михасюк І. Р. Основи глобальних економічних відносин : посібник. / І. Р. Михасюк, М. З. Мальський – Львів: Українські технології, 2003. – 192 с.

16. Глобалистика : энциклопедия / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков / Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М. : Радуга, 2003. – 780 с.

17. Глобалистика: международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М.-СПб.-Нью-Йорк: ИЦ «Еліма», ИД «Питер». – 2006. – 1160 с.

18. Тринько Р. І. Термінологічний словник ринкової економіки: глобалізація, маркетинг / Р. І. Тринько, О. Р. Тринько – Л.: Українські технології, 2006. – 282 с.

19. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін.] ; за заг. ред. Д. Лук'яненка та А. Поручника ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ : КНЕУ, 2008. – 420 с.

20. Куцик П. О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів : Видавництво ЛКА, 2015. - 594 с.
21. Білорус О. Г. Глобальні стратегії Євросоюзу : монографія / Кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2009.
22. Кислицина О. В. Глобальні проблеми та ризики сучасності / О. В. Кислицина // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – №9-1. – Частина 4. – С. 28–31.
23. Володін П. В. Глобальні проблеми сучасного світу / П. В. Володін. // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2010. – №40. – С. 95–103.
24. Безрукова Н. В. Сучасні проблеми глобальної економіки / Н. В. Безрукова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – №6. – С. 39–42.
25. Лукашевич В. М. Глобалистика : [учеб. пособие] / Лукашевич В. М. – 3-е изд., перераб. и доп. – Львов : Новий світ, 2006. – 540 с.
26. Жереб В. Глобалізація, як імітація лібералізації економіки та фактор зниження культурної ідентичності [Електронний ресурс] / В. Жереб // Український бізнес ресурс. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://blog.ubr.ua/finansy/globalzacia-iak-mtacia-lberalzac-ekonomki-ta-faktor-znijennia-kulturno-dentichnost-4224>.
27. Кулішов В. В. Сучасні проблеми глобальної економіки / В. В. Кулішов // Інноваціна економіка. – 2013. – №3. – С. 8–11.
28. To End Extreme Poverty by 2030, We Need to Tackle Inequality [Електронний ресурс] // The World Bank. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>.
29. Петренко А. Що нас чекає в майбутньому? [Електронний ресурс] / А. Петренко // Українська правда. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://blogs.pravda.com.ua/authors/petrenko/563404196bc48/view_print/Тобто%20бідні%20стали%20біднішими,%20а%20багаті%20%20багатшими.%20Така%20ситуація%20у%20світовій%20історії%20повтор

ювалася%20вже%20кілька%20разів%20і%20завжди%20закінчувалася%20серйозними%20трансформаційними%20кризами.%20І%20двома%20світовими%20війнами.%20При%20цьому%20розрив%20між%20бідними%20й%20багатими%20продовжує%20зростати.%20Ось%20[URL=www.bbc.com/russian/business/2015/05/150521_oecd_rich_poor_gap.

30. Half of world's wealth now in hands of 1% of population – report [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/money/2015/oct/13/half-world-wealth-in-hands-population-inequality-report>.

31. Разрыв между богатыми и бедными в мире продолжает расти [Електронний ресурс] // BBC NEWS. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/russian/business/2015/05/150521_oecd_rich_poor_gap#share-tools.

32. Дем'яненко М. Глобальний розвиток людства: стратегії, загрози, тенденції [Електронний ресурс] / М. Дем'яненко // Україна: події, факти, коментарі. – 2018. – № 4. – С. 41–52. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr4.pdf>. – Назва з екрану.

33. Глобальні проблеми [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://osnovni-globalni-problemi-spo.webnode.com.ua/visnovki/>.

34. Танення льодовиків: людству загрожують смертельні віруси [Електронний ресурс] // Народна правда. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://narodna-pravda.ua/2017/09/11/tanennya-lodovykiv-lyudstvu-zagrozhuut-smertelni-virusy/>.

35. Mars Inc. запропонувала амбітний план для вирішення глобальних проблем [Електронний ресурс] // УНІАН: інформаційне агентство. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/society/2124381-mars-inc-zaproponuvala-ambitniy-plan-dlya-virishennya-globalnih-problem.html>.

36. Глобальна енергетична революція наближається [Електронний ресурс] // DW.COM. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.dw.com/uk/%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F/a-41358779>.

37. Семенюк Е. Глобалізація: філософський аналіз поняття [Електронний ресурс] / Е. Семенюк. – Режим доступу до ресурсу: http://vlp.com.ua/files/02_49.pdf.

38. Кукарцев О. Дослідження і теоретизування глобалізації: до історії питання / О. Кукарцев // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – №26. – С. 27–31.

39. Пітулей В. Глобалізація як визначальний феномен сучасності / В. Пітулей // Вісник Прикарпатського університету. – 2014. – № 18. – С. 104–109.

40. Навроцька Н. А. Зміст процесів економічної глобалізації / Н. А. Навроцька // Наукові праці НДФІ. – 2012. – №3. – С. 97–102.

41. Ялі М. Х. Парадигма глобалізації: основні підходи / М. Х. Ялі. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – №123. – С. 62–73.

42. Доброєр Н. В. Феномен глобалізації в сучасній культурі / Н. В. Доброєр // Культура народів Причорномор'я. – 2013. – №262. – С. 145–148.

43. Старостіна А. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять “глобалізація” та “підприємницький ризик”) / А. Старостіна, В. Кравченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 128. – С. 5-10.

44. Мартинов А. Історія глобалізації: методологічні підходи та історіографія проблеми [Електронний ресурс] / А. Мартинов // Міжнародні

зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=IDP=&2_S21STR=Mzu_2017_26_6.

45. Карасьова Н. А. Глобалізація світового господарства та її сучасні характеристики / Н. А. Карасьова // Інноваційна економіка. – 2015. – №1. – С. 28–32.

46. Хаустова М. Г. Феномен глобалізації та плюралізм її інтерпретації / М. Г. Хаустова // Форум права. – 2013. – №4. – С. 430–440.

47. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – Київ : Знання, 2007. – 670 с.

48. Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс / А. С. Філіпенко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. - 2016. - Вип. 23(3). - С. 54-61.

49. Ананьєв М. Ю. Глобалізація і економічний розвиток [Електронний ресурс] / М. Ю. Ананьєв // Формування ринкової економіки – Режим доступу до ресурсу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/1586/1/Anan%27ev.pdf>.

50. Сіденко С. Соціально-економічний вимір сучасної глобалізації [Електронний ресурс] / С. Сіденко – Режим доступу до ресурсу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2014_1_Sidenko_UKR.pdf.

51. Ревуцький С. Розвиток процесів глобалізації у світовій економіці в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / С. Ревуцький // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2016. – №4. – С. 96–102.

52. Власов В. І. Хвилі глобалізації та їх характерні ознаки [Електронний ресурс] / В. І. Власов – Режим доступу до ресурсу: http://inb.dnsgb.com.ua/2009-1/09_vlasov.pdf.

53. Табачук А. Я. Роль держави у сучасних економічних системах в умовах їх екологізації та глобалізації / А. Я. Табачук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – №27. – С. 45–49.
54. Шибасєва Н. В. Еволюція ролі держави в економіці [Електронний ресурс] / Н. В. Шибасєва – Режим доступу до ресурсу: http://old.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_150/46.pdf.
55. Безрукова Н. В. Роль держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Н. В. Безрукова, В. А. Свічкарь – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4337/1/Bezrukova.pdf>
56. Дзюндзюк В. Б. Змні ролі держави в умовах глобалізації / В. Б. Дзюндзюк // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – №2. – С. 1–9.
57. Кучер Г. В. Трансформація ролі держави як джерела фінансування суспільного розвитку в умовах глобалізації / Г. В. Кучер // Економіка та держава. – 2017. – №8. – С. 27–31.
58. Олейников С. М. Функції держави: методологічні складові і розвиток в умовах глобалізації / С. М. Олейников // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – №25. – С. 75–87.
59. Андріяш В. І. Сучасні національні держави в умовах глобалізаційних процесів / В. І. Андріяш // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – №11. – С. 91–93.
60. Матвеєнко В. К. Економічні функції держави в умовах трансформаційної економіки / В. К. Матвеєнко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – №1. – С. 248–255.
61. Євтушенко О. Н. Глобалізація політики та перспективи її розвитку в сучасних умовах [Електронний ресурс] / О. Н. Євтушенко, В. І. Андріяш. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2012/208-196-4.pdf>.

62. Шпакович О. Співвідношення наднаціональності міжнародних організацій та суверенітету їхніх держав-членів / О. Шпакович // Віче. – 2014. – №20. – С. 28–32.
63. Глотов Б. Б. Функціонування національних держав в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Б. Б. Глотов, О. М. Корх. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12gbbdug.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12gbbdug.pdf).
64. Лебедєва А. Б. Проблеми співвідношення наднаціональності міжнародних організацій і суверенітету держав-членів / А. Б. Лебедєва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – №28. – С. 174–177.
65. Стрельцова О. В. Наднаціональність як феномен сучасного права [Електронний ресурс] / О. В. Стрельцова. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://vjhr.sk/archive/2014_2/29.pdf.
66. Ринейська Л. С. Роль міжнародних організацій у формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку [Електронний ресурс] / Л. С. Ринейська // Ефективна економіка. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/56.pdf.
67. Сахнюк В. Прояв наднаціональності у функціонуванні інституційної системи Європейського Союзу / В. Сахнюк // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – №4. – С. 197–200.
68. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv>.
69. Івчук Н. В. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів [Електронний ресурс] / Н. В. Івчук, А. В. Слободянюк. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/viewFile/4624/3694>.
70. Соціологи виміряли рівень довіри українців до влади [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:

https://zik.ua/news/2017/02/01/sotsiology_vymiryaly_riven_doviry_ukraintsiv_do_vlady_1035987.

71. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі: автореф. дис.... канд. юр. наук: 12.00.01 / В. І. Сало. – Х., 2008. — 22 с.

72. Клопков С. М. Трансформація економічної функції національної держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / С. М. Клопков. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Klopkov%20S.M..pdf.

73. Пугачевська К. Й. Економічний суверенітет країни в умовах глобалізації / К. Й. Пугачевська // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2014. – №2. – С. 38–42.

74. Ткаленко С. Фінансова безпека держави в умовах посилення глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / С. Ткаленко. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://ierjournal.com/journals/18/2013_5_Tkalenko.pdf.

75. Пахомов Ю.Н. Цивилизационные модели современности и исторические корни / Ю.Н. Пахомов. – К. : Наукова думка, 2002. - 632 с.

76. Микитась В. В. Глобалізація як контекст формування економічної політики держави / В. В. Микитась // Причорноморські економічні студії. – 2016. – №4. – С. 11–14.

77. Свиридчук Н. П. Трансформація економічної політики держави в умовах глобалізаційних тенденцій сучасного розвитку / Н. П. Свиридчук // Юридичний вісник. – 2014. – №3. – С. 41–45.

78. Лощихін О. М. Теоретико-правові характеристики економічної функції сучасної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Лощихін. – К., 2010. – 37 с.

79. Трофимова В. В. Трансформація економічних функцій держави в умовах становлення глобальної економіки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-38292>.
80. Тіпанов В. В. Новітні реалії розвитку глобальної економіки [Електронний ресурс] / В. В. Тіпанов. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/22725/1/6300.pdf>.
81. Лук'яненко Д. Глобальна модифікація конкурентних механізмів ринку [Електронний ресурс] / Д. Лук'яненко, О. Тітова. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://iepjournal.com/journals/12-13/2010_1_Lukyanenko.pdf.
82. Глобальна економіка: навчальний посібник / Т. В. Шталь, Ю. Б. Доброскок, О. О. Тищенко, Н. В. Проскурніна, Ю. О. Світлична – Харків: Видавництво «Форт», 2016. – 358 с.
83. Булюк О. В. Деякі особливості та тенденції розвитку сучасного світового ринку [Електронний ресурс] / О. В. Булюк // Таврійський науковий вісник. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:U9xNMGIYl9YJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Tavnv_2013_84_58.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=ua&client=opera.
84. Ясковець Ю. В. Флуктуації світових товарних ринків в умовах глобалізації / Ю. В. Ясковець // Економіка та держава. – 2011. – №8. – С. 75–78.
85. Иванова И.А. Глобализация мировых товарных рынков и ее вызовы к современной системе международных экономических отношений / И.А. Иванова // Культура народов Причерноморья. — 2009. — № 172. — С. 161-164.

86. Руденко О. В. Теоретичні аспекти формування глобального ринку послуг [Електронний ресурс] / О. В. Руденко. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/pdf/14715123.pdf>.
87. Trade by sector [Електронний ресурс] // World Trade Organization – Режим доступу до ресурсу: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2002_e/its02_bysector_e.htm.
88. Любохинець Л. С. Світові фінансові ринки в умовах глобалізації / Л. С. Любохинець, О. О. Лабунець // Мукачівський державний університет. – 2018. – №15. – С. 40–45.
89. Шлапак А. В. Світовий фінансовий ринок в умовах глобалізації економіки / А. В. Шлапак // Інтелект ХХІ. – 2017. – №2. – С. 53–61.
90. Часовський С.А. Проблематика та особливості розвитку глобального фінансового ринку / С.А. Часовський // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2011. – № 3(39). – С. 47-51.
91. Гладчук К. Глобалізація на світових фінансових ринках та її наслідки / К. Гладчук // Ринок цінних паперів України. – 2011. – №3. – С. 15–21.
92. Крючков С. С. Міжнародний ринок фінансових послуг в умовах глобалізації світового господарства / С. С. Крючков // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – №2. – С. 24–27.
93. Лаврик О. Л. Інструменти фінансового ринку в умовах глобалізації / О. Л. Лаврик // Економічний аналіз. – 2017. – №4. – С. 133–138.
94. Бурмака М. Глобальний формат фінансово-інституційної трансформації фондових бірж / М. Бурмака, Ф. Зінченко. // Міжнародна економічна політика. – 2017. – №2. – С. 40–61.
95. Циганов С. А. Вплив глобалізації світової економіки на розвиток фінансового ринку / С. А. Циганов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – №3. – С. 105–115.

96. Ковалев М. Мировой кризис и механизмы защиты от внешних влияний на финансовую стабильность страны [Електронний ресурс] / М. Ковалев, С. Пасеко. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://bsu.by/Cache/pdf/549313.pdf>.
97. Старостенко Г. Г. Використання трудового потенціалу в умовах глобалізації світового ринку праці / Г. Г. Старостенко, В. В. Козар. // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – №22. – С. 21–27.
98. Бойко А. М. Особливості розвитку міжнародного ринку праці в сучасних економічних умовах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.pdf
99. Mules R. Global aspects of labour / R. Mules [Electronic source]. – Mode of access: http://www.hsc.csu.edu.au/economics/global_economy/4006/global_labour.htm.
100. Стаканов Р. Д. Формування глобального ринку праці в умовах глобалізації світової економіки / Р. Д. Стаканов // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №9. – С. 65–68.
101. Okolski M. Migracje a globalizacja [Текст] / М. Okolski // Globalizacja od A do Z/ Е. Czarny (red.); Narodowy Bank Polski, Departament Komunikacji Społecznej. - Warszawa: Narodowy Bank Polski, 2004. - S. 199-232.
102. A global labour market [Electronic source]. – Mode of access: <http://emilie-london.over-blog.com/article-a-global-labourmarket71876249.html>.
103. Anghel R.G., Piracha M., Randazzo T. Migrants' Remittances: Channelling Globalization / R.G. Anghel, M. Piracha, T. Randazzo [Electronic source]. – Mode of access: <http://ftp.iza.org/dp9516.pdf>.
104. Путятін Е. І. Регіоналізація та регіоналізм: сутність і теоретико-методологічні засади розвитку / Е. І. Путятін // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – №2. – С. 88–92.
105. Олійник О. М. Поняття «регіоналізація» та «локалізація»: загальне та відмінне [Електронний ресурс] / О. М. Олійник. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_36_16.pdf.

106. Возняк Г. В. Глобалізація і регіоналізація: пошук оптимальних моделей економічної взаємодії [Електронний ресурс] / Г. В. Возняк – Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5836/1/ГЛОБАЛІЗАЦІЯ%20І%20РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ.pdf>.
107. IMD World Competitiveness Rankings 2018 Results [Електронний ресурс] // IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-ranking-2018/>.
108. The US overtakes Hong Kong at first place among world's most competitive economies [Електронний ресурс] // IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.imd.org/news/updates/the-us-overtakes-hong-kong-at-first-place-among-worlds-most-competitive-economies/>.
109. Бех К. А. Теоретичні та прикладні питання розвитку глокалізації та глокального маркетингу [Електронний ресурс] / К. А. Бех // Міжнародні відносини. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3447/3119.
110. Голуб'як Н. Р. Парадигма «нового регіоналізму» та європейської регіоналізації [Електронний ресурс] / Н. Р. Голуб'як // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.apfs.in.ua/v4_2015/11.pdf.
111. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе [Електронний ресурс] / М. Китинг // Логос. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pavroz.ru/files/keatingnewregionalism.pdf>.
112. Лизун М. В. Архітектура сучасних процесів регіональної інтеграції / М. В. Лизун // Мукачівський державний університет. – 2017. – №13. – С. 102–107.

113. Internet 2: COMMUNITIES & GROUPS [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.internet2.edu/communities-groups/members/higher-education/>.
114. Віртуальний STEM – центр має стати надійним помічником освітян [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://imzo.gov.ua/2017/06/12/virtualnyj-stem-tsentr-maje-staty-nadijnym-pomichnykom-osvityan/>.
115. Университет Саарленд [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.liebegermany.com/saar/index.shtml?5>.
116. Blue Banana [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Blue_Banana.
117. Петренко Н. В. Сучасні тенденції розвитку процесів глобалізації та регіоналізації / Н. В. Петренко // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – №2. – С. 160–166.
118. Свида І. В. Актуальні тенденції регіоналізації та їх роль в інтеграційних процесах / І. В. Свида // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2015. – №13. – С. 157–160.
119. Ковальчук В. Г. Застосування суспільних теорій регіоналізму для вдосконалення державного управління розвитком регіону / В. Г. Ковальчук // Теорія та практика державного управління. – 2013. – №3. – С. 390–396.
120. Константинов В. Еволюція наукових підходів до феномену регіоналізму у міжнародних відносинах / В. Константинов. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – №37. – С. 26–29.
121. Татарчук А. П. Парадигмальні підходи при визначенні й аналізі субрегіонального співробітництва / А. П. Татарчук // Проблеми міжнародних відносин. – 2011. – №3. – С. 190–198.

122. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://veche.kiev.ua/journal/1022/>.
123. Лютак О. М. Регіоналізація в умовах формування єврорегіональної політики України / О. М. Лютак // Збірник наукових праць. ЛНТУ. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – 2010. – Вип. 7(28). – Ч. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc.../en.../index.htm.
124. Коломийчук Д. І. Концептуальні підходи до дослідження розвитку господарських систем в умовах глобалізації та регіоналізації / Д. І. Коломийчук // Науковий вісник національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2017. – №4. – С. 79–86.
125. Грінченко О. В. Сутність та складові механізму ефективного розвитку виробничих підприємств / О. В. Грінченко // Молодий вчений. – 2017. – №3. – С. 634–637.
126. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках [Електронний ресурс] / С. Рудницький. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://social-science.com.ua/article/630>.
127. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
128. Механізм (значення) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Механізм_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Механізм_(значення)).
129. Кельдер Т. Л. Державне регулювання міжнародної економічної діяльності в умовах глобалізації / Т. Л. Кельдер, В. В. Грубась. // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №1. – С. 148–153.
130. Резнікова Н. В. Проблема реінституціоналізації світової економіки в умовах незалежності: нові виклики глобальному регулюванню / Н. В. Резнікова, О. А. Іващенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – №10. – С. 5–10.

131. Лук'яненко Д. Г. Імперативи глобального корпоративного менеджменту [Електронний ресурс] / Д. Г. Лук'яненко – Режим доступу до ресурсу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/3972/4120>.

132. Недержавна організація [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Недержавна_організація.

133. Дорофєєва В. І. Недержавні організації як елемент громадянського суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Дорофєєва // Закарпатські правові читання. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13474/1/НЕДЕРЖАВНІ%20ОРГАНІЗАЦІЇ.pdf>.

134. Гостєва О. М. Роль громадських організацій в процесі розбудови громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / О. М. Гостєва // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1135>.

135. Міжнародні неурядові організації, групи і спілки в системі суб'єктів міжнародного фінансового права [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://studme.com.ua/1868051110090/pravo/mezhdunarodnye_nepravitelstvennye_organizatsii_gruppy_soyuzy_sisteme_subektov_mezhdunarodnogo_finansov.htm.

136. Європейський Союз у ХХІ столітті: функціонування та розвиток: монографія / В. С. Загорський, О. Я. Красівський, О. С. Киричук, П. В. Когут, О. П. Котовська; ред.: В. С. Загорський, О. Я. Красівський; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Львів: ЛПІДУ НАДУ, 2016. — 631 с.

137. International Organization for Standardization [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iso.org/home.html>.

138. Поручник А. Формування інституційних передумов системи глобального управління [Електронний ресурс] / А. Поручник, Ю. Гайдай – Режим доступу до ресурсу: http://iepjournal.com/journals/8-9/2008_3_Poruchnuk_Gayday.pdf.

139. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / [Д. Лукьяненко, В. Колесов, А. Колот и др.] ; под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова ; Киев. нац. экон. ун-т им. Вадима Гетьмана, Москов. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Киев : КНЭУ, 2013. – 466 с.
140. Лук'яненко Д. Г. Міжнародна економіка : підручник / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. экон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ : КНЕУ, 2014. – 762 с.
141. Лук'яненко, Д. Глобальні фінансові дисбаланси та їх макроекономічні наслідки / Дмитро Лук'яненко, Анатолій Поручник, Ярослава Столярчук // Журнал європейської економіки. – 2010. – Т. 9, № 1. – С. 73-92.
142. Стратегії конкурентного розвитку у глобальній економіці [Електронний ресурс] : монографія / [А. М. Поручник, Я. М. Столярчук, А. М. Колот] ; за заг. ред. А. М. Поручника та Я. М. Столярчук ; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. экон. ун-т ім. В. Гетьмана». – Електрон. текст. дані. – Київ : КНЕУ, 2016. – 332 с.
143. Щербакова А. В. Україна в світових глобалізаційних процесах / А. В. Щербакова, Н. О. Дугієнко // Молодий вчений. – 2016. – №2. – С. 107–110.
144. Ковальова Г. П. Україна у світових глобалізаційних процесах : виклики і відповіді / Г. П. Ковальова, В. О. Даніл'ян. // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ. – 2015. – №45. – С. 229–241.
145. Тарханова Н. О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України / Н. О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – 2013. – №2013 - 2. – С. 98–103.

146. Боярчук А. І. Глобалізаційний вимір сучасного світового господарства / А. І. Боярчук // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2017. – №8. – С. 29–32.
147. Moisés Naím. Five Wars of Globalization. [Електронний ресурс] / Naím Moisés. – Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2009/11/03/fivewars-of-globalization/>
148. Стучинська Н. П. Рівень глобалізації: кількісне обґрунтування якісних трансформацій / Н. П. Стучинська // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – №10. – С. 100–105.
149. Цілі сталого розвитку та міграція в Україні [Електронний ресурс] // МОМ. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://iom.org.ua/sites/default/files/sdgs-ukrainian-context_ukr.pdf.
150. Букатюк У. Українців стає все менше. Що нас чекає: мігранти чи забуття [Електронний ресурс] / У. Букатюк. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://espresso.tv/article/2018/01/26/ukrayinciv_staye_vse_menshe_scho_nas_chekaye_migranty_chy_zabuttya.
151. Рудніченко Є. М. Глобалізація, імпортозаміщення та економічна безпека держави: взаємовплив і взаємозалежність / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська, В. І. Гавловська // Бізнесінформ. – 2018. – №4. – С. 26–32.
152. Шевченко О. М. Глобалізація та аналіз її впливу на економічні процеси в Україні / О. М. Шевченко, В. С. Солод // Молодий вчений. – 2017. – №10. – С. 1106–1108.
153. KOF Globalisation Index. URL: <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisationindex.html>
154. Статистична інформація // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
155. Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36382.pdf>

156. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
157. Левчук О. В. Економічна безпека України в умовах глобалізації / О. В. Левчук // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – №6. – С. 190–193.
158. Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна. / Наук. ред. В.Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2018. – 202 с.
159. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : моногр. / [В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 504 с.
160. Про національну безпеку України : Закон України [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
161. Левчук О. В. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів / О. В. Левчук // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2017. – №8. – С. 59–64.
162. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 9 жовтня 2013 року № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
163. Григор'єв Г. С. Національні та міжнародні аспекти державного регулювання макроекономічного середовища / Г. С. Григор'єв // Молодий вчений. – 2017. – №5. – С. 546–555.
164. Беззуб І. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції [Електронний ресурс] / І. Беззуб. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasniy-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evrointegratsiji&catid=8&Itemid=350.

165. Клопков С. Особливості трансформації механізму української держави під впливом глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / С. Клопков. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/4/4.pdf>.
166. Обозна А. О. Проблеми і перспективи економічного розвитку України в умовах євроінтеграції / А. О. Обозна, М. В. Клімова // Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2017. – №3. – С. 30–32.
167. Євсєєва О. О. Формування державної політики стратегічного розвитку територій України в умовах євроінтеграції і глобалізації / О. О. Євсєєва // Траектория науки : Электронный научный журнал. – 2016. – №3. – С. 116–131.
168. Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings підтвердило довгостроковий рейтинг України на рівні "В-" [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2568321-fitch-pidтверdiv-rejting-ukraini-na-rivni-v.html>.
169. Fitch підтвердило рейтинг України [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://economics.unian.ua/stockmarket/10316061-fitch-pidтверdilo-rejting-ukrajini.html>.

Навчальне видання

Довгаль Олена Валеріївна
Андрусів Уляна Ярославівна
Ткаліч Ольга Вікторівна
Павленко Олена Сергіївна

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Українською мовою

Відповідальний

за випуск – канд. екон. наук, доцент Довгаль О.В.

Підписано до друку 07.02.2019.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк арк. 15,22
Наклад 300 пр. Зам. № 95 від 07.02.2019.

Видавець Супрун В. П.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Витвицького, 24/2,
тел./ф.: (0342) 71-04-40, e-mail:printsv@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ІФ № 25 від 17.10.2005 р.

Друк: підприємець Голіней О. М. 76000, Україна, м. Івано-
Франківськ, вул. Галицька, 128, тел.: (0342) 580 432, +38 050 40
30 64